

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Магістерська програма «Політологія»

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВ'Я СУЧАСНОЮ РОСІЙСЬКОЮ ВЛАДОЮ В
ДИСКУРСІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

дипломна робота
на здобуття академічного звання магістра політології
студентки Берко Оксани Юріївни

Наукова керівниця
ст. викл., к.екон.н., Мелих О. В.

Рецензент
доц., к.політ.н., доц. Яковлев М. В.

Робота допущена до захисту в ДЕК рішенням кафедри політології
протокол №__ від _____ 2020 р.

Завідувач кафедри _____

Київ – 2020 р.

План

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВ'Я У РОСІЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ	8
1.1 Політична інструменталізація православ'я: визначення понять.....	8
1.2 Поняття політики пам'яті та комеморативних практик	12
1.3 Методологія критичного дискурс-аналізу для дослідження інструменталізації православ'я в політиці пам'яті.....	16
РОЗДІЛ 2. «ДУХОВНІСТЬ» РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА РПЦ	25
2.1 Інструменталізація православ'я в Росії через призму теоретичної моделі взаємодії церкви і держави	25
2.2 Особливості політики пам'яті в Російській Федерації: роль православ'я	35
РОЗДІЛ 3. ПРАВОСЛАВНІ ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ У РОСІЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ (2018-2019рр.)	50
3.1 Присутність православ'я в дискурсі світських свят: День перемоги та День народної єдності.....	50
3.2 Православні свята як практики державної комеморації	62
Висновки	83
Список використаних джерел і літератури.....	86
Додатки	105
Анотація.....	116

ВСТУП

Відносини церкви та держави завжди були справою для дискусій та політичного аналізу. Домінуюча церква та її релігійна практика мають прямий чи опосередкований вплив на політичний дискурс, а отже, на формування політики. Так само політика пам'яті є дуже чутливим питанням, оскільки передбачає вирішення як проблем минулого, так і питань ідентичності в сьогоденні. Важливість дослідження інструменталізації православ'я в російському політичному дискурсі в контексті політики пам'яті полягає у необхідності протистояти російській пропаганді.

Важливо зазначити, що політика пам'яті, що проводиться Російською Федерацією, конструює суспільно-політичний дискурс, який суперечить інтересам України як незалежної держави. Історично відносини між Росією та Україною в контексті поширення православ'я та політики пам'яті були сильно переплетені. Після розпаду Радянського Союзу Російська православна церква (РПЦ) зміцнила свої позиції не лише в російському суспільстві, але і в Україні за посередництва Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП). РПЦ бере участь у формуванні та реалізації політики пам'яті в Росії. Тому православ'я як система переконань, практик і відповідного дискурсу стає інструментом побудови російської політики пам'яті.

Російсько-український збройний конфлікт спричинив зміну практики дискурсу щодо історичних наративів обох держав. Дискусійні інтерпретації минулого стали більш суперечливими, отже, зміни відбулися і в політиці пам'яті обох країн. РПЦ є одним з каналів комунікації, через який в Україні поширюється суспільно-політичний дискурс, який несе інтерпретацію колективної пам'яті Росії та її мешканців. Незважаючи на виникнення Православної церкви України (ПЦУ), все ще існує багато громад, де представлена РПЦ. Сюди також входять парафії Донбасу та Криму. Так, РПЦ може маніпулювати українським дискурсом через парафії УПЦ МП. У цій ситуації інструменталізація православ'я

з метою поширення наративу російської політики пам'яті стає інструментом гібридної війни.

Дослідженням ролі православ'я у пострадянській Росії займались науковці з різних сфер, зокрема А. Мітрофанова, Б. Кнорре, М. Суслов, Дж. Сорока, Т. Кельнер. Детальне опрацювання концепції політичного православ'я у праці А. Мітрофанової «Політизація російського православ'я»¹ дає зрозуміти багатогранність проявів православного наративу в різних суспільно-політичних рухах Росії. Стаття Т. Кельнера «Патріотизм, православна релігія та освіта: емпіричні дані з сучасної Росії»², написана на основі польових досліджень взаємозв'язку російського православ'я та політики, розкриває методики використання православ'я для націєтворення та виховання патріотизму в системі освіти та збройних сил. Б. Кнорре також у кількох працях досліджував політизацію та мілітаризацію православ'я, а ще описав інституалізацію РПЦ у політичній сфері у статті «Російське православ'я. Постсекулярна інституціоналізація в просторі влади, політики і права»³. Політика пам'яті сучасної Росії була ретельно досліджена у працях О. Малінової, В. Єфремової, А. Міллера, К. Пахалюка. Зокрема, О. Малінова у статті «Побудова «Корисного минулого»: еволюція офіційного історичного наративу у пострадянській Росії»⁴ та В. Єфремова у статті «Символічна політика держави щодо російських свят після 2012р.»⁵ наголошують на тому, що політика пам'яті з 2012-го року

¹ Mitrofanova A. The politicization of Russian Orthodoxy: actors and ideas [Electronic source] / Anastasia Mitrofanova. – 2005. – 240 p. – Mode of access:

https://www.academia.edu/623450/The_politicization_of_Russian_Orthodoxy_actors_and_ideas.

² Köllner, T. Patriotism, Orthodox Religion, and Education: Empirical Findings from contemporary Russia // Journal of Religion, State and Society - №44 (4). - 2016. P. 366 –386.

³ Кнорре Б. Российское православие. Постсекулярная институционализация в пространстве власти, политики и права // Монтаж и демонтаж секулярного мира / Ред: А. Малащенко, С. Филатов. Москва, 2014. С. 42-102

⁴ Malinova O. Constructing the “Usable Past”: the Evolution of the Official Historical Narrative in Post-Soviet Russia / Olga Malinova // Cultural and Political Imaginaries in Putin’s Russia / Olga Malinova., 2018. – PP. 85–104.

⁵ Ефремова В. Н. Символическая политика государства в отношении российских праздников после 2012 г. / Валентина Николаевна Ефремова // Символическая политика: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед.; Отд. полит. науки; Ред. кол.: Малинова О.Ю., гл. ред., и др. – М., 2017. – Вып. 5: Политика идентичности. – С. 294-307. – (Сер.: Политология).

вибудовується навколо дискурсу «тисячолітньої Росії». Дослідженням безпосередньо впливу православної церкви чи її дискурсивних практик у російській політиці пам'яті та комеморативних практиках (від англ. *commemorative practice* у значенні вшанування пам'яті) займалось порівняно небагато науковців. О. Степанова, С. Донцев, Р. Батищев, Є. Беляєв та А. Лінченко у своїх працях зазначали використання російського православ'я у політиці пам'яті. Р. Батищев, Є. Беляєв та А. Лінченко у статті «Російська Православна Церква як актор сучасної політики пам'яті: дискурс канонізації» пишуть про роль РПЦ як об'єднуючої сили, що постачає символічні образи минулого для реалізації політики пам'яті⁶.

Теоретичною базою для методології дослідження стали праці Н. Ферклафа «Дискурс і соціальна зміна», «Критичний дискурс: критичне вивчення мови», стаття Ц. Вана «Критикуючи зображення: критичний дискурс-аналіз візуального семіозу в графічних новинах», стаття Г. Кривенко «Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи». Методологічні особливості роботи з релігійним дискурсом були взяті з статті К. Чумакової «Релігійний дискурс в масмедіа», та статті Г. Сібгатулліної «Переклад ісламу мовою російської держави та православної церкви».

Мета дослідження – визначити, яким чином відбувається інструменталізація православ'я у російському суспільно-політичному дискурсі в контексті політики пам'яті.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання**:

- 1) визначити понятійно-категоріальний апарат дослідження інструменталізації православ'я в політиці пам'яті;

⁶ Батищев Р.Ю. Русская Православная Церковь как актор современной политики памяти: дискурс канонизации [Электронный ресурс] / Р.Ю. Батищев, Е.В. Беляєв, А.А. Линченко //Сетевое издание «Studia Humanitatis» - №1 – 2018. – Режим доступа : <http://st-hum.ru/content/batishchev-ryu-belyaev-ev-linchenko-aa-russkaya-pravoslavnaya-cerkov-kak-aktor-sovremennoy> (дата обращения: 05.04.2020) – Название с экрана.

- 2) розробити методологію дослідження інструменталізації православ'я в російському дискурсі політики пам'яті;
- 3) визначити роль православ'я в Росії відповідно до моделі державно-церковних відносин;
- 4) виокремити особливості дискурсу російської політики пам'яті;
- 5) виділити дискурсивні практики, за допомогою яких православ'я інструменталізується в дискурсі світських та православних російських свят.

Об'єктом дослідження є інструменталізація православ'я в російському дискурсі. **Предметом** дослідження є інструменталізація православ'я в дискурсі російської політики пам'яті.

Методологічну основу дослідження складає підхід тривимірного критичного дискурс-аналізу Н. Ферклафа, з використанням корпусно-орієнтованого текстового аналізу медіа повідомлень та візуального аналізу фото- та відеоматеріалу. Неоінституційна теорія використовувалась для встановлення моделі державно-церковної взаємодії РПЦ та РФ. Порівняльний метод застосовувався для розуміння особливостей взаємодії церкви і держави з позиції самої РПЦ шляхом співставлення «Основ соціальної концепції РПЦ» та «Компендіуму соціальної доктрини католицької церкви».

Джерельну базу дослідження становлять публікації на сайті російського «Первого канала» за період 2018-2019 років, приурочені вибраним святам, для здійснення критичного дискурс-аналізу. Також були використані тексти «Основ соціальної концепції РПЦ» та «Компендіуму соціальної доктрини католицької церкви» для порівняння підходів до взаємозв'язку церкви та держави. Результати соціологічних опитувань Фонду «Общественное мнение» дали розуміння ставлення населення РФ до православ'я як релігії та РПЦ як інституції. Аналітичні звіти по Російській Федерації від Freedom House були використані для отримання інформації про свободу російських ЗМІ. Федеральний закон РФ від 13.03.1995 р. «Про дні воїнської слави і пам'ятні дати Росії» та стаття 112

Трудового Кодексу РФ «Неробочі святкові дні» були використані для аналізу присутності православних свят у офіційному дискурсі.

Логіка дослідження зумовила **структуру** кваліфікаційної роботи: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і літератури із 119 найменувань та 9 додатків. Загальний обсяг роботи – 83 сторінки. У першому розділі концептуалізовано та операціоналізовано поняття «інструменталізація православ'я», «політика пам'яті» та «комеморація», а також розроблено методологію критичного дискурс-аналізу для дослідження цих явищ. У другому розділі встановлено роль православ'я в Росії через призму теорії державно-церковних відносин та надано характеристику російській політиці пам'яті. У третьому розділі на основі критичного дискурс-аналізу висвітлення різних свят (Різдво, Водохреща, Великдень, День Перемоги, День хрещення Русі, День народної єдності) у російських ЗМІ будуть виокремлені православні дискурсивні практики, за допомогою яких православ'я інструменталізується.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВ'Я У РОСІЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ

1.1 Політична інструменталізація православ'я: визначення понять

У науковій літературі в контексті взаємозв'язку політики та релігії поширене використання розмаїття понять, серед яких, в контексті цього дослідження, слід звернути увагу на такі поняття, як «політизація релігії» та «інструменталізація релігії». У широкому значенні політизація релігії відбувається як для реалізації релігійних цілей в політичній сфері, так і для досягнення політичної мети за рахунок використання релігії⁷. Це створює плутанину у розумінні того, хто саме є актором, який використовує релігію у політиці. Наприклад, політологині Г. Огнєнович та Я. Йозелич у дослідженні політизації релігії у країнах Балканського регіону визначили поняття політизації релігії як «використання / зловживання релігії як політичного засобу для досягнення націоналістичної політичної цілі»⁸. У контексті їх дослідження акторами були як представники церков, так і політики.

У вузькому розумінні, політизація православ'я розглядається як висування політичних вимог з боку РПЦ. Тут слід згадати поняття «політичне православ'я». Політичне православ'я активно досліджували на початку 2000-х років, коли посилився науковий інтерес до повернення релігійного життя у публічну сферу після розпаду Радянського Союзу. Політичне православ'я як ідейна течія пропагує створення симфонії влад у державі, а подекуди навіть перехід на теократичну модель правління.

⁷ Нунуев Саид-Хамзат Махмудович Политизация религии в современной России (теоретико-категориальный анализ) [Электронный ресурс] // Общество: политика, экономика, право. - 2016. - №8. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/politizatsiya-religii-v-sovremennoy-rossii-teoretiko-kategorialnyy-analiz> (дата обращения: 06.04.2020). – Название с экрана.

⁸ Ognjenović G. Politicization of Religion, the Power of Symbolism The Case of Former Yugoslavia and its Successor States / G. Ognjenović, J. Jozelić., 2014. – P. 1. – (1). – (Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy).

Російська політологиня, яка займається дослідженням релігії, політики та націоналізму, А. Мітрофанова у книжці «Політизація російського православ'я» розглядає п'ять типів політичного православ'я: політичний фундаменталізм, сучасний панславізм, неоевразійство, православний комунізм, російський націоналізм (квазіправослав'я та неоязичництво)⁹. Усі вони виникли в результаті політизації православ'я віруючими, які прагнули віднайти духовну основу після розпаду панівної комуністичної ідеології. Прибічники політичного православ'я можуть не знатись на тонкощах канонічних релігійних практик і взагалі можуть сповідувати дуже різне православ'я. Тим не менш, вони віддані своїй меті перетворити Росію на православну державу. Ідея про місіонерську роль Росії як рятівника світу від занепаду найбільш поширена саме серед представників політичного православ'я. У цьому випадку варто зазначити, що політизація, як правило, не здійснюється православним істеблішментом – вищими церковними ієрархами, адже вони лояльні до державної влади¹⁰. Хоча групи представників політичного православ'я і вважаються досить маргінальними, вони вносять свою лепту у загальний православний дискурс.

Оскільки в контексті дослідження російського православ'я термін «політизація православ'я» закріпився за течією «політичного православ'я», то слід використовувати інший термін для позначення використання релігії політиками для досягнення політичних цілей. У цьому дослідженні запропоновано використовувати поняття «інструменталізація православ'я», щоб було зрозуміло, що актором і головним бенефіціаром такої інструменталізації є саме політичні діячі.

⁹ Mitrofanova A. The politicization of Russian Orthodoxy: actors and ideas [Electronic source] / Anastasia Mitrofanova. – 2005. – P. 37-66. – Mode of access: https://www.academia.edu/623450/The_politicization_of_Russian_Orthodoxy_actors_and_ideas. (date of access 04.04.2020) – Title from the screen.

¹⁰ Mitrofanova A. The politicization of Russian Orthodoxy: actors and ideas [Electronic source] / Anastasia Mitrofanova. – 2005. – P. 165-173. – Mode of access: https://www.academia.edu/623450/The_politicization_of_Russian_Orthodoxy_actors_and_ideas.

Інструменталізація – це процес перетворення об’єкту в інструмент політичної дії. У визначенні політологині, яка займається дослідженням Росії та країн Центральної Азії, М. Омелічевої, інструменталізація релігії – це дискурсивний процес, що супроводжується тематичними посиланнями до релігії, і має на меті легітимацію влади¹¹. Дослідник інституційних змін, економіст Ж. Плато, описуючи політичну інструменталізацію ісламу в деспотичних державах, зазначає, що релігія в такому випадку діє «як амортизатор, коли дії режиму викликають небезпечну напругу в суспільстві»¹². Тобто, легітимація дій влади через релігію є метою і наслідком інструменталізації релігії.

Слід зазначити, що М. Омелічева поділяє позицію Ж. Плато, і зазначає, що релігія, так само як етнічна приналежність чи ідеологія, актуалізується саме в часи політичної кризи у зв’язку з ослабленням політичної влади. У такому випадку представники влади вдаються до використання ідеологічно чи релігійно забарвленої риторики, аби показати свою легітимність¹³. Тут необхідно зауважити, що інструменталізація релігії також може мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки. У короткостроковій перспективі релігійний дискурс може використовуватись владою «тут і зараз» для легітимації прийняття політичних рішень, як було зазначено вище. Натомість, такі завдання як побудова колективної ідентичності чи громадянської солідарності, є протяглими у часі та потребують задіяння значних символічних ресурсів, які часто запозичують з релігійного дискурсу.

Згідно з неоінституційною теорією Д. Норта, використання ідеології зменшує транзакційні витрати для представників влади, а під ідеологією розуміється будь-

¹¹ Omelicheva M.Y. Islam and power legitimation: instrumentalisation of religion in Central Asian States / M.Y. Omelicheva // Contemporary Politics. – 2016. – № 2 (22). – P. 145.

¹² Platteau J.P. Political Instrumentalization of Islam and the Risk of Obscurantist Deadlock/Jean-Philippe Platteau// World Development. - 2011. - Vol. 39. - №2. - P. 247.

¹³ Omelicheva M.Y. Islam and power legitimation: instrumentalisation of religion in Central Asian States / M.Y. Omelicheva // Contemporary Politics. – 2016. – № 2 (22). – P.147.

яка система переконань, в тому числі й релігія¹⁴. Переконання, норми і традиції досить стійкі, адже основані на сукупному досвіді суспільства, тобто, формуються внаслідок тривалої взаємодії багатьох людей. Оскільки переконання не можуть змінитися швидко, політичні лідери змушені працювати з тими переконаннями, що уже існують, та використовувати їх у своїх цілях.

Зазвичай прийнято вважати, що, у порівнянні зі своїми світськими колегами, релігійні лідери у своїх діях вмотивовані більше ідеями, ніж інтересами. Тобто, що церковні діячі не стануть поступатись ідейною чистотою в своїй діяльності заради вигоди держави. У той же час слід зауважувати, що представники духовенства зацікавлені також у більш банальних речах, як то просування по службі чи потреба у фінансуванні організаційних питань церковного життя парафії¹⁵. Це веде до потреби контактувати з представниками держави на рівні інституцій та домовлятися про задоволення своїх інтересів. Відповідно, держава буде розцінювати взаємодію з церквою як потенційну вигоду та намагатиметься використати її у своїх цілях. У результаті відбувається інструменталізація або церкви як інституту, або ж інструменталізація певних дискурсивних практик церкви.

А. Мітрофанова пише, що використання релігії державою можливе також у контексті створення громадянської релігії – сукупності вірувань, ритуалів та обрядів, що служать світським цілям, зокрема згуртуванню громадянського суспільства, завдяки сакралізації держави та її інститутів¹⁶. Н. Гвоздьов ще на початку 2000-х років припустив, що православ'я може стати такою

¹⁴ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. - М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – С. 134.

¹⁵ Gill A. State Building and Religious Resources: An Institutional Theory of Church-State Relations in Iran and Mexico/ Anthony Gill, Arang Keshavarzian//Politics & Society. – 1999. - № 27. - PP. 434.

¹⁶ Mitrofanova A. The politicization of Russian Orthodoxy: actors and ideas [Electronic source] / Anastasia Mitrofanova. – 2005. – P. 176-185. – Mode of access: https://www.academia.edu/623450/The_politicization_of_Russian_Orthodoxy_actors_and_ideas. (date of access 04.04.2020) – Title from the screen.

громадянською релігією¹⁷. Так, православ'я у ролі частини світської релігії може забезпечувати легітимність державної влади. Проте, припущення про формування в Росії світської релігії ще потребує окремого доведення, що виходить за рамки цього дослідження.

У цьому дослідженні спочатку буде показано специфіку інституційної взаємодії Російської православної церкви та Російської Федерації. Основну увагу буде зосереджено на дискурсі політики пам'яті, що утворюється внаслідок такої взаємодії, та де інструменталізація православ'я в основному проявляється. Х. Карельська та А. Умланд прямо зазначають, що РПЦ є інструментом м'якої сили та засобом зовнішньої політики РФ у контексті пропагування «Православної цивілізації» чи «Русского мира»¹⁸. По суті, науковці вважають, що російська влада використовує і саму РПЦ, і дискурс, яка той допомагає формувати.

Підсумувавши, можна сказати, що інструменталізація православ'я – це використання у владному дискурсі православних дискурсивних практик для досягнення політичних цілей, як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі.

1.2 Поняття політики пам'яті та комеморативних практик

Для розуміння специфіки політики пам'яті у Російській Федерації та ролі православ'я у ній необхідно звернутись до наукової літератури для визначення ключових понять. За визначенням Д. Анікіна, «політика пам'яті є цілеспрямованою діяльністю по репрезентації певного образу минулого, затребуваного в сучасному політичному контексті, за допомогою різних

¹⁷ Цит. За Mitrofanova A. The politicization of Russian Orthodoxy: actors and ideas [Electronic source] / Anastasia Mitrofanova. – 2005. – P.173. – Mode of access: https://www.academia.edu/623450/The_politicization_of_Russian_Orthodoxy_actors_and_ideas. (date of access 04.04.2020) – Title from the screen.

¹⁸ Карельська Х. Українська автокефалія як джерело примирення та протистояння у православному світі [Електронний ресурс] / Х. Карельська, А. Умланд // VoxUkraine. – 2020. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/ukrayinska-avtokefaliya-yak-dzherelo-primirenniya-ta-protistoyannya-u-pravoslavnomu-sviti/>. – (дата звернення: 05.05.2020). – Назва з екрана.

вербальних (промови політиків, підручники історії) і візуальних (пам'ятники, державна символіка) практик»¹⁹. Переосмислення колективної пам'яті та коригування відповідної політики відбувається у зв'язку з кризою ідентичності, коли виникає необхідність консолідувати народ. Таку кризу намагаються долати усі пострадянські держави, тому питання подолання конфліктів минулого в рамках політики пам'яті стоїть гостро в тому числі і в Російській Федерації.

Російський історик А. Міллер розрізняє політизацію історії, політику пам'яті та історичну політику. За А. Міллером, політизація історія відбувається загалом у двох випадках: коли історик під впливом подій сьогодення інакше інтерпретує події минулого, або коли політик у своїх промовах використовує історичні факти²⁰. Подібно до Д. Анікіна, у А. Міллера, політика пам'яті визначається як суспільні норми і практики щодо колективної пам'яті; акцентування уваги на тих святах, які будуть корисними для легітимації чинної влади, та замовчування інших.²¹ Тобто, політика пам'яті передбачає вибіркового підхід до пам'яті про минуле – влада визначає, яке минуле вона вважає актуальним, що варто пам'ятати та яким чином. Акторами політики пам'яті можуть бути і недержавні інституції, проте їх роль не є ключовою.

Історична політика вважається порівняно новим терміном. Хоча А. Міллер не подає конкретного визначення, з його статті можна синтезувати наступне: історична політика – політично вмотивовані дії для закріплення певної інтерпретації історії, в умовах плюралістичної демократії, що передбачає відкидання плюралізму в розумінні та вивченні історії. Політичні сили індоктринують політичну пам'ять щодо дискусійних історичних подій²². З такого визначення розуміємо, що історична політика потрібна для патріотичного

¹⁹ Аникин Д. А. Стратегии политики памяти на постимперском пространстве // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2012. №2. С. 36. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategii-politiki-pamyati-na-postimperskom-prostranstve> (дата обращения: 19.03.2020). – Название с экрана.

²⁰ Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // «Pro et Contra». 2009. № 3-4. – С. 7

²¹ Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // «Pro et Contra». 2009. № 3-4. – С. 7

²² Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // «Pro et Contra». 2009. № 3-4. – С. 10

виховання. Умова плюралістичної демократії залишається дискусійною у випадку з Росією, проте сам А. Міллер називає ряд причин, через які він вважає, що РФ таки почала працювати над історичною політикою.

Фактори, що складають ідеологічну основу історичної політики, за А. Міллером:

- 1) пам'ять про минуле стає ареною політичної боротьби «ми – вони»;
- 2) «усі так роблять», а тому легітимується витіснення інших інтерпретацій за рахунок керування доступом до медійності та держфінансування;
- 3) інтерпретація історії від зовнішнього противника згубна, тому треба активно їй протидіяти;
- 4) поганий стан справ з викладанням історії та патріотизмом.²³

У контексті цього дослідження поняття історичної політики введене для загального розуміння того, для чого може так активно пропрацьовуватись режимом В. Путіна політика пам'яті РФ. Історична політика РФ як явище не є достатньо описаною в науковій літературі, та дискусії щодо розуміння самого поняття можуть тривати ще довго. Відповідно, доцільно зупинитись на аналізі політики пам'яті, яка сама по собі безумовно є і складовою історичної політики, якщо така проводиться в РФ.

Політика пам'яті реалізується через різні практики вшанування пам'яті, або ж комеморації. Ч. Тернер у праці «Нація та вшанування пам'яті» зазначає, що комеморація охоплює різні прийоми, за допомогою яких нація відтворює пам'ять про минуле²⁴. Це можуть бути і практики святкування у вигляді публічних чи приватних ритуалізованих дійств, і спорудження пам'яток чи музеїв, і обговорення чи навіть дискусії про значимість подій минулого. Метою цих прийомів є створення чи підтримка відчуття приналежності, колективної ідентичності, «відчуття ми». У цьому сенсі, комеморативні практики включають,

²³ Міллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // «Pro et Contra». 2009. № 3-4. – С. 11-13.

²⁴ Turner C. Nation and Commemoration / Charles Turner // The SAGE Handbook of Nations and Nationalism / Gerard Delanty, Krishan Kumar., – 2006. – PP. 206.

наприклад, і парад на День перемоги в Москві, і вітання президента В. Путіна, і перегляд параду по телевізору, і репортаж про це святкування в новинах.

Сучасні засоби масової інформації відіграють значну роль у практиках комеморації. Усі святкування висвітлюються у медіа, чим актуалізують історичну пам'ять, дозволяють підтримувати традиції. Більше того, якщо ЗМІ лояльні до політичних еліт, то комеморація зводиться до пропаганди. Телевізійні шоу, новини на інтернет-ресурсах та у соцмережах допомагають у створенні образу «іншого», у такому світлі, як це вигідно політикам. Це можна прослідкувати у російському дискурсі щодо отримання томосу про автокефалію та створення ПЦУ. Російські медіа представляють це як розкольникство, описують в негативному світлі.

У контексті дослідження політики пам'яті також слід згадати поняття «місця пам'яті», введене французьким науковцем П. Нора. Він порівнював місце пам'яті з бастіоном, який береже матеріалізовану пам'ять про минуле від історії, яка цю пам'ять забирає. Місце пам'яті покликане зупинити час, зупинити забуття, захопити в собі максимум символічного значення²⁵. Місце пам'яті – це певний об'єкт, що має символічне значення для певної групи людей, адже вони пов'язують свої спогади з цим об'єктом. Це спосіб зберегти справжню соціальну пам'ять без викривлення, нав'язаного заідеологізованою історією. Про роботу з пам'яттю про минуле П. Нора пише: «Це вже не генезис, що ми шукаємо, а натомість розшифровку того, ким ми є, у світлі того, ким ми більше не є»²⁶. Звідси слідує, що політика пам'яті формується для того, щоб через призму минулого зможти збудувати ідентичність у сучасності. Місця пам'яті в ході написання історії переосмислюються і певною мірою інструменталізуються, відповідно, соціальна пам'ять не відображається достеменно у історичному дискурсі.

²⁵ Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire / Pierre Nora. // Representations. – 1989. – №26. (Special Issue: Memory and Counter-Memory). – P. 12.

²⁶ Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire / Pierre Nora. // Representations. – 1989. – №26. (Special Issue: Memory and Counter-Memory). – P. 18.

Вибір пам'ятних місць, встановлення монументів, побудова храмів, відкриття музеїв – це все, за своєю суттю, є створенням «штучних» місць пам'яті. Інакше кажучи, це діяльність, спрямована на конструювання пам'яті про минуле, а не на збереження правдивої історії.

1.3 Методологія критичного дискурс-аналізу для дослідження інструменталізації православ'я в політиці пам'яті

Інструменталізація православ'я, як було визначено вище, стосується використання дискурсивних практик православ'я у політичному дискурсі. Оскільки предмет дослідження звужено до дискурсу політики пам'яті, то необхідно здійснити аналіз відповідного дискурсу і виявити, яким чином ця інструменталізація православ'я відбувається.

Те як ми пам'ятаємо про минуле: оповідки, легенди, картини, символи, пам'ятники – уже є дискурсивним саме по собі. У словах закладається певне значення, що сильно залежить від мовця, від того сенсу, що він вкладає. Відповідно, пам'ять про минуле – це поле для так званих «мнемонічних битв», адже кожен пам'ятає події по своєму, має своїх героїв та ворогів. Політика пам'яті має конструювати когерентний історичний наратив, що нерідко зазнає ідеологічного впливу. У політиці пам'яті відображаються цінності і мотиви, які влада закладає для досягнення своєї мети (чи то легітимація, чи створення колективної ідентичності, чи мобілізація до дії, тощо). Включення релігійного компоненту у дискурс політики пам'яті є неминучим, адже так чи інакше у суспільстві існують комеморативні практики, що стосуються якоїсь релігії. Саме за допомогою критичного дискурс-аналізу можна деконструювати домінантні значення дискурсу, визначити головні дискурсивні практики, які використовуються для політичної інструменталізації православ'я.

Отже, для дослідження інструменталізації православ'я в російському дискурсі в контексті політики пам'яті було обрано підхід критичного дискурс-аналізу, запропонований Н. Ферклафом. На додачу до цього підходу використано корпусно-орієнтований лінгвістичний підхід.

Згідно з підходом критичного дискурс-аналізу, дискурс є не лише сконструйованим суспільством, а й таким, що конструює, тобто, відтворює і змінює наявні знання і відносини влади. Представлення і взаємодія соціальних ідентичностей в дискурсі, та значення, яке текст надає цим процесам, взаєминам та ідентичностям, є аспектами конструктивного ефекту дискурсу.²⁷ Таким чином, дискурс формує соціальну структуру і її практики, та сам формується під їх впливом.

Н. Ферклаф виділяє кілька важливих компонентів для дискурс-аналізу. По-перше, комунікативна подія є використанням мови – фактичним проявом дискурсу в публікації новини, промові, сюжеті, фото, чи відеоряді. Конфігурація зв'язку і використання різних мовленнєвих практик певним соціальним інститутом задля домінування у поясненні світу називається порядком дискурсу. Оскільки дискурс впливає на конструювання соціальних ідентичностей, соціальних взаємозв'язків та систем знання і переконань, то вживання мови має завжди специфічний неявно заідеологізований характер, який відображає певну систему значень світогляду індивідів і суспільних груп²⁸. За цим підходом, влада як політична практика передбачає домінування у дискурсі, який продукує смисли та преформує суспільну думку. Відповідно, владний дискурс – той, що перемиг у боротьбі за вплив на суспільство.

Згідно з методологією тривимірного критичного дискурс-аналізу Н. Ферклафа, дискурс в цілому є поєднанням тексту, дискурсивних та соціальних практик²⁹.

²⁷ Fairclough N. Discourse and Social Change / Norman Fairclough. – Oxford: Marston Book Services Limited, 2006. – P. 63.

²⁸ Там само. С. 62-73.

²⁹ Там само.

Відповідно, аналіз відбувається почергово, починаючи з першого рівня – опису тексту. Інтерпретація тексту починається з аналізу виробництва тексту, поширення та споживання на рівні дискурсивних практик. Завдяки соціальній (політичній) обумовленості дискурсивних практик, аналіз завершується інтерпретацією соціальних практик³⁰. Проілюструвати три виміри дискурсу можна на прикладі Дня Хрещення Русі. До першого виміру – тексту - за цією методологією належать і усні, і письмові вживання мови, пов'язані з подією святкування Дня Хрещення Русі, та навіть фото чи відео матеріали, які також можна аналізувати як текст. До виміру дискурсивних практик належать, наприклад, привітання В. Путіна та Патріарха Кирила, які за своєю суттю є і соціальними практиками теж. Соціальна практика у цьому випадку - це сам виступ президента РФ, хресна хода, церковна служба та ін. Розмежувати дискурсивні та соціальні практики інколи дуже складно, адже в політичній сфері вони найчастіше соціо-дискурсивні.

Також є такі компоненти дискурс-аналізу, як *інтердискурсивність* та *інтертекстуальність*, *інтертекстуальні ланцюжки*, когерентність та умови дискурсу. Інтердискурсивність – поєднання різних типів чи жанрів дискурсу в комунікативних подіях. Інтертекстуальність представляє зв'язки між текстами, які впливають на дискурс. Когерентність вказує на гетерогенність і однозначність дискурсу. Інтертекстуальні ланцюжки – це те, яким чином поширюється дискурсивна практика, як трансформується у процесі поширення залежно від контексту подачі інформації. Умови дискурсивної практики полягають у специфіці соціальних практик виробництва самого тексту³¹.

Аналізуючи виробництво тексту, потрібно звертати увагу на специфіку місця виробництва, авторів та тих, хто цей текст озвучує, щоб зрозуміти, хто продукує

³⁰ Fairclough N. Discourse and Social Change / Norman Fairclough. – Oxford: Marston Book Services Limited, 2006. – PP. 231-238.

³¹ Там само.

головні значення дискурсу. У випадку з засобами масової інформації, варто розуміти структуру власності медіаресурсу, який аналізується. Попри усі стандарти журналістики, незалежність ЗМІ є рідкісним явищем у сучасному світі. Згідно з дослідженням Freedom House за 2019-й рік, в Росії уряд напряду через державні компанії, чи через посередництво лояльних компаній, володіє усіма телеканалами та багатьма радіостанціями, друкованими виданнями. Попри спад популярності, телебачення все ще залишається головним джерелом новин³².

Ще одним аспектом аналізу виробництва дискурсу, на який треба звернути увагу, є ресурси витрачені для створення комунікативної події³³. Наприклад, на звичайну новину про святкування Різдва витрачається менше ресурсів, ніж на репортаж з місця святкування, інтерв'ю учасників, чи політичних діячів. Вибір способу подачі інформації може залежати від суто медійних причин – «яскрава картинка», глядачам це цікаво, або ж від вказівок «зверху» що і як висвітлювати. Насправді тут мова йде не лише про відверто замовлений медійний матеріал, а скоріше про редакційну політику, яка іноді зводиться до самоцензури, аби не виходити за рамки провладного дискурсу. Спираючись на дані Freedom House³⁴, можна сказати, що така редакційна політика переважає у російських ЗМІ.

В рамках цього дослідження інструменталізації православ'я в російському дискурсі політики пам'яті було обрано «Первый канал» як один з лідерів телевізійного мовлення. За інформацією РБК, 51% акцій російського телеканалу «Первый канал» належить державним підприємствам, 29% – медіахолдингу «Национальная Медиа Группа», 20% – банку ВТБ, проте в раді директорів каналу

³² Russia [Electronic source] // Freedom House. – 2020. – Mode of access: <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2020>. – (date of access 13.04.2020). – Title from the screen.

³³ Fairclough N. Discourse and Social Change / Norman Fairclough. – Oxford: Marston Book Services Limited, 2006. – PP. 79-80.

³⁴ Nations in Transit 2020 Report: Russia [Electronic source] // Freedom House. – 2020. – Mode of access: <https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2020>. – (date of access 13.04.2020). – Title from the screen.

останні 10 років були лише представники держави.³⁵ Це свідчить про те, що кінцевим бенефіціаром медійного продукту, який випускає «Первый канал», є держава, головним чином, її очільник В. Путін.

Дискурс, представлений у засобах масової інформації, не просто передає текст, і також не може вважатись об'єктивним переданням дійсності. Н. Ферклаф пише, що медійний дискурс є ідеологічним процесом, що здатний перетворити текст у соціальні детермінанти та соціальні ефекти³⁶. Зважаючи на це, присутність релігійного дискурсу в ЗМІ справді створює умови для конструювання ціннісних орієнтирів суспільства та відповідного символічного поля. Релігійна складова у медіа не обов'язково є частиною релігійної пропаганди від представників церкви, а буває й проявом інтердискурсивності чи інтертекстуальності. У цьому контексті Х. Чумакова зазначає роль *біблеїзмів*³⁷, які є типовими індикаторами присутності релігійного дискурсу та можуть використовуватись як самим духовенством (через пряму мову), так і журналістами чи політиками в ЗМІ. Біблеїзми можуть ненав'язливо виконувати функцію впливу на колективну свідомість.

Методологію дослідження інструменталізації російського православ'я в контексті дискурсу політики пам'яті можна також запозичити у науковців, які займались вивченням дотичної проблематики. Наприклад, дискурс-аналітичний підхід застосовано у статті Р. Батіщева, Є. Беляєва та А. Лінченка «Російська Православна Церква як актор сучасної політики пам'яті: дискурс канонізації», щоправда акцент взято на політиці пам'яті, яка невід'ємно пов'язана з церквою,

³⁵ Парфентьева И. ВТБ купил долю Абрамовича в «Первом канале» [Электронный ресурс] / И. Парфентьева, С. Соболев // РБК. – 2019. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/business/07/03/2019/5c80cc3c9a7947125d24a97e> (дата обращения 13.04.2020). – Название с экрана.

³⁶ Fairclough N. Discourse representation in media discourse / Norman Fairclough // Critical discourse analysis: the critical study of language / Norman Fairclough. – New York: Longman Publishing, 1995. – P. 65.

³⁷ Чумакова К. В. Религиозный дискурс в массмедиа [Электронный ресурс] / Кристина Викторовна Чумакова. // Современный дискурс-анализ. – 2011. – №6. – Режим доступа: <http://www.discourseanalysis.org/ada6/st47.shtml> – (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

тож джерелами для аналізу були переважно церковні документи.³⁸ Г. Сібгатуліна у статті «Переклад ісламу мовою російської держави та православної церкви» застосовувала корпус-орієнтований критичний дискурс-аналіз для дослідження дискурсу ісламу в Росії.³⁹ Такий підхід дозволяє зробити перший рівень критичного дискурс-аналізу (КДА) – текстовий аналіз – за допомогою сучасного програмного забезпечення, як наприклад, Sketch Engine⁴⁰.

Українська дослідниця Г. Кривенко вдало формулює доцільність поєднання КДА та корпусного аналізу дискурсу:

«корпусний аналіз дискурсу в межах КДА спрямований на виявлення закономірностей використання мови в тексті на тлі соціального контексту, а критичний характер аналізу зумовлює розкриття і піддавання сумніву усталених припущень про мову і соціальні феномени, а також визнання дискурсу як потенційно потужного чинника соціальних змін»⁴¹.

Ретельний підбір корпусу для аналізу дасть точні результати по ключових словах, їх вживанні у тексті та допоможе простежити домінантні дискурсивні практики. Для корпусу, що репрезентує панівний дискурс політики пам'яті Росії, доцільно відібрати релевантні публікації з популярного медіа ресурсу.

Зважаючи на зазначену методологію, для першого виміру дискурс-аналізу – аналізу текстів – було використано корпусний аналіз тексту за допомогою програмного забезпечення Sketch Engine. Ця програма дозволяє завантажувати

³⁸ Батищев Р.Ю., Беляев Е.В., Линченко А.А. Русская Православная Церковь как актор современной политики памяти: дискурс канонизации [Электронный ресурс] //Сетевое издание «Studia Humanitatis» - №1 – 2018. – Режим доступа : <http://st-hum.ru/content/batishchev-ryu-belyaev-ev-linchenko-aa-russkaya-pravoslavnaya-cerkov-kak-aktor-sovremennoy> (дата обращения 05.04.2020) – Название с экрана.

³⁹ Sibgatullina G. Translating Islam into the language of the Russian state and the Orthodox Church [Electronic source] / Gulnaz Sibgatullina // Religion, State & Society. – 2019. – P. 236. – Mode of access: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09637494.2018.1562775> (date of access 03.04.2020) – Title from the screen.

⁴⁰ Sketch Engine [Electronic source] // Sketch Engine. - Mode of access: <https://app.sketchengine.eu/> (date of access 03.04.2020) – Title from the screen.

⁴¹ Кривенко Г. Л. Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи / Г. Л. Кривенко // Вісник КНЛУ / Г. Л. Кривенко., 2017. – (20). – С. 55. – (Серія Філологія; т. 1).

текстові файли і самостійно створювати з них лінгвістичний корпус різними мовами, зокрема російською⁴². Для зручності, лінгвістичний корпус треба формувати з набору текстів за тематикою, адже він аналізується програмою як ціле.

Для першого рівня аналізу потрібно створити тематичні корпуси з текстами. Спочатку були створені корпуси з текстів публікацій «Первого канала» за 2018-2019 роки. стосовно обраних свят: Різдво, Водохреща, Великдень, День перемоги, День Хрещення Русі, День народної єдності (та День Казанської ікони Богородиці, який припадає на ту ж дату). Публікації були відібрані методом пошуку за ключовими словами з назвою свята в діапазоні дат з 1 січня 2018-го року до 31 грудня 2019-го року на сайті телеканалу. На кожне свято були відібрані всі публікації зі згадкою назви свята. Пошук за ключовими словами інколи видавав нерелевантні публікації, або ж дублював новину, тому остаточна вибірка і завантаження текстів були зроблені вручну. В результаті всього було відібрано і завантажено в програму Sketch Engine 1000 текстів з публікацій «Первого канала» (див. Додаток 1). Розподіл кількості текстів нерівномірний, проте відображає частоту згадувань обраних свят у російському дискурсі.

Частотний аналіз текстів показує домінантні значення, що панують у дискурсі. Інструмент конкорданс здійснює пошук слів, фраз, чи структур корпусу та відображає результати у вигляді узгодження з іншими частинами речення, тобто, у контексті. Це відкриває можливість перейти на рівень аналізу дискурсу в поєднанні з аналізом соціальних практик.

Для аналізу текстового супроводження новин з сайту «Первого канала» була використана, перш за все, частота ключових слів та словосполучень. Додатково, було застосовано інструмент конкорданс, завдяки якому можна зрозуміти, як саме домінантні значення використовуються у дискурсі.

⁴² Sketch Engine [Electronic source] // Sketch Engine. - Mode of access: <https://app.sketchengine.eu/> (date of access 03.04.2020) – Title from the screen.

Окремого розгляду також потребує методологія для аналізу візуального матеріалу в парадигмі критичного-дискурс аналізу. Хоча сам Н. Ферклаф і писав, що будь-яку комунікацію: і текст, і фото, і відео - можна аналізувати як текст, все ж у його працях не було прописано конкретної методології, як це має відбуватись.

Згідно з методологією, викладеною у статті Ц. Вана «Критикуючи зображення: критичний дискурс-аналіз візуального семіозу в графічних новинах»⁴³, критичний дискурс-аналіз візуального матеріалу можна робити за тривимірним підходом Н. Ферклафа, враховуючи певні особливості. Отже, аналіз зображень, як і тексту, слід робити у три етапи: візуальний опис, інтерпретація дискурсивної практики, пояснення легітимації у соціальній практиці.

Перш за все, візуальний опис передбачає зазначення елементів зображення, детальний опис учасників зображення, їх дій та реакцій, середовища, символів. Також слід зазначити композицію зображення, кольорові акценти, розмір і розташування зображення по відношенню до інших елементів аналізу.⁴⁴

Другий рівень аналізу – візуальна інтерпретація дискурсивної практики – передбачає дослідження процесів виробництва, розповсюдження та споживання візуального матеріалу. Так само як і для текстового аналізу, потрібно звертати увагу на те, хто є виробником дискурсу. Також слід аналізувати, яким чином поширюється цей візуальний матеріал, тобто як медіа його подає. Наостанок, слід розуміти хто є споживачем цього дискурсу.⁴⁵ Тут необхідно пам'ятати, що у випадку зі ЗМІ, споживачами може бути не лише цільова аудиторія медіа ресурсу, а й випадкові глядачі чи читачі. Споживання дискурсу також включає в собі те, як індивіди підсвідомо піддаються ідеологічному впливу.

Останній, третій рівень візуального аналізу – це пояснення соціальної практики. Враховуючи ширший соціальний чи культурний контекст, потрібно

⁴³ Wang, J. Criticising images: critical discourse analysis of visual semiosis in picture news/Jiayu Wang//Critical Arts. – 2014. - № 28(2). – PP. 269.

⁴⁴ Там само, С. 270-271.

⁴⁵ Там само, С. 274.

знайти механізми легітимації ідеології, що «закодована» в зображеннях. Цей етап оснований на двох попередніх, але дає краще розуміння дискурсу. Легітимація та нормалізація соціальних практик передбачає перехід від «дійсних» елементів соціальної практики (суб'єкти, дії, об'єкти, інструменти, взаємозв'язки, час, простір) до нематеріальних аспектів соціального (свідомість, цінності, дискурс)⁴⁶.

У цьому дослідженні аналіз візуального матеріалу буде застосований як додатковий до критичного дискурс-аналізу метод для кращого пояснення інструменталізації православ'я.

Інструменталізація православ'я полягає у використанні дискурсивних практик та, відповідно, символічних значень, що характерні для православ'я, в суспільному дискурсі для досягнення політичних цілей. Політика пам'яті визначається як політично вмотивоване вибіркове відзначення певних історичних подій, застосовуючи вербальні та візуальні практики. Політика пам'яті ретранслюється у дискурсі, а саме повідомлення про проведення комеморації якоїсь історичної події також є комеморативною практикою. Інструменталізація православного дискурсу та його використання в контексті різних російських свят буде проаналізована методом тривимірного критичного дискурс-аналізу з застосуванням корпусно-орієнтованого текстового аналізу медіа повідомлень та візуального аналізу відповідних зображень.

⁴⁶ Wang, J. Criticising images: critical discourse analysis of visual semiosis in picture news/Jiayu Wang//Critical Arts. – 2014. - № 28(2). – PP. 274-275.

РОЗДІЛ 2. «ДУХОВНІСТЬ» РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА РПЦ

2.1 Інструменталізація православ'я в Росії через призму теоретичної моделі взаємодії церкви і держави

Над дослідженням взаємозв'язку релігії та політики працювали багато науковців з різних сфер. Зокрема, велику увагу в науковій літературі приділено дослідженню різних моделей взаємодії інститутів церкви та держави. Політична інструменталізація православ'я потребує взаємодії церкви і держави, аби ті дискурсивні практики, які використовують політики, ретранслявались і через церкву. Причому, тут йдеться не лише про ситуацію, коли церква повністю підпорядкована державі. Інструменталізація в аспекті дискурсивних практик цілком може бути результатом взаємовигідної співпраці. До прикладу, держава спонсорує побудову чи реконструкцію будівель церков, які мають ще й історичне значення, а церква, в свою чергу, дає можливість владі користуватись наявним символічним ресурсом. З метою кращого розуміння специфіки інструменталізації православ'я у Росії слід розглянути, яка модель інституційної взаємодії церкви та держави характерна для РФ.

Церква і держава, хоч і постійно взаємодіють, мають різні дискурси та знаходяться у стані боротьби за формування владного дискурсу для суспільства. У науковій літературі немає єдиної визначеної типології для характеристики державно-церковних відносин. Типовими моделями є цезарепапізм, папоцезаризм (теократична модель), протекціонізм, секуляризм, партнерство (симфонія)⁴⁷ (див. таблиця 2.1). Ці моделі, головним чином, розмежовують за такими критеріями, як: наявність розподілу державної та церковної влади; втручання церкви в життя держави, чи навпаки участь держави в церковних

⁴⁷ Онищук С. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аналіз[Електронний ресурс] / С. Онищук. // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – №2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_4 (дата звернення: 12.04.2020). – Назва з екрана.

справах; наявність матеріальної допомоги церкві. Перш за все, потрібно розглянути, в чому особливість кожної з моделей та чи були відповідники цих моделей в історії російської церкви.

Таблиця 2.1 Теоретичні моделі взаємодії держави та церкви

	Цезарепапізм	Теократія	Протекціонізм	Секуляризм	Партнерство
Розподіл світської та духовної влади	Немає	Немає	Є	Є	Є
Втручання держави у церковну діяльність	Є	Церква очолює державу	Делегування державних функцій церкві (закріплено офіційно)	Немає	Можливе
Державна матеріальна підтримка церкви	Є	Є	Є	Немає	Можлива, але незначна
Втручання церкви у справи держави	Немає	Абсолютне	Можливе	Немає	Можливе

Підпорядкування церкви державі отримало назву цезарепапізм. Як видно з таблиці 2.1, це така модель, за якої саме державні інститути керують духовними. Тобто, державницький дискурс стає владним та домінуючим, але дискурсивні практики церкви не зникають, а інтегруються у владний дискурс. При цьому виробником та дистриб'ютором цього інтегрованого церковного дискурсу є держава. Класично, цезарепапізмом вважається синодальний період російського

православ'я XVIIIст. – поч. XXст.⁴⁸. Тоді церква була перетворена у один з державних бюрократичних інститутів на чолі з імператором.

Коли ж навпаки на чолі держави постає церковний лідер, то релігійний дискурс превалює. Концепція, згідно з якою світська влада належить духовному лідеру, називається теократією, або ж папоцезаризмом. В історії РПЦ з папоцезаризмом ототожнюють амбітного патріарха Никона (XVIIст.), який провів церковну реформу та фактично спричинив розкол церкви – виникнення старообрядців⁴⁹.

Протекціонізм – модель, коли певна конфесія має різні привілеї і статус державної (як наприклад англіканська церква в Англії), проте вона не вбудована у державний апарат. Роль і місце домінуючої церкви може бути зазначене у конституції, так Елладська православна церква є державною у Греції⁵⁰. Оскільки церква все одно залишається відокремленою від державного апарату, церковний дискурс виробляється окремо від державного, і, хоча здебільшого не виходить за рамки тих значень, що продукує домінантний дискурс, може все ж таки стати опозиційним.

Секуляризм – це та модель, яку декларують багато країн, в тому числі й РФ. Як бачимо з таблиці 2.1, ця модель характеризується відділенням і невтручанням держави у справи церкви та відсутністю матеріальної підтримки з боку держави. За умов сепараційного секуляризму дискурси держави і церкви існують окремо один від одного. Проте, насправді забезпечити таку сепарацію доволі складно. Конфронтаційний секуляризм передбачає гостру боротьбу дискурсів, тиск на релігійні організації з боку держави, як це було в СРСР.

⁴⁸ Жданов Д. Цезаропапизм и папоцезаризм [Электронный ресурс] / Денис Жданов – Режим доступа: <http://www.lourdes-orthodox.com/90-categoryslovo/94-articleslovo-zhdanov-cesaropapizm.html>. (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

⁴⁹ Цыганов В.И., Мезина Е.Е. Взаимоотношения государства и Церкви: от симфонии властей к цезарепапизму [Электронный ресурс] // Вестник ННГУ. 2012. №6-1. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimootnosheniya-gosudarstva-i-tserkvi-ot-simfonii-vlastey-k-tsezarepapizmu> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

⁵⁰ The Constitution of Greece [Electronic source] // Hellenic Parliament. – P. 18-19. - Mode of access: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/gr/gr220en.pdf>. (date of access 04.04.2020) – Title from the screen.

Партнерська модель – або ж концепція «симфонії влад» - передбачає гармонічні відносини церкви і держави заради спільного блага суспільства. Цю модель також називають візантійською, адже приписують її реалізацію імператору Константину. Позаяк, науковці схиляються до того, що модель «симфонії влад» є ідеальною, тобто існує лише в теорії. Цікаво, що саме цю модель предстоятель РПЦ Патріарх Кирило (Гундяєв) вважає найкращою і хоче втілити її у життя⁵¹. Також до партнерської моделі відносять коопераційну модель, правовими засадами якої є система угод з державою, або ж конкордатів⁵².

Визначити сучасну модель відносин Російської православної церкви з світською владою доволі складно, адже жоден з розглянутих типів не підходить повною мірою. За С. Солодовнік, з початком розвалу СРСР, РПЦ було досить складно перелаштуватись до нових реалій, адже окрім потреби повернути та реставрувати багато храмових будівель для своїх прихожан, потрібно було звикнути до відносної самостійності у прийнятті рішень та відповідальності за них⁵³. Виходить, створити автономну церковну структуру після десятиліть залежності від КДБ та радянської номенклатури було вкрай складно, а тому варіант статусу-кво – збереження залежності від держави – видавався оптимальним. На початку 2000х років православна церква у Росії стала набувати все більшого значення для посткомуністичної держави. Патріарх став особою федерального значення, отримав охорону⁵⁴. Православний дискурс активно проникав у промови політиків. Б. Кнорре вживає поняття «процерковна

⁵¹ Soroka G. Putin's Patriarch: Does the Kremlin Control the Church? [Electronic source]/G. Soroka // Foreign Affairs (Council on Foreign Relations). – 2016. Mode of access: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2016-02-11/putins-patriarch> (date of access: 20.04.2020). – Title from the screen.

⁵² Онищук С. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / С. Онищук. // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – №2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_4. – Назва з екрана.

⁵³ Solodovnik S. Russia: The Official Church Chooses the State / Svetlana Solodovnik// Russian Politics and Law. – 2014. – №52. – PP. 41-42.

⁵⁴ Смирнов С. ФСО подтвердила, что охраняет патриарха по указу президента [Электронный ресурс] / С. Смирнов // Ведомости. – 28.01.2011. – Режим доступа: https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/01/28/fso_podtverdila_chno_ohranyaet_patriarha_po_ukazu_prezidenta. – (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

номенклатура» щодо політиків та чиновників РФ, які орієнтуються на православні цінності або ж показово беруть участь в різних православних соціальних практиках (в тому числі комеморативних)⁵⁵. Крім того, РПЦ активно користується податковими пільгами, поверненням конфіскованого за часів СРСР майна і нерухомості, державними грантами та іншою підтримкою⁵⁶. Тобто, державна підтримка діяльності церкви однозначно існує.

Німецький соціоантрополог Т. Кельнер на основі польових досліджень взаємозв'язку політики, бізнесу та релігії в Росії⁵⁷, дійшов до висновку, що модель відносин держава-церква відрізняється на федеральному та місцевому рівнях. У випадку взаємодії вищих церковних ієрархів та вищої державної влади більшість науковців сходиться на тому, що існує співпраця та певна підпорядкування інтересів церкви інтересам держави. Т. Кельнер розвиває концепцію «пов'язаних влад» (entangled authorities), згідно з якою держава та РПЦ існують як два дуже пов'язаних центри влади, які все ж таки діють самостійно. По-перше, держава і церква пов'язані на особистому рівні, головним чином через контакти патріарха Кирила і президента В. Путіна. По-друге, зв'язок є і на інституційному рівні. Наприклад, мета існування Патріаршої ради з культури⁵⁸ полягає саме в інституційній взаємодії з державою в питаннях культури, зокрема це на практиці стосується і політики пам'яті. По-третє, ідеологічний зв'язок, який по суті і є предметом цього дослідження. Однак, Т. Кельнер зазначає, що на місцевому рівні взаємодія церкви та державних

⁵⁵ Кнорре Б. Российское православие. Постсекулярная институционализация в пространстве власти, политики и права// Монтаж и демонтаж секулярного мира/Ред: А. Малащенко, С. Филатов. Москва, 2014. С. 50.

⁵⁶ Расследование РБК: на что живет церковь [Электронный ресурс] // РБК. – 2016. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/investigation/society/24/02/2016/56c84fd49a7947ecbfff1473d>. – (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

⁵⁷ Köllner, T. On 'Entangled Authorities': Orthodox Religion and Politics in Postsocialist Russia [Electronic source]/ Tobias Köllner//ResearchGate. – 2019. Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/325477112_On_%27Entangled_Authorities%27_Orthodox_Religion_and_Politics_in_Postsocialist_Russia (date of access: 20.05.2020). – Title from the screen.

⁵⁸ Патриарший совет по культуре [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2010. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141942.html> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.

органів, може мати відмінний від загальнодержавного характер. В деяких місцях священники мають набагато більший вплив і авторитет, а місцеві бізнесмени, залучені в політику, спонсорують побудови храмів для набуття електоральної підтримки.

Слід взяти до уваги також позиціонування РПЦ на міжнародній арені. Дискурс традиційних сімейних цінностей, який формує РПЦ, поступово розширюється до місіонерської ролі «російської цивілізації». Росія постає головним захисником цих сакральних цінностей на міжнародній арені. Традиційні цінності розглядаються вищими ієрархами РПЦ як універсальні. У той же час, згідно з риторикою РПЦ, відбулась ерозія цих цінностей у західних країнах внаслідок домінування лібералізму та ціннісного релятивізму. Так, Росія, на думку патріарха Кирила, є хранителькою моралі та традицій, прикладом для наслідування⁵⁹. Така позиція російської церкви перетворює її канонічні підрозділи, а також парафії РПЦЗ, на філіали російської пропаганди в інших країнах.

Російський релігієзнавець А. Агаджанян пише, що РПЦ позиціонує себе як представника «моральної більшості» на своїх канонічних територіях, тобто, у пострадянських країнах. Цьому сприяли проправославний консенсус серед російського суспільства та традиціоналістична риторика В. Путіна.⁶⁰ Сприйняття православ'я як характерної культурної ознаки російського народу, авторитет патріарха та довіра до самого інституту церкви задають основу для інтерналізації декларованих у дискурсі цінностей та моралі.

⁵⁹ Agadjanian A. Tradition, morality and community: elaborating Orthodox identity in Putin's Russia/ Alexander Agadjanian // Religion, State and Society. – 2017. – P.12.

⁶⁰ Там само, с.16.

Щоб краще зрозуміти яка ж саме модель взаємодії церкви та держави характерна Росії, слід проаналізувати Основи соціальної концепції РПЦ⁶¹. Цей документ був прийнятий у 2000 р. та відображає офіційну позицію РПЦ МП щодо взаємодії з державою та суспільством. Для ілюстративного співставлення можна взяти Компендіум соціальної доктрини католицької церкви⁶² як документ, що представляє позицію Ватикану щодо тих самих суспільно-церковних питань. Для аналізу можна виділити такі критерії: роль держави, роль церкви, непокора державній владі, державний лад, ставлення церкви до держави (див. таблиця 2.2).

Як можна побачити з таблиці 2.2, заявлена роль церкви у обох соціальних концепціях однакова – вічне спасіння людей. Також подібною в обох концепціях є і роль держави: забезпечити суспільне благо. В цьому контексті слід підкреслити, що католицька соціальна доктрина рідко вживає поняття «держава», а натомість пише про «політичну спільноту», яка в свою чергу може бути інституціоналізована в державу.

Проте те, що стосується найкращої форми правління, чи прав людини чинити опір державі у РПЦ та католицької церкви різниться. До прикладу, у католицькій соціальній доктрині чітко пояснено критерії, зважаючи на які, людина може виявляти непокору державі. Право на протест сумління має кожна особа⁶³. Тобто, відмова підкорятись владі розглядається як абсолютно нормальне явище, якщо дії держави суперечать вимогам морального порядку, що закладений Законом Божим. У соціальній концепції РПЦ ці умови, за якими можна проявляти непокору державі, мають бути підтверджені церквою⁶⁴. У тексті РПЦ дійовою

⁶¹ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2008. – 62с. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/print/419128.html> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

⁶² Компендіум соціальної доктрини Церкви/Папська Рада «Справедливість і Мир». – Київ: Кайрос, 2008. – 549 с.

⁶³ Компендіум соціальної доктрини Церкви/Папська Рада «Справедливість і Мир». – Київ: Кайрос, 2008. – С.246-247.

⁶⁴ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2008. – С.7-8. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/print/419128.html> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

особою є не індивід, а церква, тобто, не зрозуміло, якщо рішення про непокору колективне, то чи можливе воно без участі представника церковної інституції.

Таблиця 2.2 Порівняння Основ соціальної концепції РПЦ та Компендіуму соціальної доктрини (католицької) Церкви

Критерії	Основи соціальної концепції РПЦ	Компендіум соціальної доктрини (католицької) Церкви
Роль церкви	Вічне спасіння людей	Вічне спасіння людей
Роль держави	Держава існує для забезпечення земного благополуччя людей	Державна влада повинна керуватись моральним законом, діяти справедливо на благо суспільства
Ставлення церкви до держави	Церква зберігає лояльність державі, навіть якщо держава обмежує можливості Церкви. За будь-яких представників влади потрібно молитись	Церква вважає державу і політичну владу необхідними для організації та життєдіяльності суспільства. Церква пропагує невтручання і автономію
Найкращий державний лад	Церква вирішила не надавати перевагу якомусь конкретному державному ладу чи політичній доктрині. Позитивно згадуються суддійство (з Книги Суддів) і монархія	Демократія – найкращий державний лад, адже дає можливість громадянам захищати свої права та спільно брати участь у політиці
Громадянська непокора державній владі	Церква повинна відмовити державі в покорі, якщо влада спонукає до гріховних діянь, рішення про непокору приймає Церква	Якщо розпорядження влади суперечать вимогам морального порядку, основним правам людини чи євангельському вченню, то громадяни не зобов'язані їх виконувати

В «Основах соціальної концепції РПЦ» описано усі згадані вище моделі державно-церковних відносин, проте було вирішено, що церква буде підтримувати будь-яку модель. Це пояснюється тим, що державний лад напряду

залежить від духовного стану суспільства, тому РПЦ також сприймає будь-яку форму правління в державі. Однак, в концепції також вказано, що богоданною і найбільш богоугодною є влада біблійного суддівства силою авторитету, що санкціонується Богом, а також монархічна влада. Демократичні форми правління сприймаються як позбавлені божественної санкції. На противагу, в «Компендіумі соціальної доктрини Церкви» є цілий підрозділ присвячений демократії⁶⁵ як найбільш відповідному політичному режиму для реалізації прав громади.

Хоча РПЦ вирішило, що добре сприйматиме будь-який політичний лад та модель взаємовідносин, найліпшою моделлю взаємодії православної церкви з державою все ж таки вважається симфонія⁶⁶. Цікаво також, що в «Основах соціальної концепції РПЦ» вказано, що православні традиції бувають дещо різні, в залежності від культурного надбання народу, що його сповідує. Так, традиційною для РПЦ є любов до Батьківщини («Отечества»), що передбачає також і благословіння на участь у війні за цю Батьківщину⁶⁷.

Бачимо, з одного боку, РПЦ артикулює невтручання церкви в державні справи та фактично заохочує «смирненість» з тим, що відбувається поза церковними справами, тобто, загалом в державі. З іншого боку, взаємодія з державою у певних визначених сферах розглядається в РПЦ як частина її місії вічного спасіння людей. Згідно з соціальною концепцією, однією зі сфер співпраці РПЦ з державою є «охорона, відновлення і розвиток історичної і культурної спадщини, включаючи турботу про охорону пам'ятників історії та культури»⁶⁸. Це за суттю і є співробітництво у сфері політики пам'яті.

⁶⁵ Компендіум соціальної доктрини Церкви/Папська Рада «Справедливість і Мир». – Київ: Кайрос, 2008. – С. 250-256.

⁶⁶ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2008. – С.7-8. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/print/419128.html> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

⁶⁷ Там само, С. 4.

⁶⁸ Там само, С. 12.

РПЦ – структура з жорсткою вертикальною владою, а тому співпраця з державою є регламентованою. Священнослужителям РПЦ можна контактувати з представниками державної влади лише за дозволом вищих церковних ієрархів⁶⁹. Цікаво також, що РПЦ прямо зазначає, що держава при виборі релігійної спільноти для співпраці має враховувати і кількість віруючих, і роль у історично-культурній спадщині, і громадянську позицію цієї релігійної спільноти⁷⁰. Фактично, РПЦ підкреслює свою ж актуальність для співучасті в державних справах Росії, зокрема тих, що стосуються історії та культури.

Згідно з соціальною концепцією РПЦ, принцип свободи совісті свідчить про розпад моралі і духовних цінностей в суспільстві⁷¹. Католицька соціальна доктрина навпаки вважає принцип свободи совісті наріжним для можливості вільного існування та проповідування церкви, зокрема згадує про правовий захист інших релігійних груп у державі⁷². Отже, критика ліберальних цінностей, не є новим надбанням православного дискурсу, а є частиною ідеології РПЦ, що викладена в соціальній концепції.

З точки зору неоінституційного підходу, потрібно розглядати як формальні, так і неформальні зв'язки держави та церкви. Якщо з офіційних позицій РПЦ можна судити про лояльність до влади, то «політичне православ'я» скоріше є опозицією, адже претендує на перетворення країни на, фактично, теократію. І те, що така позиція існує і може мобілізувати прихильників, говорить про невтручання держави у внутрішньоцерковні справи. Офіційно РПЦ старається не асоціювати себе з політичним православ'ям. У той же час, існування такого «радикально крила» дає можливість для маневрування. Політичне православ'я артикулює такий дискурс, що наближене до представників державної влади

⁶⁹Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2008. – С.14. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/print/419128.html> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

⁷⁰Там само, С. 11.

⁷¹ Там само.

⁷² Компендіум соціальної доктрини Церкви/Папська Рада «Справедливість і Мир». – Київ: Кайрос, 2008. – С. 259.

духовенство просто не може собі дозволити з політичних причин. До прикладу, як пише Б. Кнорре, російська агресія на Сході України тривалий час не коментувалась патріархом Кирилом, адже було важливо зберегти контроль над УПЦ МП. Представники політичного православ'я навпаки дозволяли собі дуже промовисті висловлювання шовіністського характеру⁷³.

У 2017 році В. Путін був запрошений на Архієрейський собор, присвячений століттю відновлення патріаршества. Цю подію прокоментували у медіа як прояв цезарепапізму, адже так робили ще візантійські імператори, які навіть втручалися в хід церковних справ⁷⁴. Також це говорить про високий рівень співпраці патріарха та президента. Поява світського очільника держави на зустрічі архієреїв свідчить про значне залучення держави у церковні справи.

Можна сказати, що в РФ спостерігається цікавий симбіоз церкви і держави, який не схожий на партнерство, але і не є повною мірою цезарепапізмом. РПЦ зберігає певну автономію, бо державна влада на національному рівні не втручається у внутрішньо-церковні проблеми. Проте, внаслідок взаємодії з РПЦ держава здатна інструменталізувати дискурсивні практики, що характерні для православ'я. В результаті, домінантним дискурсом є державний, а церковний дискурс є другорядним.

2.2 Особливості політики пам'яті в Російській Федерації: роль православ'я

Деякі науковці відзначають 2012р. як «консервативний поворот» в політиці Путіна, адже традиційні духовно-моральні цінності або ж «скрепи» стали постійно фігурувати у владному дискурсі, а це відкрило можливість для

⁷³ Knorre B. The Culture of War and Militarization within Political Orthodoxy in the Post-soviet Region / Boris Knorre. // Transcultural studies. – 2016. – №12. – PP. 29-30.

⁷⁴ «Цезарепапізм?»: Путін вперше відвідає Архієрейський собор РПЦ [Електронний ресурс] // zik.ua. – 2017. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2017/11/28/tsezaropapizm_putin_vpershe_vidvidaie_arhiereyskyy_sobor_rpts_1214765 (дата звернення: 26.04.2020). – Назва з екрана.

залучення дискурсу Російської православної церкви⁷⁵. В обмін на пільги та державну підтримку в освітній політиці⁷⁶, РПЦ постачає владі «ідеологічні рамки, які допомагають політичній еліті консолідувати здебільшого консервативний електорат Путіна»⁷⁷. Так термін «традиційні російські духовно-моральні цінності» увійшов до Російської стратегії національної безпеки 2015 року, зустрічався в ній 12 разів. Підкреслено, що «руйнування традиційних російських духовно-моральних цінностей»⁷⁸ є однією з головних загроз державній та громадській безпеці. Традиціоналістичний дискурс з акцентом на духовність є характерним для третьої та четвертої президентських каденцій В. Путіна. Враховуючи те, що Конституційний суд РФ схвалив зміст нових правок до конституції, серед яких є обнулення термінів президентських повноважень, та вступ в силу після проведення загальноросійського референдуму⁷⁹, то продовження риторики В. Путіна може тривати ще дуже довго.

Варто відразу зазначити, що найвизначнішим святом у російській політиці пам'яті є День перемоги. І хоча підготовка та відзначення Дня перемоги в різних його іпостасях з року в рік становлять більшу частину святкового календаря, це не єдина комеморативна практика, що заслуговує уваги дослідників. Російська дослідниця історичної пам'яті та символічної політики О. Малінова зазначає велику роль дискурсу перемоги у комеморативних промовах російських політиків, зокрема В. Путіна та Д. Медведєва. В той же час, зауважує на тому, що

⁷⁵ Laine V. Spirituality as a Political Instrument: the Church, the Kremlin, and the Creation of 'Russian World' / V. Laine, I. Saarelainen. // The Finnish Institute of International Affairs Working Paper. – 2017. P. 4.

⁷⁶ Köllner, T. Patriotism, Orthodox Religion, and Education: Empirical Findings from contemporary Russia // Journal of Religion, State and Society - №44 (4). – 2016. P. 366 – 386

⁷⁷ Suslov M. Digital Orthodoxy in the Post-Soviet World: The Russian Orthodox Church and Web 2.0 / Mikhail Suslov. – Stuttgart: Ibidem Verlag, – 2016. – P. 3.

⁷⁸ Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации» [Электронный ресурс] // Интернет-портал «Российской газеты». – 2015. – Режим доступа: <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> (дата обращения 01.04.2020) – Название с экрана.

⁷⁹ Пушкарская, А. Конституционный суд подтвердил законность обнуления сроков Путина. На это ушло два дня [Электронный ресурс] / А. Пушкарская, Е. Фохт // Би-би-си. – 2020. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/news-51912485> (дата обращения 01.04.2020) – Название с экрана.

вся політика пам'яті не може розгортатись навколо одного лиш свята з відносно недавнього історичного періоду⁸⁰. Для побудови колективної ідентичності потрібно задіяти й інше «придатне» минуле, наприклад, період середньовіччя і прийняття християнства. В цьому контексті також слід пригадати релігійні свята, які з розмахом відзначаються в Росії. Релігієзнавець А. Агаджанян пише про використання православ'я в ролі джерела для запозичення символічних значень, ціннісних орієнтирів⁸¹. РПЦ виступає як консервативна опозиція уявному західному ліберальному етосу. У російському дискурсі саме православ'я є носієм моралі, традиційних духовних та сімейних цінностей.

Використання російського православ'я як інструменту для впливу на суспільні настрої, цінності та очікування можна пояснити статистичними даними. За результатами опитування від лютого 2019р. на замовлення Фонду «Общественное мнение», 65% опитаних росіян вважають себе православними, крім того 21% – не вважають себе віруючими, а ще 7% сповідують іслам (статистична похибка до 3,6%)⁸². З іншого боку, релігійні практики такі як відвідування церкви чи, наприклад, причастя, не є дуже поширеними. За даними опитування на замовлення Фонду «Общественное мнение» від 28 жовтня 2018-го року, лише 17% серед тих, хто вважає себе православними, відвідує церкву раз на місяць чи частіше. 29% опитаних православних відвідують церкву один-два рази на рік; 25% – кілька разів на рік, але рідше ніж раз на місяць; 13% – рідше одного разу на рік; 15% – взагалі не відвідують; 1% – складно відповісти⁸³.

⁸⁰ Малинова О. Официальная риторика и конструирование национального прошлого: анализ тематического репертуара памятных речей президентов РФ (2000-2013 гг.) [Электронный ресурс] / Малинова Ольга Юрьевна // Власть и элиты. – 2014. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ofitsialnaya-ritorika-i-konstruirovaniye-natsionalnogo-proshlogo-analiz-tematicheskogo-repertuara-pamyatnyh-rechey-prezidentov-rf-2000> (дата обращения: 27.05.2020). – Название с экрана.

⁸¹ Agadjanian A. Tradition, morality and community: elaborating Orthodox identity in Putin's Russia/ Alexander Agadjanian // Religion, State and Society. – 2017. – 22 p.

⁸² Влияние РПЦ на общественную жизнь, политику, культуру [Электронный ресурс] // Фонд Общественное Мнение. – 2019. – Режим доступа: <https://fom.ru/TSennosti/14179> (дата обращения: 20.01.2020). – Название с экрана.

⁸³ Раскол в православной церкви [Электронный ресурс] // Фонд Общественное Мнение. – 2019. – Режим доступа: <https://fom.ru/TSennosti/14128> (дата обращения: 20.01.2020). – Название с экрана.

Зважаючи на ці соціологічні дані, можна сказати, що православ'я є радше маркером особистісної ідентифікації. Статистика відвідування церкви свідчить про відносно низький рівень залучення у православні релігійні практики.

Православ'я сприймається не просто як релігійна практика, а як символічна складова російської культури. Так, суть віри зрештою замінюється ритуалами і символікою, що дозволяє легко інструменталізувати ті, чи інші елементи православ'я та інтегрувати їх у політику пам'яті. Важливим є те, що вагому культурну роль РПЦ визнають як представники духовенства, так і світської влади. Заклики до традиціоналізму лунають з обох боків: і від патріарха Кирила, і від президента РФ В. Путіна⁸⁴. Звісно, В. Путін не може однозначно вказати на православ'я як єдине ціннісне підґрунтя, щоб не викликати міжетнічної ворожнечі на релігійному підґрунті, адже в країні існує досить значна частка вірян ісламу⁸⁵. Тим не менш, він демонстративно дає приклад «належної» традиційної поведінки в контексті політики пам'яті: відвідує храми на православні свята, бере участь в подіях, присвячених православному контексту, купується в ополонці на Водохреща⁸⁶.

Соціолінгвістка Г. Сібгатулліна у статті «Переклад ісламу мовою російської держави та православної церкви» пише про те, що в Росії муфтії для популяризації ісламу почав використовувати слова, запозичені з канонічного лексикону РПЦ. Замість арабської чи перської лексики, муфтії вживає такі характерні для православ'я слова, як «молитва», «паломництво», різноманітні звертання до Бога та ін. Крім того, як зазначає Г. Сібгатулліна, саме включення

⁸⁴ Stepanova E. 'The Spiritual and Moral Foundation of Civilization in Every Nation for Thousands of Years': The Traditional Values Discourse in Russia/ Elena Stepanova // Politics, Religion & Ideology. – 2015. №16, 2-3. – PP. 121-123.

⁸⁵ Раскол в православной церкви [Электронный ресурс] // Фонд Общественное Мнение. – 2019. – Режим доступа: <https://fom.ru/TSennosti/14128> (дата обращения: 20.01.2020). – Название с экрана.

⁸⁶ Дружина Д. Владимир Путин принял участие в традиционных крещенских купаниях в проруби в Тверской области [Электронный ресурс] / Дарья Дружина // Первый канал. – 19.01.2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-01-19/339704-vladimir-putin-prinyal-uchastie-v-traditsionnyh-kreshchenskih-kupaniyah-v-prorubi-v-tverskoy-oblasti> (дата обращения 04.04.2020). – Название с экрана.

православних дискурсивних практик допомагає позиціонувати іслам як традиційну для Росії релігію, що існує в межах російського патріотичного дискурсу.⁸⁷ Це говорить про те, що дискурсивно православ'я в Росії витіснило свого найбільшого релігійного конкурента – іслам. Крім того, ще раз підтверджується думка про те, що православ'я в Росії є серцем традиціоналістичного дискурсу.

Акцент на духовності у дискурсі, який формує В. Путін, потребує підкріплення певними соціальними практиками. Політика пам'яті у цьому випадку якраз і є способом конструювати соціальну реальність в рамках дискурсу, використовувати той набір історичних подій та символів, що найліпше відповідають політичним цілям. Вироблення політики пам'яті в РФ, як пише К. Пахалюк, не є гомогенним процесом, в ньому задіяні різні актори, що призводить до появи суперечностей у дискурсі. Тим не менш, оскільки домінуючий дискурс є державницьким, то публічні дискусії з приводу тієї чи іншої інтерпретації подій минулого структуровані таким чином, що право на продукування значень дискурсу мають лише патріотично налаштовані актори⁸⁸. Тобто, навіть якщо у представників РПЦ та державної влади є розбіжність у поглядах на певну історичну подію, обидві репрезентації не виходять за межі продержавницького дискурсу.

Саме в російській політиці пам'яті інструменталізація православ'я проявляється найбільш виражено. Інституціоналізація РПЦ в політичній сфері пострадянської Росії⁸⁹, описана Б. Кнорре, дає РПЦ спроможність бути не лише

⁸⁷ Sibgatullina G. Translating Islam into the language of the Russian state and the Orthodox Church [Electronic source] / Gulnaz Sibgatullina // Religion, State & Society. – 2019. – Mode of access: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09637494.2018.1562775> (date of access 04.04.2020). – Title from the screen.

⁸⁸ Пахалюк К.А. Историческое прошлое как основание российской политики (на примере выступлений Владимира Путина в 2012-2018 гг.) [Электронный ресурс] // Политика. – 2018. – №4 (91). – С. 12. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskoe-proshloe-kak-osnovanie-rossiyskoj-politii-na-primere-vystupleniy-vladimira-putina-v-2012-2018-gg> (дата обращения: 06.03.2020). – Название с экрана.

⁸⁹ Кнорре Б. Российское православие. Постсекулярная институционализация в пространстве власти, политики и права// Монтаж и демонтаж секулярного мира/Ред: А. Малащенко, С. Филатов. – Москва, 2014. – С. 42-102.

культурним чи символічним маркером російської ідентичності, а й постачати смисли для державного дискурсу пам'яті. Російський політолог С. Донцев зазначає, що РПЦ має інституційну підтримку в реалізації політики пам'яті, та робить висновок про те, що державні структури РФ та РПЦ створюють взаємодоповнюючі канали соціалізації. Цими каналами є передовсім система освіти та збройні сили⁹⁰. Проте, не варто забувати також і про роль засобів масової інформації, що є ефективним каналом комунікації та формування владного дискурсу, в тому числі і в контексті політики пам'яті.

У одній зі своїх промов В. Путін наголосив: «нерозривність, спадкоємність історії – це основа для руху вперед, цінності, які консолідують і об'єднують наше суспільство»⁹¹. Це також говорить про те, що В. Путін зацікавлений у створенні цілісної картини історії Росії як могутньої держави. Дискурс тисячолітньої державності Росії, що сягає корінням події хрещення Русі, якраз сприяє такому баченню нерозривної історії. Православ'я таким чином виступає у ролі медіатора, який об'єднує усі доволі різні історичні періоди через декларативну спадкоємність РПЦ як «руської» церкви, тобто тієї, що походить з Русі.

Повернення минулого до сучасності є основним завданням комеморативних практик, що в межах політики пам'яті слугує конкретним цілям, як то створення колективної ідентичності, конструювання образів «ми» і «вони». Висвітлення православних комеморативних практик та участь в них політичних діячів може мати також певні іміджеві наслідки для політиків. Науковці часто пишуть про В. Путіна як про «православного президента»⁹², адже його участь в різного роду

⁹⁰ Донцев С.П. Политика памяти в контексте институциональных взаимодействий Русской православной церкви и государства в современной России // Политическая наука. – М., 2018. – № 3. – С. 110–128.

⁹¹ Лазарев А. В Музее Победы на Поклонной горе президент дал старт всероссийской акции «Вахта памяти» [Электронный ресурс] / Анатолий Лазарев // Первый канал. – 2019. – Режим доступа:

<https://www.1tv.ru/news/2019-04-04/363056->

[v-muzee-pobedy-na-poklonnoy-gore-prezident-dal-start-vserossiyskoy-aktsii-vahta-pamyati](https://www.1tv.ru/news/2019-04-04/363056-v-muzee-pobedy-na-poklonnoy-gore-prezident-dal-start-vserossiyskoy-aktsii-vahta-pamyati) (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.

⁹² Naydenova N. Holy Rus: (Re)construction of Russia's Civilizational Identity/ Natalia Naydenova// Slavonica. – 2017. – P.6.

традиційних православних святкуваннях завжди висвітлюється у медіа, про що детальніше написано у наступному розділі. Співучасть В. Путіна нарівні з патріархом Кирилом у різних заходах додає «святості» самому президенту РФ. У 2011 році В. Сурков заявив, що В. Путін «є людиною, яка була послана Росії долею і Господом у важкий для неї час, для нашої великої, спільної нації»⁹³.

Інструменталізація православ'я в політиці пам'яті може проявлятися не лише через мовленнєві практики, а й через використання візуальних символів. Наприклад, державна символіка багатьох країн містить релігійні символи. Російський герб офіційно не має релігійної символіки, проте, на ньому є зображення двоголового орла з щитком, на якому особа в блакитному плащі зі списом в руках їде на коні по вбитому дракону⁹⁴. Це типове зображення святого Георгія Переможця, подібне зображення присутнє і на гербі Москви, де офіційно зазначено, що зображена особа – святий Георгій⁹⁵ (див. додаток 2). Однак, це також може бути просто символічне зображення перемоги добра над злом без прив'язки до конкретної релігії. Вчені пишуть, що державна символіка РФ є еклектичним поєднанням і православних, і загальнохристиянських, і радянських, і імперських символів⁹⁶. У другому куплеті гімну РФ є рядок «Бережена Богом рідна земля», що є безумовно апеляцією до релігії, проте немає вказівок саме на православ'я⁹⁷.

⁹³ Сурков: Бог послал России Путина, а Чечне - Кадырова [Електронний ресурс] // Би-би-си. – 2011. – Режим доступа: https://www.bbc.com/russian/russia/2011/07/110703_surkov_putin_god (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

⁹⁴ Федеральный конституционный закон от 25.12.2000 N 2-ФКЗ (ред. от 20.12.2017) «О Государственном гербе Российской Федерации» [Електронний ресурс] // Законы Российской Федерации: Систематическое собрание действующего законодательства. – Режим доступа: <https://fzakon.ru/laws/federalnyy-konstitutsionnyy-zakon-ot-25.12.2000-n-2-fkz/> (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.

⁹⁵ Закон города Москвы № 39 от 11 июня 2003 года «О гербе города Москвы» [Електронний ресурс] // Интернет-портал «MosOpen.ru — Электронная Москва». – Режим доступа: http://mosopen.ru/document/39_zk_2003-06-11 (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.

⁹⁶ Донцев С. П. Религиозный фактор политики памяти в современных России и Беларуси: сравнительный анализ / С. П. Донцев, С. И. Бойко. // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. – 2019. – №4. – С. 29-30.

⁹⁷ Михалков С. Государственный гимн Российской Федерации [Електронний ресурс] / С. Михалков // Официальные сетевые ресурсы Президента России. – 2020. – Режим доступа: <http://flag.kremlin.ru/anthem/> (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.

Соціальний психолог Л. Лангман пише, що комеморація пов'язана з вихованням патріотизму, адже зазвичай ще в школі учні вивчають різні традиції, ритуали до певних свят, пісні, тощо.⁹⁸ Через виховання та прищеплення певних уявлень про минуле, визначних історичних постатей та їх ролі у державотворенні Росії, РПЦ допомагає формувати владний дискурс. Варто згадати введення в шкільну програму предмету «Основи релігійних культур та світської етики», в якому значну увагу приділяють православ'ю та вихованню патріотизму. За А. Мітрофановою, викладання «Основ релігії та світської етики» в російських школах не є втручанням церкви у світські справи⁹⁹, а скоріше навпаки використанням релігії для пропагування патріотизму та відданості державі. Слід зазначити, що сам факт включення в шкільну програму предмету про вивчення релігій розцінюється науковцями як дві протилежні за своєю суттю політики. Д. Донцев¹⁰⁰, Т. Кельнер¹⁰¹ вважають, що це маркер церковного впливу на світогляд громадян, а А. Мітрофанова пише, що це радше залучення релігійного дискурсу для виконання цілей, поставлених державою.

Справді, думки науковців розходяться стосовно того, чий вплив переважає у контексті соціалізації та виховання патріотизму шляхом вивчення історії. Проте, звідси слідує, що саме російський православний дискурс залучений як інструмент для мобілізації підтримки громадян.

Російський політолог К. Пахалюк, за результатами аналізу виступів В. Путіна, стверджує, що у Росії домінує державоцентричне трактування історії, адже у виступах президента про минулі військові події, видатних державних діячів,

⁹⁸ Langman L. The Social Psychology of Nationalism: To Die for the Sake of Strangers/ Lauren Langman // The SAGE Handbook of Nations and Nationalism /Gerard Delanty, Krishan Kumar., - 2006. – PP. 103-104.

⁹⁹ Mitrofanova A. The politicization of Russian Orthodoxy: actors and ideas [Electronic source] / Anastasia Mitrofanova. – 2005. – P. 179. – Mode of access: https://www.academia.edu/623450/The_politicization_of_Russian_Orthodoxy_actors_and_ideas (date of access 04.04.2020). – Title from the screen.

¹⁰⁰ Донцев С.П. Политика памяти в контексте институциональных взаимодействий Русской православной церкви и государства в современной России // Политическая наука. – М., 2018. – № 3. – С. 96.

¹⁰¹ Köllner, T. Patriotism, Orthodox Religion, and Education: Empirical Findings from contemporary Russia//Journal of Religion, State and Society. – №44 (4). – 2016. – P. 366 –386.

діячів культури та православної церкви основною ідеєю є зміцнення державності.¹⁰² Особливу увагу в контексті зв'язку патріотичного виховання, політики пам'яті та православ'я варто звернути на мультимедійні парки «Росія – Моя історія». Це комплекс виставкових парків, яких є більше двох десятків, та які репрезентують історію Росії за допомогою мультимедійних експозицій та реконструкцій. Парк «Росія – Моя історія» є водночас і музеєм, і штучним «місцем пам'яті», бо завдяки своїй інтерактивності дає можливість відчутти себе співучасником історичних подій.

Ідея створення парку належить Патріаршій комісії у справах культури та була підтримана владою. Розпочався проект з виставки «Православна Русь. Романові» в 2013 році. Головним експонатом цієї виставки була Федорівська ікона Богородиці, якою благословила на царювання М. Ф. Романова його мати¹⁰³. Від самого початку парки, що створені для популяризації російської історії, мають православну складову. Дослідники К. Красильникова та І. Вальдман наголошують на тому, що в рамках експозицій «русский народ» представляють, всупереч реальності, як єдиний і православний¹⁰⁴.

Історичний парк має прямий стосунок до РПЦ, як з організаційної, так і з ідейних позицій. Станом на квітень 2020 року, комплекс «Росія – Моя історія» має майданчики у 21 містах Росії. На церемоніях відкриття парків присутні як представники федеральної влади, так і церковні ієрархи. Голова Патріаршої комісії Тихон (Шевкунов) також очолює експертну раду Фонду гуманітарних

¹⁰² Пахалюк К.А. Историческое прошлое как основание российской политики (на примере выступлений Владимира Путина в 2012-2018 гг.) [Электронный ресурс] / К.А.Пахалюк // Политика. – 2018. – №4 (91). – С. 23. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskoe-proshloe-kak-osnovanie-rossiyskoj-politii-na-primere-vystupleniy-vladimira-putina-v-2012-2018-gg> (дата обращения: 06.03.2020) – Название с экрана.

¹⁰³ Виставку «Православная Русь. Романовы» посетили более 300 тысяч человек [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2013. – Режим доступа: <https://lenta.ru/news/2013/11/25/pravoslavnaya/> (дата обращения 08.04.2020) – Название с экрана.

¹⁰⁴ Красильникова Е. И. Практики политики памяти: Парк-музей «Россия – Моя история» в системе институциональных противоречий [Электронный ресурс] / Красильникова Екатерина Ивановна, Вальдман Игорь Александрович // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2019. – №444. – С. 77. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/praktiki-politiki-pamyati-park-muzey-rossiya-moya-istoriya-v-sisteme-institutsionalnyh-protivorechiy> (дата обращения: 08.04.2020). – Название с экрана.

проектів, який є одним зі спонсорів виставки «Росія – Моя історія»¹⁰⁵. Цікаво, що сам Фонд гуманітарних проектів отримує спонсорську допомогу, зокрема, від «Газпрому», який таким чином жертвує на розбудову кожного парку в середньому 100-120 мільйонів рублів¹⁰⁶. Наряду з Фондом гуманітарних проектів, парки отримують фінансування з регіональних бюджетів, від спонсорів, або за допомогою федеральних субсидій. За даними «Радіо Свобода», на розбудову парків в регіонах Росії витрачено приблизно 10-15 мільярдів рублів¹⁰⁷.

Наповнення парку з точки зору історичної об'єктивності неодноразово критикувалось істориками, адже було помічено багато анахронізмів та маніпулятивних тверджень. Наприклад, російський історик О. Мосін у статті ««Моя історія» чи «Моя міфологія»?»¹⁰⁸ пише про відверто пропагандистський характер виставкового парку. Автор зазначає, що на основних інформаційних стендах та зображеннях подається «правильна» версія історії, особливо щодо державних та церковних діячів. Історія Росії описана за мотивами уварівської тріади «православ'я, самодержавство, народність». В результаті, в експозиціях інформація подається так, що відразу помітно аналогію описаних історичних подій з сьогоденням.

Головний храм Збройних сил РФ¹⁰⁹ також заслуговує уваги як наочна інструменталізація православного дискурсу для політики пам'яті. Безперечно, створення храмів є однією із вагомих сфер співпраці держави та церкви. З іншого боку, коли православний храм будується для одного з ключових державних інститутів – для збройних сил, та ще й з таким розмахом, то складно говорити

¹⁰⁵ Что такое Фонд гуманитарных проектов [Электронный ресурс] // Журнал «Коммерсантъ Власть». – 2017. – №5. – Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/3214624> (дата обращения 08.04.2020). – Название с экрана.

¹⁰⁶

¹⁰⁷ Хазов-Кассиа С. «Россия – моя история». Дилетанты обратились к ученым, победила идеология [Электронный ресурс] / Сергей Хазов-Кассиа // Радио Свобода. – 2019. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/30201813.html> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.

¹⁰⁸ Мосин А.Г. «Моя история» или «Моя мифология»? // Историческая экспертиза. – 2018. – № 1(14). – С. 82-92.

¹⁰⁹ Главный храм Вооруженных сил Российской Федерации [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа: <https://hram.mil.ru/> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.

про задекларований Росією секуляризм. Це також гарне підтвердження інтердискурсивності релігійного та мілітаристичного дискурсів, на яку звертають увагу чимало науковців.

Будівництво цього храму розпочалось у 2018-му році, а завершилось у травні 2020-го року. У зв'язку з пандемією коронавірусу відкриття та освячення храму перенесли на невизначений термін. Цей храм входить до десятки найбільших православних храмів світу. Довкола храму створена експозиція присвячена подіям «Великої Вітчизняної війни». Частина храму присвячена висвітленню історичних подій у вигляді мозаїки на стінах. Найбільшого резонансу зазнали новини про те, що у храмі планувались фрески з зображенням Й. Сталіна та В. Путіна, а також зображення плакату «Крым наш». У ЗМІ мова йшла про фрески «Парад перемоги»(див. Додаток 4.1) і «Воз'єднання Криму з Росією» (див. Додаток 4.2), робота над якими ще не була завершена, а через суспільний розголос та критику, зображення в останній момент вирішили замінити¹¹⁰.

Тим не менш, сам факт того, що такі фрески дійсно планували змонтувати на стінах храму говорить про значення ключових ідентичностей дискурсу – В. Путіна в контексті «приєднання» Криму, та Й. Сталіна в контексті перемоги у «Великій Вітчизняній війні». Відомо, що канонізація, чи створення ікон прижиттєво за церковними канонами не можливі. РПЦ фактично передчасно дає В. Путіну та кільком іншим державним діячам місце на стінах храму, показуючи таким чином їх роль у розбудові Росії та її збройних сил. Створення фрески з зображенням В. Путіна на хресній ході в честь «повернення» Криму аргументувалось, як відтворення і закарбування історії. Більше того, пізніше стало відомо, що скандальні фрагменти фресок було збережено для використання

¹¹⁰ Малаховская Е. Без Путина и Сталина, но с алтарём по задумке Шойгу: как выглядит достроенный храм Вооружённых сил в Кубинке [Электронный ресурс] / Елена Малаховская // Открытые медиа. – 2020. – Режим доступа: <https://openmedia.io/news/n2/bez-putina-i-stalina-no-s-altaryom-po-zadumke-shoigu-kak-vyglyadit-dostroennyi-xram-vooruzhyonnyx-sil-v-kubinke/> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.

в майбутньому, ймовірно, у якійсь експозиції в музеї поблизу¹¹¹. Слід зауважити, що зображення В. Путіна замінили на Корсунську ікону Божої матері¹¹², це дуже символічно, адже копію цієї ікони Володимир Великий привіз у Київ з Корсуня. «Приєднання» Криму тут сприймається і як подія недавнього минулого, і як підтвердження тисячолітньої історії. Звісно, глибинний символізм не кожен буде здатний прочитати, але якщо врахувати значення, яке надається постаті Володимира Великого у російській політиці пам'яті, то навіть таких тонких натяків на смисл достатньо для формування історичної пам'яті.

У контексті політики пам'яті неодмінно слід аналізувати практики відзначення свят та проведення урочистостей. В. Єфремова зазначає, що «свята, а також пов'язані з ними наративи і ритуали, присвячуються значимим для суспільства подіям в минулому і покликані вплинути на поточний стан справ завдяки сенсам і цінностям, якими вони наділяються»¹¹³. Для розуміння того, що є значимим у контексті домінантного дискурсу, варто перш за все взяти до уваги свята та пам'ятні дати, які формально визначено на державному рівні. Тобто, ті історичні події та сенси, які вважаються настільки важливими, що їх вирішено закріпити у законодавстві.

Можемо побачити, що в РФ був прийнятий федеральний закон «Про дні воїнської слави та пам'ятні дати Росії», у якому серед пам'ятних дат є 28 липня – День Хрещення Русі¹¹⁴. Зауважимо, що ця дата є єдиною релігійною подією з усього списку, решта – секулярні свята, більшість з них стосується пам'яті про

¹¹¹ Костина Е. В РПЦ объяснили ситуацию с мозаикой с Путиным в храме Вооруженных сил [Электронный ресурс] / Е. Костина, Г. Тадтаев // РБК. – 2020. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/society/01/05/2020/5eabbe8d9a794735101c78c4> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.

¹¹² Там само.

¹¹³ Ефремова В. Н. Символическая политика государства в отношении российских праздников после 2012 г. / Валентина Николаевна Ефремова // Символическая политика: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед.; Отд. полит. науки; Ред. кол.: Малинова О.Ю., гл. ред., и др. – М., 2017. – Вып. 5: Политика идентичности. – (Сер.: Политология). – С. 296.

¹¹⁴ Федеральный закон от 13.03.1995 г. № 32-ФЗ О днях воинской славы и памятных датах России [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7640> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

різні військові перемоги, зокрема у Другій світовій війні. Також у трудовому кодексі РФ є стаття 112, в якій визначено неробочі святкові дні¹¹⁵. Серед невеликого переліку з восьми свят лише 7 січня – Різдво Христове є православним святом. Проте, слід зазначити, що в обох нормативних актах є 4 листопада – День народної єдності. Це свято було створене, щоб замінити чимось радянський День Жовтневої революції 7 листопада, який втратив актуальність. Натомість секулярне свято День народної єдності співпадає з Днем Казанської ікони Божої Матері – визначним святом РПЦ.

Святкування як комеморативні соціальні практики грають важливу роль у формуванні дискурсу. При цьому, в контексті російських реалій роль грають не лише суто християнські свята чи події давнього минулого, а й відзначення ювілеїв патріарха. День народження патріарха відзначається з особливим розмахом, йому присвячують перші шпальти газет та документальні фільми на ключових телеканалах. Ще у 2011 році до 65-ліття патріарха Кирила канал «Россия 1» транслював фільм «Шлях пастиря»¹¹⁶, а російський «Первый канал» та український «Перший національний» показували фільм українського режисера «Патріарх»¹¹⁷. На сайті Патріархії зазначено також, що фільм «Патріарх» – особливий і показує буденні справи патріарха, а не просто розповідає біографію.

У 2016 році В. Путін на концерті в честь 70-річчя патріарха Кирила виступив з промовою, в якій надав церкві чільне місце в духовному аспекті життя держави. «Російська Православна Церква поряд з нашими традиційними конфесіями – головна духовна опора нашого народу і нашої державності. Це особливо важливо

¹¹⁵ Стаття 112 ТК РФ. Нерабочие праздничные дни [Электронный ресурс] // Трудовой Кодекс Российской Федерации с Комментариями к статьям – Режим доступа: <http://tkodeksrf.ru/ch-3/rzd-5/gl-18/st-112-tk-rf>. (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

¹¹⁶ В день 65-летия Святейшего Патриарха Кирилла на телеканале «Россия 1» состоится премьера фильма «Путь пастиря» [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2011. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1675349.html> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

¹¹⁷ На главных телеканалах России и Украины в день 65-летия Святейшего Патриарха Кирилла состоятся премьеры фильмов о Предстоятеле Русской Церкви [Електронний ресурс] // Патриархия.ru. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1679152.html> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

сьогодні, коли світова спільнота стикається з новими складними викликами і як ніколи потребує взаєморозуміння та злагоди, затвердження довіри між країнами і між народами»¹¹⁸. Цей концерт показували по загальнонаціональному телебаченню на телеканалі «Культура». Крім того, вже новий фільм «Патріарх», присвячений біографії патріарха Кирила, транслювали на телеканалі «Россия 1»¹¹⁹. А «Первый канал» випустив автобіографічний фільм «Ми всі рівні перед Богом» з оповідкою патріарха Кирила про свій життєвий шлях¹²⁰. Державні медіа значну увагу приділяють особі патріарха.

У січні 2019го року до 10-річчя інтронізації патріарха Кирила на телеканалі «Россия 1» транслювали документальний фільм «Людина», в якому розказано про збільшення ролі православної церкви саме за період його патріаршества. Увагу акцентують на тому, як церква вийшла за «церковні мури» і стала допомагати усім знедоленим¹²¹.

Для російської політики пам'яті характерними є апеляції до тисячолітньої історії Росії та традиційних цінностей, що століттями передавались від покоління до покоління. При цьому використовується подія хрещення Русі як історичного вибору, що надалі визначив розвиток російської державності крізь різні історичні періоди. День перемоги, хоч і є головним святом країни, не може забезпечити достатній символічний ресурс для побудови когерентної колективної ідентичності, а тому влада використовує інші комеморативні практики, зокрема православні.

¹¹⁸ Владимир Путин: Русская церковь — главная духовная опора народа и государственности [Электронный ресурс] // Православие.Ru. — 2016. — Режим доступа до ресурсу: <http://www.pravoslavie.ru/98868.html> (дата обращения: 06.05.2020). — Название с экрана.

¹¹⁹ Документальный фильм «Патриарх» [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. — 2016. — Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4697102.html> (дата обращения: 06.05.2020). — Название с экрана.

¹²⁰ «Мы все равны перед Богом». Документальный фильм к 70-летию Патриарха Кирилла [Электронный ресурс] // Первый канал. — 2016. — Режим доступа: <https://www.1tv.ru/doc/pro-religiya/my-vse-ravny-pered-bogom-dokumentalnyy-film-k-70-letiyu-patriarha-kirilla> (дата обращения: 06.05.2020). — Название с экрана.

¹²¹ К 10-летию интронизации Святейшего Патриарха Кирилла: документальный фильм «Человек» [Электронный ресурс] // Журнал Фома — 2019. — Режим доступа: <https://foma.ru/telekanal-rossiya-1-predstavil-film-o-patriarhe-kirille-chelovek.html> (дата обращения: 06.05.2020). — Название с экрана.

Зважаючи на модель державно-церковних відносин у Росії, що подібна водночас і до цезарепапізму, і до партнерства, можна зробити висновок, що православна риторика використовується в інтересах влади. Православний дискурс ненав'язливо вписується у загальний суспільний дискурс політики пам'яті, відіграючи роль ціннісного компонента. Там, де бракує «глибини» сенсу для вироблення політики пам'яті у контексті продержавницького дискурсу та патріотичного виховання, залучається православ'я.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОСЛАВНІ ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ У РОСІЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ (2018-2019pp.)

3.1 Присутність православ'я в дискурсі світських свят: День перемоги та День народної єдності

Серед світських свят слід виокремити День перемоги та День народної єдності як два свята, що найкраще представляють тенденції сучасної російської політики пам'яті.

3.1.1 День Перемоги

День Перемоги є найбільшою подією для російської політики пам'яті, відповідно, це найбільш представлене у дискурсі свято. Б. Кнорре помічає, що «саме реальність, яка супроводжувала Другу світову війну, розглядається, в тому числі, і в церковному середовищі, як щось, що найбільше підходить для вдосконалення духовної самосвідомості людини»¹²². Інакше кажучи, герої «Великої Вітчизняної війни» вбачаються ідеалами духовності та моралі, адже вони боролись проти «вселенського зла». Хоча така позиція може бути правдивою для церковного дискурсу, це ніяк не відображається на загальному суспільно-політичному дискурсі. Церковна риторика щодо Другої світової війни, чи Дня перемоги залишається в тому ж церковному дискурсі та не потрапляє у офіційний медійний дискурс. Безперечно, героїзація та ідеалізація «переможців» наявна у владному дискурсі, проте акценту на причетності до православ'я і його цінностей нема.

Припущення про інструменталізацію православ'я у контексті пам'яті про День перемоги не підтвердилось текстовим аналізом дискурсу, що формує про це свято «Первый канал». За результатами корпусно-орієнтованого текстового аналізу, в текстовому наповненні дискурсу щодо Дня перемоги відсутні дискурсивні практики, пов'язані з православ'ям. Серед відібраних 615 публікацій щодо Дня

¹²² Кнорре Б. «Богословие войны» в постсоветском российском православии // Страницы: Богословие. Культура. Образование. – 2015. – № 4 (19). – С. 571.

Перемоги за 2018-19 роки лише дві мали згадку про православну церкву. Насправді причини відсутності явища у дискурсі є так само цікавими, як і його присутності. Аналіз ключових слів (див. Додаток 3) та конкорданс показали, що у публікаціях щодо Дня перемоги домінують мілітаристський та патріотичний дискурси. Релігійна складова дискурсу проявляється у сакралізації самої перемоги та в комеморативній практиці «Безсмертний полк Росії». Проте, це не пов'язано з православ'ям безпосередньо.

З офіційного сайту патріарха Кирила можна побачити, що РПЦ регулярно відзначає День перемоги. Патріарх Кирило та вище церковне духовенство беруть участь в церемонії покладання вінків пам'ятнику Невідомому солдату. Наприклад, 8 травня 2018-19 років, напередодні офіційного святкування, РПЦ мало окрему церемонію з військовим оркестром і маршем роти почесної варті 154 окремого комендантського Преображенського полка¹²³¹²⁴. Проте, це оминуло увагу «Первого канала», який показував привітання з Днем перемоги і від хокеїстів, і від співаків, проте не від представників РПЦ.

Єдина публікація щодо православ'я та Дня перемоги за 2018-й рік¹²⁵, яка також була частково продубльована в 2019-му році¹²⁶, розповідає про традиційну участь РПЦ наряду з іншими конфесіями в поминанні померлих в Другій світовій війні. У сюжеті за 2018-й рік священник РПЦ розповідає про свого діда, який воював¹²⁷.

¹²³В канун Дня Победы Святейший Патриарх Кирилл возложил венки к могиле Неизвестного солдата у Кремлевской стены [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2018. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5191883.html> (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

¹²⁴В канун Дня Победы Святейший Патриарх Кирилл возложил венки к могиле Неизвестного солдата у Кремлевской стены [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2019. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5433096.html> (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

¹²⁵Они живы, пока жива память. Праздничный канал. Фрагмент выпуска от 09.05.2018 [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <http://1tv.ru/shows/den-pobedy/syuzhety/oni-zhivy-poka-zhiva-pamyat-prazdnichnyy-kanal-fragment-vypuska-ot-09-05-2018>. дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

¹²⁶Памяти павших. Праздничный канал. Фрагмент выпуска от 09.05.2019 [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/shows/den-pobedy/syuzhety/pamyati-pavshih-prazdnichnyy-kanal-fragment-vypuska-ot-09-05-2019>. дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

¹²⁷Они живы, пока жива память. Праздничный канал. Фрагмент выпуска от 09.05.2018 [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <http://1tv.ru/shows/den-pobedy/syuzhety/oni-zhivy-poka-zhiva-pamyat-prazdnichnyy-kanal-fragment-vypuska-ot-09-05-2018> дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

Символічно, що коли священника показують крупним планом, то на фоні видно ікону з зображенням св. Георгія Переможця. Фактично, ці два коротенькі репортажі зводять роль церковного дискурсу лише до поминання душ померлих воїнів.

З іншого боку, у контексті комеморації Дня перемоги слід пригадати Головний храм Збройних сил РФ, що мав відкритись до 75-ї річниці Дня перемоги на 9 травня 2020 року. Як вже було написано в попередньому розділі, цей храм розташований в центрі музею «Великої Вітчизняної війни». Проте, висвітлення етапів побудови цього храму в дискурсі «Первого канала» поки що ніяк не співпадало зі святкуванням самого Дня перемоги. До того ж, відкриття храму було перенесено на невизначений термін. Натомість, згадки про Головний храм Збройних сил РФ фігурували в основному в дискурсі інших свят – православних.

Все ж таки у дискурсі «Первого канала» було розказано про одну подію, що хоч і не на пряму, але пов'язана з святкуванням перемоги у Другій світовій війні. У 2018-му році відбулось закладення першого каменю в основу Головного храму Збройних сил РФ. На цю подію приїхав В. Путін та ветерани Другої світової війни, адже храм має стати «центром слави і пам'яті полеглих воїнів на найбільш кровопролитній війні в історії людства»¹²⁸. У публікації про цю подію зазначено, що ветерани приїхали туди помолитись разом, бо це дуже визначна подія. Тобто, місце пам'яті від самого початку створення є місцем для активної комеморації. Це говорить про те, що слід очікувати зміну дискурсу, коли храм буде добудований та введений в експлуатацію за своїм призначенням. Ймовірно, буде більш активно інструменталізований православний дискурс в контексті святкування Дня перемоги, тож слід враховувати це в подальших дослідженнях.

¹²⁸ Прозоров И. В парке «Патриот» заложили первый камень в основание главного храма Вооруженных сил [Электронный ресурс] / Иван Прозоров // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-09-19/352564-v_parke_patriot_zalozhili_pervyy_kamen_v_osnovanie_glavnogo_hrama_vooruzhennyh_sil (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

Серед науковців існує думка, що РПЦ використовує символічний ресурс колективної пам'яті про «Велику Вітчизняну Війну» та відповідну державну політику, щоб легітимувати власну присутність у політичному контексті.¹²⁹ Тобто, у випадку з Днем перемоги все навпаки: відбувається скоріше інструменталізація російською церквою символічного значення свята. РПЦ вважає свою роль духовного провідника ключовою у перемозі¹³⁰. Натомість, владний дискурс, який транслюється, зокрема, «Первым каналом» не говорить про православну церкву нічого. Коли РПЦ каже, що у Другій світовій війні воювали «За віру! За Вітчизну!», то офіційний дискурс артикулює лише гасло «За Вітчизну!».

Символіка святкування Дня перемоги має лише опосередкований стосунок до православ'я. Наприклад, найбільш поширеним символом Дня перемоги є «георгіївська стрічка». Імператорський воєнний орден св. Великомученика і Переможця Георгія був створений 1769-го року Катериною II в Російській імперії, був одним з найбільш шанованих орденів аж до його ліквідації більшовиками. Стрічка з трьома чорними та двома жовтими смужками була одним зі знаків цього ордену¹³¹. Цей орден ніяк не пов'язаний з Другою світовою війною. П. Колсто у статті «Символ війни - але який? Георгіївська стрічка в російському націєтворенні»¹³² вдало помічає, що «георгіївська» стрічка, яку використовують в російських комеморативних практиках щодо Другої світової війни, насправді є синтезом двох різних відзнак. Якщо георгіївська стрічка

¹²⁹ Аникин Д.А. Коллективная память религиозных сообществ в эпоху глобализации [Электронный ресурс] // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2015. – №1. – С. 13. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kollektivnaya-pamyat-religioznyh-soobshchestv-v-epohu-globalizatsii> (дата обращения: 05.04.2020). – Название с экрана.

¹³⁰ В канун Дня Победы Святейший Патриарх Кирилл возложил венок к могиле Неизвестного солдата у Кремлевской стены [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2018. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5191883.html> (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

¹³¹ Императорский Военный Орден Св. Великомученика и Победоносца Георгия [Электронный ресурс] // Георгиевская страница. – 2000. – Режим доступа: <http://george-orden.narod.ru/ordgrg.html> (дата обращения: 13.05.2020). – Название с экрана.

¹³² Kolstø P. Symbol of the War — But Which One? The St George Ribbon in Russian Nation-Building / Pål Kolstø. // The Slavonic and East European Review. – 2016. – Vol. 94. – № 4. – PP. 668.

імперського ордену мала більше жовто-золотавий відтінок, то сучасна є більше оранжевою. Справа в тому, що у 1942-му році в СРСР був створений орден Гвардія, одним зі знаків якого була гвардійська стрічка: 3 чорні смужки та поміж них 2 оранжеві. Гвардійська стрічка стала символом радянського декору до Дня перемоги. Проте, в незалежній Росії починаючи з 2005-го року набирає популярності акція «Георгіївська стрічка»¹³³, яка використовує стрічки, які за кольорами є відповідними саме гвардійській стрічці. Акцію «Георгіївська стрічка» підтримало вище державне керівництво, зокрема з 2007-го В. Путін щороку носить «георгіївську» стрічку на День перемоги.

Таке маніпулювання назвою одного з головних символів свята перемоги говорить про бажання посилити символічний зв'язок з дореволюційним періодом російської історії. Більше того, св. Георгій Переможець, з іменем якого пов'язана назва стрічки, є одним з найважливіших православних святих та зображений на гербі Росії.

День перемоги – свято, що неодмінно асоціюється з радянським минулим. Ставлення РПЦ до радянського минулого не можна назвати однозначним. Якщо ж російська державна пропаганда і політика пам'яті спираються на радянське минуле, як на найбільш знайому історію для свого народу, то РПЦ так робити не може. По-перше, з приходом більшовиків почались церковні гоніння, РПЦ мало не знищили як організацію, певний час вона мусила працювати підпільно. Також не можна забувати про масові репресії, які для церкви вважаються непоправним гріхом. Відновлення РПЦ спостерігалось аж у розпал Другої світової війни для посилення мотивації військових захищати свою батьківщину і віру. Проте,

¹³³ В России и еще десятках государств за две недели до Дня Победы стартует акция «Георгиевская ленточка» [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-04-25/364150-v_rossii_i_esche_desyatkah_gosudarstv_za_dve_nedeli_do_dnya_pobedy_startuet_aktsiya_georgievskaya_lentochka. (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

повернення православ'я у публічну площину було можливе лише за умов тісної співпраці церкви з спецслужбами¹³⁴.

У 2000-му році на Архієрейському соборі РПЦ було прийнято результат роботи Синодальної Комісії з канонізації святих, що займалась приставленням у новомученики жертв радянських репресій¹³⁵. Як зазначає І. Торбаков, це вже є фактом імпліцитного засудження самого радянського режиму¹³⁶. З іншого боку, існує значна частка так званих «советофілів», які сприймають культурне надбання радянського періоду, як більш християнське, в порівнянні з сьогоденням. Саме представники цієї гілки російського православ'я підтримують державну історичну політику щодо міфологізації «Великої Вітчизняної війни», та Великої Перемоги. Однак, у дискурсі міфологізація Дня перемоги перетворилась у героїзацію війни та виправдання звірств радянської армії, тим самим спричинивши послаблення підтримки навіть від православних «советофілів»¹³⁷.

Друга група православного духовенства – фундаменталісти-«антизахідники», протистоять всьому, що пов'язане з США, ЄС, міжнародними організаціями, «західними цінностями», активно возвеличують «Святу Русь». Представники цієї православної субкультури прагнуть канонізації контраверсійних особистостей, таких як Іван Грозний чи Й. Сталін¹³⁸. Це настільки суперечлива позиція, що

¹³⁴ Кіпіані В. Огляд «Русская Православная церковь в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.»

[Електронний ресурс] / Вахтанг Кіпіані // Исторична правда. – 2011. – Режим доступу:

<https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/05/20/39339/> (дата звернення: 10.05.2020). – Назва з екрана.

¹³⁵ Деяние Юбилейного Освященного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви о соборном прославлении новомучеников и исповедников Российских XX века [Електронний ресурс] // Архив официального сайта Московского Патриархата 1997-2009. – 2000. – Режим доступа:

<https://mospat.ru/archive/2000/08/s2000r09/> (дата обращения: 15.05.2020). – Название с экрана.

¹³⁶ Torbakov I. The Russian Orthodox Church and Contestations over History in Contemporary Russia // Demokratizatsiya. – 2014. – № 1 (22) . – Р. 161.

¹³⁷ Там само, С. 163.

¹³⁸ Там само, С. 163-164.

навіть у російських медіа висвітлювались прецеденти, коли Й. Сталіна зображували на іконах¹³⁹.

Незважаючи на відсутність доказів інструменталізації православ'я у контексті дискурсу щодо святкування Дня перемоги на прикладі 2018-2019 років, слід стежити за розвитком політики пам'яті в подальшому. У 2020-му році у зв'язку з пандемією коронавірусу парад до Дня перемоги та майже всі урочистості були скасовані. Незважаючи на це, Патріарх Кирил самостійно здійснив покладання квітів до вічного вогню¹⁴⁰, але це знову ж таки залишилось непоміченим журналістами «Первого канала». Можливо, з відкриттям Головного храму збройних сил РФ залучення православного дискурсу збільшиться. Також необхідно відстежувати практики канонізації на предмет спроби зарахувати до лику святих героїв «Великої Вітчизняної війни», адже тенденція до «осучаснення» святих існує в православному дискурсі¹⁴¹.

Уникнення православного дискурсу в контексті державного святкування Дня перемоги, а також посилення позитивної ролі перемоги в Другій світовій у дискурсі РПЦ потребують подальших досліджень.

3.1.2 День народної єдності

Ідея про святкування Дня народної єдності була висловлена у 2004-му році Міжрелігійною радою Росії і згодом підтримана Комітетом Державної Думи з питань праці та соціальної політики. У святковому календарі День народної

¹³⁹ В России священник совершил богослужение с иконой Сталина [Электронный ресурс] // Интернет-газета Znak. – 28.05.2015. – Режим доступа: https://www.znak.com/2015-05-28/v_rossii_svyachennik_sovershil_bogosluzhenie_s_ikonoy_iosifa_stalina (дата обращения: 15.05.2020). – Название с экрана.

¹⁴⁰ Патриарх Кирилл в полном одиночестве возложил цветы к огню Памяти и Славы у монумента Победы на Поклонной горе. [Электронный ресурс] // Церквач. – 2020. – Режим доступа: <https://t.me/cerkvach/2546> (дата обращения 16.05.2020). – Название с экрана.

¹⁴¹ Батищев Р.Ю., Беляев Е.В., Линченко А.А. Русская Православная Церковь как актор современной политики памяти: дискурс канонизации [Электронный ресурс] // Сетевое издание «Studia Humanitatis» - №1 – 2018. – Режим доступа : <http://st-hum.ru/content/batishchev-ryu-belyaev-ev-linchenko-aa-russkaya-pravoslavnaya-cerkov-kak-aktor-sovremennoy> (дата обращения 05.04.2020). – Название с экрана.

єдності 4 листопада став вихідним та прийшов на заміну відзначення Дня Жовтневої революції 7 листопада. Свято Дня народної єдності створене для відзначення вигнання польських інтервентів з Московського кремля під проводом нижньгородського земського старости Кузьми Мініна і князя Дмитра Пожарського, яке відбулось 24 жовтня (за старим стилем) 1612-го року. Участь у цьому повстанні брали представники різних народів та конфесій. На честь перемоги нібито був закладений храм Казанської ікони Божої Матері¹⁴². Відповідно, дата 4 листопада не є простим збігом з православним святкуванням Дня Казанської ікони Божої матері.

Запропоноване свято «День народної єдності» задумувалося як ще одне відзначення історично позитивної події, адже в дискурсі пам'яті РФ весь позитив звівся лише до Дня перемоги. Оскільки свято Дня перемоги відповідає радянському періоду, то для реалізації концепції «тисячолітньої історії» необхідно обирати чи створювати інші визначні дати. Деякі науковці бачать у святі Дня народної єдності спробу возвеличити історичне минуле Російської імперії¹⁴³.

Відзначення Дня народної єдності почалось з 2006-го року, проте, однозначного розуміння значення для політики пам'яті спочатку не було. Як зазначає російська дослідниця політики пам'яті В. Єфремова, в риторичі В. Путіна відбулась зміна конотації цього свята від Дня громадянського суспільства до Дня народження громадянської нації,¹⁴⁴ що підкреслює актуалізацію свята для націєтворення. Крім того, політична ситуація у зв'язку з агресією Росії щодо України вимагає єдності та мобілізації підтримки влади. Тому, як вдало помітили

¹⁴² Буранов Н. День народного единства [Электронный ресурс] / Никита Буранов // История.РФ – Режим доступа: <https://histrf.ru/biblioteka/b/kratkii-kurs-istorii-dien-narodnogho-iedinstva> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

¹⁴³ Ефремова В. Н. Трансформация официальной символической политики в сфере государственных праздников в современной России [Электронный ресурс] / Валентина Николаевна Ефремова. // Политическая наука. – 2014. – №3. – С. 95. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-ofitsialnoy-simvolicheskoy-politiki-v-sfere-gosudarstvennyh-prazdnikov-v-sovremennoy-rossii> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

¹⁴⁴ Там само, С. 97.

О. Головашина та Д. Анікін, з 2014-го року були задіяні всі можливі символічні ресурси для консолідації населення для боротьби з іноземцями, які посягають російську культуру і державність¹⁴⁵.

К. Пахалюк зауважує, що для комеморативних практик до Дня народної єдності характерна міжконфесійна єдність з безумовним виділенням Російської православної церкви¹⁴⁶. До прикладу, можна згадати виставку «Православна Русь», що проходила в РФ щороку з 1995-го року, а вже з 2006-го року проект змінив формат, ключовою стала виставка «Православна Русь – до Дня народної єдності», що з тих пір розпочинається 4 листопада¹⁴⁷. Таким чином, церква підсилює значимість святкування Дня народної єдності, разом з тим не забуваючи і про православне свято Казанської ікони Богородиці.

В рамках проведеного корпусного аналізу текстів до Дня народної єдності від «Первого канала» було виокремлено список ключових слів, а саме іменників, як найбільш уживаної частини мови. Список зі 100 ключових іменників цього корпусу відсортовано за кількістю вживань у тексті від більшої до меншої (див. Додаток 5.1). Згідно з результатами корпусного аналізу за ключовими словами, згадок про свято РПЦ – День Казанської ікони Божої Матері, що також відбувається 4 листопада, – вдвічі менше за День народної єдності (46 та 97 відповідно). Тобто, у дискурсі політики пам'яті акцент все ж таки на світському святі. В той же час, слово «патріарх» вживалося 24 рази, а «Путін» – 22 рази, що певною мірою протирічить секулярному трактуванню свята.

¹⁴⁵ Головашина О. В. Неожиданные издержки победы: 4 ноября в контексте политики памяти и массового исторического сознания / О. В. Головашина, Д. А. Аникин. // Вестник Томского государственного университета. – 2018. – №429. – С.68.

¹⁴⁶ Пахалюк К.А. Историческое прошлое как основание российской политики (на примере выступлений Владимира Путина в 2012-2018 гг.) [Электронный ресурс] // Политика. – 2018. – №4 (91). – С. 20. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskoe-proshloe-kak-osnovanie-rossiyskoj-politii-na-primere-vystupleniy-vladimira-putina-v-2012-2018-gg> (дата обращения: 06.03.2020). – Название с экрана.

¹⁴⁷ История проекта [Электронный ресурс] // «Выставочное объединение «РЕСТЭК»». – 2020. – Режим доступа: <http://www.pravoslav-expo.ru/index/history/> (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

Варто зазначити, що дискурсивні практики та відповідні заходи з комеморації Дня народної єдності є досить суперечливими. З одного боку, відзначення Дня народної єдності стає способом трансляції всього культурного різноманіття Росії, адже по всій країні проходять виставки, концерти і фестивалі, що показують традиційне ремесло, танці, співи, ритуальні практики різних народів, що населяють країну¹⁴⁸. Також напередодні Дня народної єдності в Росії щороку проводять Великий етнографічний диктант, що є по суті тестом на знання фактів про різні народи РФ. Тест проходять бажаючі по всій країні, та навіть космонавти на космічній станції¹⁴⁹. Можна сказати, що це свято дозволяє представникам нацменшин «випустити пар», колоритно заявити про своє існування в Росії.

З іншого боку, прослідковуються дискурсивні практики, пов'язані з концептом «русского мира», які націлені на єдність – головну ідею свята. В такому випадку, культурне розмаїття замінюється монолітними духовними «скрепами». Щороку 4 листопада В. Путін проводить офіційний прийом у Кремлі, на якому вручає ордени Дружби народів іноземним гостям та премію за внесок в зміцнення єдності російської нації. При цьому, у висвітленні такого офіційного прийому в 2019-му році¹⁵⁰ акцентують увагу на тому, що навіть закордонні гості – російськомовні, шанують і люблять російську культуру. Окрім самих нагороджених гостей, в першу чергу в ЗМІ згадують, що на події присутні представники духовенства. Чільна роль православ'я відображається на відеоряді

¹⁴⁸ Картелев Г. В День народного единства по всей России проходят праздничные мероприятия [Электронный ресурс] / Геннадий Картелев // Первый канал. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: https://www.1tv.ru/news/2019-11-04/375101-v_den_narodnogo_edinstva_po_vsey_rossii_prohodyat_prazdnichnye_meropriyatiya (дата обращения: 27.04.2020). – Название с экрана.

¹⁴⁹ Усманова М. Написать «Большой этнографический диктант» можно из любой точки мира онлайн [Электронный ресурс] / Муниса Усманова // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-11-02/355031-napisat_bolshoy_etnograficheskiy_diktant_mozhno_iz_lyuboy_tochki_mira_onlayn (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

¹⁵⁰ Панюшкин К. Президент России 4 ноября вручил премии за вклад в укрепление единства нации и ордена Дружбы [Электронный ресурс] / Константин Панюшкин // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-11-04/375112-prezident_rossii_4_noyabrya_vruchil_premii_za_vklad_v_ukreplenie_edinstva_natsii_i_ordena_druzhby (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

– кілька разів за сюжет крупним планом показано православних священників, тоді як представників усіх інших конфесій разом і лише один раз.

Слід зауважити, що концепт «русский мир» пов'язаний також і з діяльністю Російської православної церкви закордоном (РПЦЗ), яка в свою чергу розглядається науковцями як інструмент м'якої сили¹⁵¹. РПЦЗ постала у 1921-му році як спроба самоорганізації архієреїв, які разом з прихожанами мусили емігрувати з Росії після приходу до влади більшовиків. Варто відзначити, що тривалий час РПЦЗ лишалась незалежною від РПЦ, оскільки не бажала визнавати лояльність до радянської влади¹⁵². Існування і діяльність РПЦЗ були врегульовані «Актом про канонічне спілкування» з РПЦ у 2007-му році, який постановив, що РПЦЗ є «невід'ємною самоуправною частиною Помісної Російської Православної Церкви»¹⁵³. З тих пір почалась активна співпраця РПЦ та РПЦЗ.

У 2018-му році напередодні Дня народної єдності був проведений Всесвітній конгрес співвітчизників. На ньому В. Путін розповів про нову Концепцію державної міграційної політики, що спрямована на захист прав співвітчизників з закордону в РФ. Ця концепція розглядається у дискурсі як спроба захистити «русский мир», який намагаються розколоти націоналісти з України та країн Балтії. Відповідно, однією з панельних дискусій на Конгресі була тема розколу православ'я у контексті створення ПЦУ. Також у ЗМІ згадується, що майже усі гості на Конгресі є прихожанами РПЦЗ¹⁵⁴. Православ'я, а точніше в цьому

¹⁵¹Карельська Х. Українська автокефалія як джерело примирення та протистояння у православному світі [Електронний ресурс] / Х. Карельська, А. Умланд // VoxUkraine. – 2020. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/ukrayinska-avtokefaliya-yak-dzherelo-primirenniya-ta-protistoyannya-u-pravoslavnomu-sviti/> (дата звернення: 05.05.2020). – Назва з екрана.

¹⁵² Щукін С. Краткая история Русской Православной Церкви за границей 1922-1972 [Электронный ресурс] / Сергей Щукін // Официальная страница Архиерейского Синода Русской Православной Церкви за границей – Режим доступа: http://www.synod.com/synod/history/his_rocorshukin.html (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

¹⁵³ Акт о каноническом общении [Электронный ресурс] // Русская Православная Церковь. Отдел внешних церковных связей. – 2007. – Режим доступа: <https://mospat.ru/ru/documents/act-of-canonical-communion/> (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

¹⁵⁴ Пчелкин П. Новая Концепция миграционной политики принята в России для защиты прав соотечественников за рубежом [Электронный ресурс] / Павел Пчелкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-11-04/355118->

випадку його інституційне втілення, є інструменталізованим навіть під час роботи над міграційною політикою.

За офіційними комеморативними практиками, які здійснюються на День народної єдності, важко відрізнити його від інших світських святкувань. Символізм самого свята не артикульований, офіційні комеморативні практики подекуди змішуються з Днем перемоги. У дослідженні О. Головашиної та Д. Анікіна йдеться про те, що для відзначення Дня народної єдності задіяний символічний ресурс практик, пов'язаних з перемогою у Великій Вітчизняній війні: покладання квітів до пам'ятників та вічного вогню, георгіївська стрічка як атрибут святкової ходи, святкові прийоми в Кремлі¹⁵⁵. Виходить, в намаганнях створити інше світське свято для згуртування народу створили своєрідну реплікацію Дня перемоги, просто у перемога відбулась у XVII столітті. Оскільки свято Дня народної єдності все ще досить нове для Росії, то варто очікувати подальшу трансформацію комеморативних практик і відповідного дискурсу щодо цього свята.

Отже, в ході критичного дискурс-аналізу було виявлено, що інструменталізація православ'я проявляється не у всіх світських святах. Найбільше за масштабом святкувань та висвітленні у дискурсі свято Дня перемоги має лише опосередкований зв'язок з православ'ям, в основному через створення Головного храму збройних сил РФ як нового місця пам'яті. Ймовірно також умісне уникнення православного компоненту у дискурсі Дня перемоги, що потребує подальшого підтвердження шляхом наукового дослідження та обґрунтування. Натомість День народної єдності інтердискурсивний від самого початку. Православний дискурс надає глибший сенс комеморації цього

novaya_kontsepsiya_migratsionnoy_politiki_prinyata_v_rossii_dlya_zaschity_prav_sootechestvennikov_za_rubezhom (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

¹⁵⁵ Головашина О. В. Неожиданные издержки победы: 4 ноября в контексте политики памяти и массового исторического сознания / О. В. Головашина, Д. А. Аникин. // Вестник Томского государственного университета. – 2018. – №429. – С. 69–70.

світського свята, додає духовний вимір громадянській єдності, адже єдність є однією з наріжних цінностей для російського православ'я. Так, православні дискурсивні практики інструменталізовані, щоб створити відчуття єдності та солідарності не лише народів жителів Росії, а й «співвітчизників закордоном».

3.2 Православні свята як практики державної комеморації

У цьому підрозділі проаналізовано висвітлення православних комеморативних практик у дискурсі російського «Первого канала». Серед православних свят були взяті до уваги: Великдень – як найбільше християнське свято, Різдво та Водохреще як одні з дванадесятих свят православного календаря, та День Хрещення Русі як пам'ятну дату, яку відносно недавно стали відзначати в Росії.

3.2.1 Різдво

Різдво – одне з найбільших православних свят, єдине християнське свято, що є неробочим днем в РФ на федеральному рівні. Відзначається щороку 7 січня. Аналіз ключових слів показав, що політична складова у дискурсі цього релігійного свята проявляється у зв'язку з постатями В. Путіна та, як не дивно, П. Порошенка. Зокрема згадка імені В. Путіна зустрічалася 60 разів, а П. Порошенка – 31 раз; для порівняння: Ісус Христос, чиє народження святкується, згадувався 75 разів (див. Додаток 6.1).

Окрім того, помітно, що в дискурсі навколо Різдва Христового відбулась зміна мовця, який артикулює владний дискурс. Якщо в 2018 році «Первый канал» повідомляв більше про виступи патріарха Кирила, його благодійний похід до притулку¹⁵⁶, то у 2019му акцент змістився на світського очільника держави, В. Путіна. Складається навіть враження, що В. Путін є зіркою російських різдвяних святкувань: у публікаціях постійно зазначено, що багато бажаючих,

¹⁵⁶ Ботухов А. Патриарх Кирилл посетил центр помощи бездомным «Ангар спасения» [Электронный ресурс] / Александр Ботухов // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-01-07/339069-patriarh_kirill_posetil_tsentr_pomoschi_bezdomnym_angar_spaseniya (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

зокрема дітей, сфотографуватись з президентом РФ чи потиснути руки. ЗМІ показує В. Путіна як старанного православного християнина. Наприклад, зазначається, що він стоїть всю нічну службу в храмі разом з іншими людьми, а в честь свята подарував ікону храму, де був колись хрещений¹⁵⁷. У 2019-му році також було висвітлено, як В. Путін напередодні Різдва відвідав дитячий хоспіс в Санкт-Петербурзі¹⁵⁸. Президент РФ використовує символічний ресурс свята народження Бога, показуючи свою вірність церковним традиціям та бажання творити благі діяння.

Згідно з результатами текстового аналізу публікацій «Первого канала» про Різдво у 2018-2019 роках, слово «Україна» зустрічалося у текстах 80 разів, тоді як «Росія» – лише 59 разів (див. Додаток 6.1). Така зацікавленість Україною в контексті православного свята свідчить про те, що дискурсивні практики застосовуються з політичною метою. У цьому випадку, політичною ціллю є дискредитація діяльності президента П. Порошенка та новоствореної ПЦУ.

У дискурсі «Первого канала» ПЦУ названо «кишеньковою церквою»¹⁵⁹, яку П. Порошенко створив для того, щоб використати для агітації на президентських виборах. На противагу, канал позитивно висвітлює святкування, яке проводить УПЦ МП в Києво-Печерській лаврі. Увагу зосереджено на тому, що політичне керівництво України святкує з томосом в Софійському соборі, окремо від віруючих «канонічної церкви», тобто тих, які зібрались в лаврі. Конфлікт між

¹⁵⁷ Олисахвили Г. Владимир Путин встретил Рождество вместе с прихожанами Спасо-Преображенского собора в Петербурге [Электронный ресурс] / Георгий Олисахвили // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-01-07/358358-vladimir-putin-vstretil-rozhdestvo-vmeste-s-prihozhnami-spaso-preobrazhenskogo-sobora-v-peterburge> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

¹⁵⁸ Владимир Путин приехал в один из детских хосписов Петербурга, чтобы поздравить пациентов с Рождеством [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-01-06/358335-vladimir-putin-priehal-v-odin-iz-detskikh-hospisov-peterburga-chtoby-pozdravit-patsientov-s-rozhdestvom> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

¹⁵⁹ Пчелкин П. Церковно-политическая церемония на Украине — в Софийском соборе выставили привезенный томос [Электронный ресурс] / Павел Пчелкин // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-01-07/358372-tserkovno-politicheskaya-tseremoniya-na-ukraine-v-sofiyskom-sobore-vystavili-privezennyy-tomos> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

православними церквами в Україні стає об'єктом для маніпулювання в російському суспільно-політичному дискурсі. Це зроблено для того, щоб показати протилежність єдності, яка начебто панує в Росії.

Дискурсивні практики, що використані для інструменталізації православ'я у дискурсі щодо Різдва Христового, стосуються образу В. Путіна як благодійника та православного лідера, та образу П. Порошенка як маніпулятора та розкольника «канонічної» православної церкви.

3.2.2 Водохреще

Водохреще або ж Хрещення Господнє – це свято, що відзначає хрещення Ісуса Христа в річці Йордан. За православним церковним календарем, Хрещення Господнє святкують 19 січня. Водохреще входить до списку дванадесятих свят (найважливіших після Великодня християнських свят). За традиціями РПЦ, комеморативні практики у цей день складають освячення води в храмах та на водоймах та купання віруючих в ополонці в формі хреста (йордані).

У дискурсі «Первого канала» цьому святу надають менше уваги, порівняно з Різдом чи Великоднем. Проте, принагідно в репортажах показане купання президента РФ В. Путіна в ополонці. Це створює йому образ сумлінного православного християнина, який бере традиції, зрівнює його з іншими людьми, адже всі разом купались в ополонці.

В контексті публікацій про святкування Водохреща також згадується Україна в негативній тональності. Слово «Україна» зустрічалось у текстах щодо Хрещення Господнього за 2018-2019рр. 15 разів, «Порошенко» - 7 разів. Для порівняння: слово «Росія» зустрічалось у корпусі 19 разів, «Путін» - 12 разів. (див. Додаток 6.2) Тож бачимо, що новини про Україну стають значною частиною дискурсу щодо цього православного свята.

Серед ключових слів за частотою вживання в тексті (див. Додаток 7) перші десять слів («крещение, человек, прорубь, купель, вода, год, праздник, мороз,

купание, храм») фактично стосуються не релігійної історії свята, щодо якого відбувається комеморація, а соціальної практики купання в ополонці. Купання в ополонці в морозну погоду виступає не лише як прояв глибокої віри, а ще й як прояв сміливості, сили «русского духа».

Для ілюстрації домінантної дискурсивної практики було проведено візуальний аналіз новини «Володимир Путін взяв участь в традиційних водохресних купаннях в ополонці в Тверській області»¹⁶⁰. Нижче буде проаналізовано відеосюжет цієї новини за окремими фрагментами на першому і другому рівнях дискурс-аналізу, а рівень інтерпретації соціальної практики буде стосуватись всього сюжету повністю. На прев'ю у стрічці новин зображення купання В. Путіна в ополонці, він з закритими очима осіняє себе триперсним хресним знаменням, яке є традиційним для православ'я. Цікаво, що таке ж прев'ю має й інша новина, заголовок якої має загальний характер: «Більш як півтора мільйона росіян занурились в водохресні ополонки, відзначивши таким чином одне з головних церковних свят»¹⁶¹. Обидві новини мають спільного виробника - журналістку, яка створила репортаж з місця подій, на якому базуються ці новинні публікації. Проте, мовцями є і ведучі програми новин, і учасники водохресних купань, в яких беруть коментарі. Зображення на прев'ю разом із заголовками визначає, що соціальна практика купання в ополонці на Водохреща – це православна традиція, а В. Путін є уособленням збереження такої релігійної традиції. Відбувається також сакралізація представника влади.

¹⁶⁰ Дружина Д. Владимир Путин принял участие в традиционных крещенских купаниях в проруби в Тверской области [Электронный ресурс] / Дарья Дружина // Первый канал. – 19.01.2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-01-19/339704-vladimir-putin-prinyal-uchastie-v-traditsionnyh-kreschenskih-kupaniyah-v-prorubi-v-tverskoy-oblasti> (дата обращения 04.04.2020). – Название с экрана.

¹⁶¹ Дружина Д. Более полтора миллионов россиян окунулись в крещенские проруби, отметив таким образом один из главных церковных праздников [Электронный ресурс] / Дарья Дружина // Первый канал. – 19.01.2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-01-19/339734-bolee-polutora-millionov-rossiyan-okunulis-v-kreschenskie-prorubi-otmetiv-takim-obrazom-odin-iz-glavnyh-tserkovnyh-prazdnikov> (дата обращения 04.04.2020). – Название с экрана.

Повертаючись до візуального аналізу новини, слід зазначити, що в публікації присутній відеоряд, який супроводжує начитку тексту ведучою, а також репортаж з місця подій. Перший екран зображує дівчину, яка стоїть в ополонці, одягнена у вишиванку, і хреститься за православним звичаєм. Далі показано відео-репортаж про чин освячення води у храмі в Москві, священники одягнені у святкові білі з золотим рясом, головною діючою особою є патріарх Кирило, також крупним планом взято вогонь на свічках. Церковний обряд показано на початку сюжету, адже це важливий для цього православного свята ритуал освячення води.

Наступний екранний супровід тексту ведучої – фото ополонки, прорубленої у формі російського православного хреста¹⁶², в яку хтось стрибнув так, що летять бризки, а поруч над ополонкою стоїть православний священник у золотих святкових шатах з хрестом у руці. Російський православний хрест не є офіційним символом РПЦ, але активно використовувався у геральдиці часів Російської імперії.

Наступний уривок відео показує облаштоване місце для водохресного купання у Москві, на загальному плані на фоні натовпу виділяється великий білий православний хрест. Потім показують схвильованих роздягнених людей, які готуються пірнути, занурення кількох людей в холодну воду, а потім щасливих мокрих людей в рушниках. Далі показано людей, які з ентузіазмом занурюються кілька разів з головою під воду, а потім хрестяться. Три чоловіки з голим торсом пишаються своєю участю в комеморативній практиці, кажучи: «..не перевелись ще богатирі на Русі»¹⁶³. Два іноземні гості спостерігають і коментують, що бажають пізнати «русскую душу». Потім показано детальніше, які зручності має

¹⁶² Православные кресты: как разобраться в значениях? [Электронный ресурс] // Правмир. – 2011. – Режим доступа: <https://www.pravmir.ru/kak-razobratsya-v-izobrazheniyah-kresta/> (дата обращения 04.05.2020). – Название с экрана.

¹⁶³ Дружина Д. Владимир Путин принял участие в традиционных крещенских купаниях в проруби в Тверской области [Электронный ресурс] / Дарья Дружина // Первый канал. – 19.01.2018. – Время: 1:13-1:15. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-01-19/339704-vladimir-putin-prinyal-uchastie-v-traditsionnyh-kreschenskih-kupaniyah-v-prorubi-v-tverskoy-oblasti> (дата обращения 04.04.2020). – Название с экрана.

зона для водохресного купання: ополонка, палатка для переодягання, рятувальники, самовар і стаканчики для чаю, пожежна машина. У цій частині важливим аспектом є позитивна оцінка влади, яка допомогла облаштувати зону для купання. Також учасники комеморації вводять у дискурс міфологічні поняття, такі як «богатирі на Русі» та «загадковість російської душі».

Наступний відеоряд показує пірнання людей в ополонки та накладання хресного знамення в Якутії та Хабаровську; молодиків з дітьми, які вночі забігають у Чорне море в Сочі. Також у цьому сегменті показано коментар родини з маленькою дівчинкою на руках. Цей фрагмент відеосюжету підкреслює, яка Росія велика за розміром, адже охоплює досить різні кліматичні умови. В той же час, показано повторення однакових соціальних практик у різних куточках Росії, що свідчить про певну єдність. Зображення маленьких дітей викликає емотивну прив'язку до сюжету.

Нарешті, уривок відео з Тверської області показує купання В. Путіна, яке було в заголовку новини. В. Путін підходить до ополонки в дублянці, далі показано трьох священників, один з яких тримає хрест; потім В. Путін з золотим хрестиком на ланцюжку на шиї заходить в ополонку, хреститься сам, пірнає під воду і виходить.

Далі відеоряд повертається до Москви. Там учасники дійства розповідають про свій досвід: дочка вмовила батька пірнути і той задоволений; маленька дівчинка плаче, бо їй не дозволили пірнути в воду. Знову показують з різних ракурсів як облаштований майданчик для купання, та людей, які пірнають і хрестяться, дзвони церкви, що розташована поруч. Тут знову використано емотивну прив'язку, адже те, що дівчинка так засмутилась через відмову в купанні, розчулює та викликає співчуття. Купання в ополонці позиціонується в дискурсі як бажана соціальна практика.

Отже, можна побачити, що Президент РФ стає ключовою фігурою свята, яке стосується Хрещення Ісуса. Соціальна практика купання в ополонці є ритуалом

співучасті, коли, зайшовши в ополонку з освяченою водою, можна відчуті себе на місці Ісуса. Разом з цим, простежується дискурс духовної єдності Росії, адже в різних її куточках люди з захватом здійснюють один і той же ритуал – пірнають у воду та хрестяться. Також у дискурсі щодо Водохреща артикулюється ідеологічне протистояння з Україною.

3.2.3 Великдень

Великдень – свято Христового Воскресіння, головне свято для християн східного обряду. Проте, медійне висвітлення цього свята на російському Першому каналі поступається висвітленню Різдва (див. Додаток 1). На перший погляд, це найменш інструменталізоване свято, адже в цілому більшість публікацій про Великдень не стосуються політики, а несуть розважально-пізнавальний характер. Велику увагу приділено традиціям навколо цього свята, зокрема кулінарним. Можна також сказати, що цей дискурс носить доволі світський характер, адже самі по собі традиції не мають стосунку до православної віри як такої, а скоріше є християнізованим залишком язичницьких святкових приготувань. Щоправда, це ж саме можна сказати про більшість значних свят православного календаря.

Повертаючись до інструменталізації православ'я, слід зазначити, що і на Великдень помітна зміна мовців дискурсу. У 2018-му році в заголовках публікацій зазначено лише привітання патріарха Кирила, а привітання В. Путіна не винесене у заголовок, а лише згадане у тексті ведучої. У 2019-му році чітко можна побачити, що серед публікацій на Першому каналі вже з'являються окремі новини про привітання від В. Путіна. Тобто, відбувається артикуляція мовця дискурсу.

Проте, з офіційного привітання президента В. Путіна неодноразово цитується лише відзначення ключової ролі РПЦ «в збереженні багатої історичної, культурної спадщини, якою славиться Росія, щиро піклуються про зміцнення

сімейних цінностей, виховання підростаючого покоління»¹⁶⁴. Слова В. Путіна підтверджують вагому роль РПЦ для конструювання політики пам'яті.

Текстовий аналіз, зокрема перевірка ключових слів (див. Додаток 8) та їх конкорданс, показав, що дискурс навколо Великодня найменш політизований з-поміж обраних для аналізу свят. Тим не менш, є досить цікаві для критичного дискурс-аналізу та візуального аналізу комунікативні події.

Напередодні Великодня у 2018-му році на Першому каналі вийшов сюжет «Москва Золотогорова»¹⁶⁵, у якому розповідалось про велику кількість нових православних храмів збудованих у Москві: 48 храмів вже побудованих, 39 – ще будуються (станом на 5 квітня 2018). Така кількість створення православних храмів говорить про важливість православної складової в російському суспільстві, а також про підтримку влади, без якої таку кількість храмів не побудувати. Дослідник Т. Кельнер зауважує, що активна побудова православних церков – це спроба створити «російський ландшафт»¹⁶⁶. Тобто, золоті купола православних храмів стають символами національного чи державного значення.

Уже на чистий четвер у 2019-му році з'явилась новина про завершення роботи над головною іконою «Спас Нерукотворний» нового храму збройних сил РФ.¹⁶⁷ Згідно з інформацією з репортажу, гроші на створення ікони пожертвував сам В. Путін. Більше того, ікона була створена на дошках зі старовинної гармати часів Петра I, тобто фактично на уламку зброї. Це яскрава ілюстрація

¹⁶⁴ Владимир Путин поздравил всех православных христиан со светлым праздником Пасхи [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-04-28/364326-vladimir-putin-pozdravil-vseh-pravoslavnyh-hristian-so-svetlym-prazdnikom-pashi> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

¹⁶⁵ Москва Златоглавая. Доброе утро. Фрагмент выпуска от 05.04.2018 [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/shows/dobroe-utro/mezhdu-tem/moskva-zlatoglavaya-dobroe-utro-fragment-vypuska-ot-05-04-2018> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

¹⁶⁶ Кугель М. Золотые купола. Как Россия потянулась к церкви и зачем это нужно власти [Электронный ресурс] / Мария Кугель // Радио Свобода. – 2019. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/29802279.html> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

¹⁶⁷ В Великий четверг завершена работа над центральной иконой главного храма ВС России [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-04-25/364208-v-velikiy-chetverg-zavershena-rabota-nad-tsentralnoy-ikonoy-glavnogo-hrama-vs-rossii> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

інтердискурсивності, адже мілітаристичний дискурс стає частиною православного.

Доцільно провести візуальний аналіз новини про Великдень за 2019-й рік «Мільйони православних віруючих відзначають Великдень»¹⁶⁸, щоб краще прослідкувати інтердискурсивність. Початок відеоряду новини досить стандартний: на першому екрані зображені паски, свічка та ікона Ісуса Христа, миска з писанками. Далі показано відео святкування в храмах в Южно-Сахалінську та Нижньому Новгороді. В першому храмі напівтемрява, свічки і містична атмосфера, в другому – простора світла зала і молодий священник веде службу. Потім відео переключається на Москву і передачу благодатного вогню. Ця частина відеоряду показує єдність, тобто, що Великдень святкують по всій Росії навіть у найвіддаленіших куточках, та віру, адже люди з благоговінням чекають спочатку на благодатний вогонь, а потім і на службу. Як пише К. Чумакова, віра і єдність – це характерні домінантні значення релігійного дискурсу¹⁶⁹, але в цьому випадку була показана не лише з духовної точки зору, а й з точки зору держави.

Інтердискурсивним візуальний ряд¹⁷⁰ стає з початку сюжету про службу в храмі в Москві. Тут відразу ж показано патріарха Кирила, який веде службу, а потім і гостей храму, серед яких президент РФ В. Путін, тодішній прем'єр-міністр Д. Медведєв, та мер Москви С. Собянін. Далі відразу ж сюжет переходить до освячення ікони «Спас Нерукотворний». Це та ж сама ікона, гроші на яку жертвував В. Путін, і яка має стати головною іконою храму ЗС РФ. Включення

¹⁶⁸ Олисашвили Г. Миллионы православных верующих отмечают Пасху [Электронный ресурс] / Георгий Олисашвили // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-04-28/364314-milliony_pravoslavnyh_veruyuschih_otmechayut_pashu (дата обращения 04.05.2020). – Название с экрана.

¹⁶⁹ Чумакова К. В. Религиозный дискурс в массмедиа [Электронный ресурс] / Кристина Викторовна Чумакова. // Современный дискурс-анализ. – 2011. – №6. – Режим доступа: <http://www.discourseanalysis.org/ada6/st47.shtml> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

¹⁷⁰ Олисашвили Г. Миллионы православных верующих отмечают Пасху [Электронный ресурс] / Георгий Олисашвили // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-04-28/364314-milliony_pravoslavnyh_veruyuschih_otmechayut_pashu (дата обращения 04.05.2020). – Название с экрана.

політичного дискурсу, показуючи головних політичних лідерів держави, та мілітаристичного дискурсу є проявом інтердискурсивності. В свою чергу, це можна вважати інструменталізацією православного свята для побудови іміджу В. Путіна як істинного православного, який не лише відвідує службу, а й жертвує кошти на ікони. Також використання ікони «Спас Нерукотворний» стало ще одним приводом нагадати про ювілейну дату Дня перемоги.

На цьому мілітаристичний дискурс не завершується. Далі показано уривок святкування на авіабазі в Сирії, де російські військові йшли хресною ходою. Символічно, що крупним планом показують чоловіка з іконою, на якій зображено Георгія Переможця. Після цього показано інших учасників хресного ходу з образами Казанської ікони Божої Матері. Люди у військовій формі дзвонять у дзвони. Решта матеріалу, як і на початку, показувала святкування у віддалених точках РФ: Нижній Новгород та Южно-Сахалінськ. На завершення показують нарізку церковної служби у Москві.

Отже, у сюжеті про святкування Великодня явно прослідковується інтердискурсивність: наявність політичного дискурсу у зв'язку з акцентом на присутність державних діячів у церкві, та мілітаристичний дискурс, що проявляється з показом ікони для храму ЗС РФ та хресної ходи військових на авіабазі в Сирії.

Також інтердискурсивність можна прослідкувати і у політичних новинах, де принагідно згадується Великдень. Зокрема, у новині від 29 березня 2018-го року про перемир'я на Донбасі «У Донбасі опівночі вступає в силу «пасхальне перемир'я», про яке домовилася Контактна група»¹⁷¹. Варто зауважити, що в цій новині прямо в заголовку вжито словосполучення «у Донбасі», тобто як в окремій країні, контрастно до типового російського вживання «на Україні».

¹⁷¹ В Донбассе в полночь вступает в силу «пасхальное перемирие», о котором договорилась Контактная группа [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-03-29/343184-v_donbasse_v_polnoch_vstupayet_v_silu_pashalnoe_peremirie_o_kotorom_dogovorilas_kontaktnaya_gruppa (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.

Також порядок дискурсу в політичній передачі «Толстой. Воскресенье»¹⁷², що вийшла на Великдень 28 квітня 2019-го року, говорить про інтердискурсивність. Першим фрагментом сюжету стало повідомлення про святкування Великодня, а візуальне доповнення показало Д. Медведєва та В. Путіна в храмі раніше за патріарха Кирила. До наступного фрагменту випуску ведучий зробив м'який перехід, зазначивши, що на Донбасі також святкують Великдень. В. Путін, за словами ведучого, створив для жителів Донбасу ще більше радості в цей день, бо підписав указ про спрощений порядок отримання громадянства РФ для жителів «ДНР» і «ЛНР». В. Путін і тут виступає позитивним героєм. Наступний фрагмент сюжету присвячений Україні, проте, дискурс набуває негативної тональності, адже критикується прийняття ЗУ «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У програмі збережена тенденція говорити про щось хороше в Росії чи в «ДНР» та «ЛНР», та поливати брудом події в Україні. Присутність такого дискурсу додає контрастності, мовляв навіть на велике православне свято в Україні все одно все погано, а в Росії В. Путін лиш примножує радість. Решта програми стосувалась візиту Кім Чена Ина в Росію, зустрічі В. Путіна з Сі Цзіньпіном, нового атомного підводного човна, архітектурних змін в Санкт-Петербурзі, пожеж в регіонах Росії та смерті акторки.

У дискурсі щодо святкування Великодня використовується інтердискурсивність, а саме введення у дискурс мілітаристичного та політичного контекстів. Образ В. Путіна, аналогічно до дискурсивних практик щодо інших православних свят, змальовується як приклад набожного віруючого. Також у дискурсі «Первого канала» радісному святкуванню Великодня в Росії протиставляються сюжети з «проблемної» України.

¹⁷² Толстой П. Толстой. Воскресенье. Выпуск от 28.04.2019 [Электронный ресурс] / Петр Толстой // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/shows/tolstoy-voskresene/vypuski/tolstoy-voskresene-vypusk-ot-28-04-2019> (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.

3.2.4 День Хрещення Русі

День Хрещення Русі – це свято, що відзначається 28 липня у день пам'яті рівноапостольного князя Володимира Великого. День Хрещення Русі є одним з найбільш інструменталізованих свят у російській політиці пам'яті. Перш за все, слід пригадати, що День хрещення Київської Русі – України відзначається згідно з указом президента В. Ющенка ще з 2008-го року¹⁷³. А з 2010-го року аналогічне свято під назвою День Хрещення Русі стало офіційною пам'ятною датою в Росії¹⁷⁴. Сама назва свята вже говорить про конфлікт інтерпретації та про боротьбу за спадщину Русі. Оскільки історична подія хрещення Русі відбувалась в Києві, то Україна, цілком логічно, вважає себе спадкоємницею історичної пам'яті про цю подію. Росія ж претендує на привласнення історичної пам'яті про Київську Русь, адже таким чином може провадити дискурс про тяглість «тисячолітньої історії» державності Русі-Росії. Відповідно, хрещення Русі стає важливим елементом конструювання політики пам'яті Росії та дискурсу державності в цілому. Відзначення цієї події закріплює роль РПЦ як джерела духовності та однієї з засад російського державотворення. Позаяк, саме з цих причин РПЦ все ж таки «русская», а не «російська». Дискурсивні практики, на кшталт, «Святої Русі», «Киев мать городов русских» та «триєдиної купелі хрещення», є інтердискурсивними та використовуються не лише в дискурсі щодо Дня Хрещення Русі.

Ще більшої важливості святкування Дня Хрещення Русі в Росії додає церковний конфлікт між РПЦ та ПЦУ. Оскільки РПЦ поступово втрачає контроль над православ'ям в Україні, саме місце пам'яті стає менш доступним з

¹⁷³ Указ Президента України Про День хрещення Київської Русі - України від 25.07.2008 № 668/2008 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2008. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=668%2F2008> (дата звернення: 10.05.2020). – Назва з екрана.

¹⁷⁴ Федеральный закон от 13.03.1995 г. № 32-ФЗ «О днях воинской славы и памятных датах России» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7640> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.

ідеологічної точки зору. З'являється потреба символічного перенесення місця пам'яті в Росію. По суті, для цього у 2016-му році був створений пам'ятник Володимиру Хрестителю на Боровицькій площі в Москві. За пропозицією ініціативної групи, до складу якої увійшли архімандрит Тихон (Шевкунов), О. Залдастанов (байкер на прізвисько «Хірург» з організації «Нічні вовки»), історик О. Новоточинов, голова Центрального собору Всеросійського громадського руху «Народний Собор» В. Хомяков, діячі мистецтва та науки, Російське військово-історичне товариство оголосило конкурс на архітектурно-скульптурний дизайн пам'ятника Володимиру Великому. Конкурс виграв скульптор С. Щербаков.¹⁷⁵

Встановлення пам'ятника князю Володимиру планувалось на Воробйових горах в Москві, на пагорбах над Москвою-рікою, що нагадує розташування аналогічного пам'ятника на Володимирській гірці в Києві.¹⁷⁶ Проте, обрання цієї локації зазнало критики з боку громадськості, а також несло доволі складні технічні завдання у зв'язку з можливими обвалами на схилах, тому вирішили змінити розташування на Боровицьку площу.

Сам автор пам'ятника Володимиру Великому С. Щербаков в інтерв'ю Бі-бі-сі перед офіційним відкриттям розповів про символічне значення, яке він надає своєму творінню¹⁷⁷. Його бачення важливе, адже він є своєрідним виробником місця пам'яті, яке продукує дискурс пам'яті. С. Щербаков пояснив, що цей пам'ятник об'єднує минуле, сьогодення та майбутнє. Він акцентував саме православний символічний компонент: «Всю цю тисячу років ми жили за цими

¹⁷⁵ Конкурсная комиссия выбрала проект памятника Святому равноапостольному Великому князю Владимиру – Крестителю Руси [Электронный ресурс] // Российское военно-историческое общество. – 2015. – Режим доступа: <https://rvio.histrf.ru/activities/news/item-1461> (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

¹⁷⁶ Медведев С. Битва за Воробьевы горы: о памятнике князю Владимиру [Электронный ресурс] / Сергей Медведев // Радио Свобода. – 2015. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/27052167.html>. – (дата обращения: 27.04.2020). – Название с экрана.

¹⁷⁷ Автор памятника князю Владимиру: «Россия - демократичная страна» [Электронный ресурс] // Би-би-си. – 2016. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/features-37865800>. – (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

євангельськими, православними, нашої церкви, наших старців законами. І в кожному селі був храм, куди люди ходили. Вони отримували цю інформацію добра...»¹⁷⁸. Скульптор вважає, що подібні пам'ятники необхідні, адже вони як орієнтири для свідомості народу.

Відкриття пам'ятника Володимиру Великому 4 листопада 2016-го року (на День народної єдності) проводили спільно президент РФ В. Путін та патріарх Кирило, обоє говорили про важливість єдності, в першу чергу, духовної. Патріарх Кирило заявив про символічне значення пам'ятника: «Цей пам'ятник - нагадування кожному, хто дивиться на нього: «А ти так само щирий у своїй вірі, у своїй любові до Батьківщини, народу, як і святий князь Володимир?...»¹⁷⁹. Тобто, патріарх Кирило ставить в один ряд і віру, і патріотизм, і любов до народу. Крім того, церковний настоятель, відкриваючи пам'ятник православному святому, згадав у виступі лише про світське свято – День народної єдності, упускаючи при цьому важливе для РПЦ свято – День Казанської ікони Божої Матері. В результаті, пам'ятник Володимиру Хрестителю неподалік Кремля став місцем для паломництва в контексті пам'яті про князя та його «історичний вибір» – хрещення Русі.

У 2018 році святкувалась ювілейна 1030-та річниця Хрещення Русі, що стало визначною подією для РПЦ. На запит «Хрещення Русі» на сайті російського телеканалу «Первый канал» видається 37 релевантних комунікативних подій за весь 2018 рік. Сім посилань за березень-квітень 2018 року присвячені підготовці до свята, а саме завчасному створенню дискурсу навколо події шляхом анонсу та показу документально-ігрового фільму «Хрещення Русі».¹⁸⁰ Решта новин

¹⁷⁸ Там само.

¹⁷⁹ Святейший Патриарх Кирилл освятил памятник святому равноапостольному князю Владимиру на Боровицкой площади в Москве [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2016. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4660396.html> (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

¹⁸⁰ Результаты запроса «Крещение Руси» за период 1 янв 2018 – 1 янв 2019 [Электронный ресурс]// Первый канал – Режим доступа : <https://www.1tv.ru/search?from=2018-01-01&to=2019-01-01&q=text%3A%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8/> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

присвячені висвітленню самого святкування в липні 2018 року, зокрема 17 публікацій саме про заходи в Україні. Новини про проведення святкувань у Києві описують з негативною тональністю, а номіналізація Української православної церкви Київського патріархату та Української автокефальної православної церкви – «розкольники», «неканонічне православ'я», навіть «націоналісти»¹⁸¹. Результат текстового аналізу слововживання «Україна» в досліджуваних новинах (див. Додаток 9.2) показує, що найчастіше слово вживається з прийменником «на», що вказує на ставлення до України як до території, а не держави. Крім того, слово «Україна» часто вживається поруч з «Росія» та «Білорусь» у спільному значенні «Русь». Також зустрічаються слова з негативною тональністю: «загроза», «розкольник», «бідніти».

Фільм «Хрещення Русі» складається з чотирьох серій з символічними назвами «Тьма», «Зірниця», «Денниця», «Сонце», які розповідають драматичну історію впровадження християнства на теренах Русі. Ще в анонсах до фільму подається такий основний посил: «Володимир хрестить всю російську (*ориг. - русскую*) землю. Чим на століття визначає долю і велич своєї батьківщини. Відтепер доля великої Росії і православ'я будуть нероздільні»¹⁸². Фільм показує, як язичницький Київ завдяки спробам князя Аскольда, княгині Ольги та Володимира Великого принести християнство перетворюється на православну «Святу Русь».

Дискурс пам'яті про Хрещення Русі справді великою мірою пов'язаний з Україною. У 2018 році на сайті «Первого канала» були повідомлення, що українські націоналісти планують спалювати автобуси з паломниками, які бажають приїхати в Київ на святкування, а українська влада нібито погрожувала

¹⁸¹ Последователи неканонического украинского православия провели свой праздник в честь Крещения Руси [Электронный ресурс] // Первый канал. – 28.07.2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-07-28/349423-posledovateli-nekanonicheskogo-ukrainskogo-pravoslaviya-proveli-svoy-prazdnik-v-chest-krescheniya-rusi> (дата

обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

¹⁸² «Крещение Руси». Документально-игровой фильм. Анонс [Электронный ресурс]// Первый канал. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/doc/stati/kreshenie-rusi-dokumentalnyy-film-anons> (дата обращения: 10.05.2020). – Название с экрана.

транспортним компаніям¹⁸³. Мова йшла саме про паломників «канонічної» православної церкви, тобто УПЦ МП. Про саме святкування 1030-ї річниці Хрещення Русі в Києві «Первый канал» повідомляв¹⁸⁴ коротким репортажем В. Соловйової з місця святкування біля пам'ятника Володимиру Великому на Володимирській гірці і, в основному, нарізкою відео з українського проросійського телеканалу «NewsOne»¹⁸⁵. Комеморативні заходи проводив очільник УПЦ МП митрополит Онуфрій. Потім було показано велику хресну ходу. Коментарі учасників хресної ходи були запозичені з сюжетів NewsOne. Не обійшлося і без відео про провокаторів, які викрикували націоналістичні гасла і мало не зірвали дійство, відео взяли з програми «ТСН» українського телеканалу «1+1». Загалом дві третіх новинного сюжету про святкування Хрещення Русі в Україні були присвячені труднощам паломників, які не могли дістатись до Києва. Як показав аналіз ключових слів корпусу текстів про День Хрещення Русі, слово «автобус» зустрічалось в текстах аж 38 разів (див. Додаток 9.1), щоразу в контексті складнощів прихожан Московського патріархату здійснити паломництво до Києва. Отже, можна попередньо підсумувати, що у 2018-му році дискурс навколо цього православного свята є дуже інтердискурсивним, адже містить зокрема політичний дискурс, в якому українська влада демонізується.

Зважаючи на анексію Криму, видається дивним, що патріарх Кирило не скористався шансом провести масштабне святкування Дня Хрещення Русі у

¹⁸³ Украинские националисты угрожают сжигать автобусы, которые повезут паломников на крестный ход в Киев [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-07-26/349330-ukrainskie_natsionalisty_ugrozhayut_szhigat_avtobusy_kotorye_povezut_palomnikov_na_krestnyy_hod_v_kiev (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.

¹⁸⁴ Соловьева В. В Крестном ходе в Киеве по случаю 1030-летия Крещения Руси приняли участие 250 тысяч человек [Электронный ресурс] / Валентина Соловьева // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-07-27/349391-v_krestnom_hode_v_kieve_po_sluchayu_1030_letiya_krescheniya_rusi_prinyali_uchastie_250_tysyach_chelovek (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.

¹⁸⁵ Бурковский П. «Кто не понял, тот поймет...»: російська пропаганда в українському телепросторі [Електронний ресурс] / Петро Бурковський // MediaSapiens. – 2018. – Режим доступу: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/21715/2018-08-30-kto-ne-ponyal-tot-poimet-rosiiska-propaganda-v-ukrainskomu-teleprostori/> - (дата звернення: 10.05.2020). – Назва з екрана.

місці, де був хрещений сам рівноапостольний князь Володимир Великий, – у Корсуні. У матеріалі «Настоящее время» з цього приводу є слушна думка, про конфлікт інтересів РПЦ та РФ¹⁸⁶. Справа у тому, що РПЦ вважає своїми канонічними територіями майже всі пострадянські країни¹⁸⁷, що суперечить існуючому правилу відповідності державних кордонів церковним. Відповідно, формальний вхід Криму до складу РФ має нести за собою перехід кримських єпархій до складу РПЦ, що здійснити не так просто, особливо, враховуючи те, що вони й так підпорядковуються РПЦ МП через посередництво УПЦ МП. Крім того, такий автоматичний перехід спростовував би претензії РПЦ на канонічність поза межами кордонів РФ і давав би право на існування канонічної (у своєму ж розумінні) помісної церкви в Україні. Натомість, намагання створення незалежної помісної церкви в Україні спричинили страх у РПЦ втратити контроль над УПЦ МП.

Слід зауважити, що помітна зміна в дискурсі Дня Хрещення Русі щодо України відбулась у 2019-му році. Тональність новини про святкування в Україні була позитивною. Зокрема, було написано: «вперше за багато років ніхто не перешкоджав віруючим зі всієї України зібратися в столиці»¹⁸⁸. Це, ймовірно, пов'язано з обранням президента В. Зеленського, який на думку російських медіа, не є націоналістом та не стане втручатись у справи УПЦ МП. Більше того, у новині фактично висміювалась ПЦУ, що нібито не здатна до існування без «політичного стержня» – П. Порошенка.

¹⁸⁶ Горевой Д. Не благословил. Почему патриарх Кирилл ни разу за пять лет не был в аннексированном Крыму [Электронный ресурс] / Дмитрий Горевой // Настоящее время. – 2019. – Режим доступа: <https://www.currenttime.tv/a/patriarch-and-crimea/30181753.html> (дата обращения: 19.05.2020) – Название с экрана.

¹⁸⁷ Устав Русской Православной Церкви принят на Архиерейском Соборе 2000 г. [Электронный ресурс] // Русская Православная Церковь. Отдел внешних церковных связей. – 2020. – Режим доступа: <https://mospat.ru/ru/documents/ustav/i/> (дата обращения: 19.05.2020) – Название с экрана.

¹⁸⁸ Брайнин К. В Киеве прошли грандиозные торжества по случаю годовщины Крещения Руси [Электронный ресурс] / Кирилл Брайнин // Первый канал. – 2019. – Режим доступа https://www.1tv.ru/news/2019-07-27/369384-v_kieve_proshli_grandioznye_torzhestva_po_sluchayu_godovschiny_krescheniya_rusi (дата обращения: 05.05.2020) – Название с экрана.

Найбільший інтерес в контексті інструменталізації православ'я викликає репортаж зі святкування Дня Хрещення Русі в 2018 році в Москві «Божественною літургією на Соборній площі зустріла Москва свято 1030-річчя Хрещення Русі»¹⁸⁹. Спочатку на екрані за ведучим показали кілька фото з святкування в Москві, зосередивши увагу глядача головним чином на фото пам'ятника Володимиру Великому на Боровицькій площі у Москві. Репортаж почався зі зйомки хресної ходи від Соборної площі Кремля до Боровицької площі. Диктор зауважує, що золоті шати православних священників сяють на сонці, перегукуючись з відблисками на куполах Кремля. Символічно, що початок комеморації Хрещення Русі відбувався на площі біля Кремля, який є президентською резиденцією.

У репортажі з різних ракурсів показано багатолюдний хресний хід, який очолює патріарх Кирило разом з президентом В. Путіним. Варто зазначити, В. Путін дуже виділяється візуально, адже одягнений у темний костюм з червоною краваткою, тоді як навколо нього православні ієрархи в золотих рясах (див. Рис.3.2.4). Далі показано, як В. Путін прикладається до мощів св. Володимира. У цей час диктор розповідає, що День Хрещення Русі святкують саме в день пам'яті Володимира Хрестителя, який до того ж сам був хрещений в Корсуні, тобто в Криму.

¹⁸⁹ Шишкин О. Божественной литургией на Соборной площади встретила Москва праздник 1030-летия Крещения Руси [Электронный ресурс] / Олег Шишкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-07-28/349420-bozhestvennoy_liturgiey_na_sobornoj_ploschadi_vstretila_moskva_prazdnik_1030_letiya_krescheniya_rusi – (дата обращения 09.05.2020) – Название с экрана.

Рисунок 3.2.4. Патріарх Кирило та В. Путін очолюють хресну ходу до Дня Хрещення Русі 2018. Кадр з відеосюжету «Божественною літургією на Соборній площі зустріла Москва свято 1030-річчя Хрещення Русі»¹⁹⁰ «Первого канала».

Наступним фрагментом сюжету є уривок звернення В. Путіна, у якому він апелює до моральних опор (як синонім до духовних скреп) та дякує РПЦ за подвижницьке служіння і молитви за Росію, народ і співвітчизників за кордоном. Бачимо, що дискурс релігійного свята використовується, щоб артикулювати певну єдність Росії і її співвітчизників за кордоном. Єдність є одним з домінантних значень дискурсу навколо цього свята.

Далі у відео показано храм і чути церковні дзвони, які звучать «як і сотні років тому». Кореспондент з місця подій акцентує увагу, що вперше в новітній історії на території Кремля проходить літургія під відкритим небом. На відео показують сцену, де патріарх Кирило та запрошений Александрійський патріарх Федір II спільно проводили богослужіння церковнослов'янською та грецькою мовами. Кореспондент бере коментар у перехожого, який каже про народне святкування,

¹⁹⁰ Шишкин О. Божественной литургией на Соборной площади встретила Москва праздник 1030-летия Крещения Руси [Электронный ресурс] / Олег Шишкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-07-28/349420-bozhestvennoy_liturgiey_na_sobornoy_ploschadi_vstretila_moskva_prazdnik_1030_letiya_krescheniya_rusi – (дата обращения 09.05.2020) – Название с экрана.

та в маленької дівчинки, яка вважає це свято великим, бо всі веселі. Наступний коментар беруть у членкині правління Федеральної національно-культурної автономії «Українці Росії», яка каже про відчуття єдності народу, незважаючи на те, чи ти в Україні чи в Росії. Така вибірка коментаторів-учасників святкування створює враження про, по-перше, єдність поколінь та, по-друге, єдність народу. До того ж, перші два коментатори були простими учасниками комеморативної практики, не було навіть зазначено їх імені. Акцент було зроблено на коментарі російської українки, яка транслювала повідомлення, що цілком співпадає з владним дискурсом.

Ця ж дискурсивна практика простежується і виступі церковних ієрархів, який був показаний далі. Патріарх Кирило каже: «Незважаючи на важкий історичний шлях, народ наш зберіг віру свою, культуру, і не просто зберіг, але багаторазово посилив; російська (*ориг.* русская – прим. автора) культура, - коли говорю російська, маю на увазі і Україну, і Білорусь, і Росію, - тому що все це і є Свята Русь.»¹⁹¹. Наступний фрагмент показує уривок виступу Александрійського патріарха Федора II, який бажає миру українському народу, і також каже про єдиний народ, що вийшов з купелі.

Символічне перенесення місця пам'яті, до прикладу, відбулось у Єкатеринбурзі, де бажаючих прийняти віру хрестили на День Хрещення Русі в річці.¹⁹² Така практика комеморації з максимально наближеним місцем проведення ритуалу викликає відчуття співучасті, незважаючи на тисячолітній

¹⁹¹ Шишкин О. Божественной литургией на Соборной площади встретила Москва праздник 1030-летия Крещения Руси [Электронный ресурс] / Олег Шишкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-07-28/349420-bozhestvennoy_liturgiey_na_sobornoj_ploschadi_vstretila_moskva_prazdnik_1030_letiya_krescheniya_rusi – (дата

обращения 09.05.2020) – Название с экрана.

¹⁹² Шишкин О. Тысячи верующих приняли участие в торжествах в честь 1030-летия Крещения Руси [Электронный ресурс] / Олег Шишкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: https://www.1tv.ru/news/2018-07-29/349470-tysyachi_veruyuschih_prinyali_uchastie_v_torzhestvah_v_chest_1030_letiya_krescheniya_rusi. (дата обращения: 05.05.2020) – Название с экрана.

розрив у часі. Знову ж таки це відсилає до ідеї єдності поколінь, що постійно циркулює у дискурсі російської політики пам'яті.

Отже, єдність російського і українського народів та концепт «Святої Русі» є основними дискурсивними практиками, через які інструменталізується православ'я у контексті пам'яті про Хрещення Русі. Російська влада використовує символічний потенціал православного дискурсу в своїх цілях. Крім того, згадки про хрещення князя Володимира на території сучасного Криму є дискурсивною практикою, що пов'язана з легітимацією анексії Криму. Так, анексія Криму розуміється серед іншого і як повернення канонічної території, хоча згідно з позицією РПЦ, Україна й так входить до складу її канонічних територій. Аргументація «повернення Криму» святістю місця через те, що це місце хрещення Володимира Великого та взагалі «купель» хрещення Росії була використана свого часу і В. Путіним¹⁹³. Для підтримки дискурсу про «тисячолітню» історію Росії було створено новий пам'ятник князю Володимиру, до якого тепер здійснюють паломництво в День Хрещення Русі.

¹⁹³ Путин В. В. Послание Президента Федеральному Собранию [Электронный ресурс] / Владимир Владимирович Путин // Президент России. – 2014. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>. (дата обращения: 05.05.2020) – Название с экрана.

ВИСНОВКИ

1. Політична інструменталізація православ'я полягає у використанні дискурсивних практик, що містять звернення до православних ідей, цінностей, ритуалів. Інструменталізація православ'я спрямована на легітимізацію влади та її політичних дій у короткостроковій перспективі, а у довгостроковій – на формування колективної ідентичності, громадянської єдності та солідарності. Політика пам'яті – це цілеспрямоване відзначення вибраних подій історичного минулого шляхом згадування певних історичних епізодів чи персон у дискурсі, створення державних свят та пам'ятних дат, місць пам'яті, тощо. Політика пам'яті передбачає актуалізацію певних інтерпретацій минулого, що слугують інтересам владної верхівки держави, у суспільному дискурсі. Комеморативні практики – це соціальні практики, за допомогою яких суспільство чи окремі соціальні групи вшановують пам'ять якоїсь історичної чи релігійної події чи персони. Загалом комеморативні практики дозволяють втілювати політику пам'яті в життя.

2. Методологія дослідження інструменталізації православ'я в дискурсі російської політики пам'яті ґрунтується на тривимірному критичному дискурс-аналізі з застосуванням корпусно-орієнтованого аналізу тексту за допомогою програми SketchEngine та візуального аналізу графічних матеріалів. В рамках дослідження було утворено 6 корпусів текстів для аналізу повідомлень медіа про відзначення таких свят, як День перемоги, День народної єдності, Різдво, Водохреща, Великдень, День Хрещення Русі. Загалом аналіз опирається на тисячу публікацій з сайту російського телеканалу «Первый канал» за період з 1 січня 2018-го року по 31 грудня 2019-го року. На основі аналізу ключових слів та конкордансу було проаналізовано домінантні значення та описано відповідні дискурсивні практики, що інструменталізують православ'я у дискурсі російської політики пам'яті.

3. Хоча Російська Федерація позиціонує себе як світську секуляризовану державу, порядок дискурсу, який створює інструменталізація православ'я, вказує на іншу модель державно-церковної взаємодії. З одного боку, інституційна співпраця РПЦ та РФ за своєю суттю є близькою до цезарепаїзму у тому, що дискурс світських свят явно переважає, а держава навіть у православному дискурсі є однією з головних цінностей. З іншого боку, розділення та відносна автономія інститутів церкви і держави, існування певних розбіжностей церковного та державного дискурсу в контексті, наприклад, висвітлення Дня перемоги більше нагадує партнерство, адже церква не є повністю підпорядкованою державі. Тим не менш, через популярні державні канали медіа комунікації транслюється лише дискурс, вигідний державі.

4. Важливо відзначити, що головна роль у російській політиці пам'яті належить святкуванню Дня Перемоги 9 травня, та іншим пов'язаним з перемогою у «Великій Вітчизняній війні» датам. Це також відображається на суспільному дискурсі. Разом з тим, у російській політиці пам'яті православ'я інструменталізоване для того, щоб доповнити інші свята та комеморативні практики, необхідні для підтримки легітимності влади. Соціальний дискурс політики пам'яті будується на відданості державі, традиційних цінностях, патріотизмі, який включає «приналежність» до православної культури. Домінуючі значення російського суспільно-політичного дискурсу, особливо в контексті політики пам'яті, виробляються із залученням РПЦ. Інтердискурсивність політики пам'яті проявляється наявністю цілих комунікативних подій (телепередачі з патріархом, телевізійні концерти на честь православних свят, тощо) з православними дискурсивними практиками, які вписані у владний дискурс.

5. За допомогою критичного дискурс-аналізу було виокремлено кілька дискурсивних практик, використання яких перетворює православ'я на інструмент досягнення політичних цілей. Перш за все, слід зазначити, що

православ'я є тим компонентом, який пов'язує всі історичні періоди разом, дозволяє формувати пам'ять про «тисячолітню Росію», починаючи з події хрещення Русі. Дискурсивні практики, що актуалізують єдність Росії, як духовну, так і народну, присутні у всіх аналізованих святах. У дискурсі, що описує навіть найбільш визначні християнські свята, такі як Різдво, Водохреща чи Великдень, існує дискурсивне протиставлення Росії, як духовно єдиної країни, з Україною, як країною, з чварами і церковним розколом. Так, дискурс навколо створення ПЦУ інструменталізований для підкреслення єдності і соборності народу в Росії.

Дискурсивні практики, що показують участь В. Путіна в православних комеморативних заходах, створюють імідж «православного президента», який надає велику роль духовному збагаченню. Крім того, у дискурсі пам'яті Росія, як спадкоємиця «Святої Русі», переймає її святість та місіонерську місію бути ціннісною опорою світу. При цьому традиційні цінності протиставляються ліберальним цінностям «Західного світу». Наостанок, дискурсивна практика щодо святості Криму інструменталізована для виправдання анексії, надання глибшого символічного значення цій «перемозі». Ця практика постулює, що Крим – купель хрещення князя Володимира, який потім хрестив усю Русь, а отже це місце священне для російської пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. «Крещение Руси». Документально-игровой фильм. Анонс [Электронный ресурс]// Первый канал. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/doc/stati/kreshenie-rusi-dokumentalnyy-film-anons> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.
2. «Мы все равны перед Богом». Документальный фильм к 70-летию Патриарха Кирилла [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2016. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/doc/pro-religiyu/my-vse-ravny-pered-bogom-dokumentalnyy-film-k-70-letiyu-patriarha-kirilla> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.
3. Автор памятника князю Владимиру: «Россия - демократичная страна» [Электронный ресурс] // Би-би-си. – 2016. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/features-37865800> (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.
4. Акт о каноническом общении [Электронный ресурс] // Русская Православная Церковь. Отдел внешних церковных связей. – 2007. – Режим доступа: <https://mospat.ru/ru/documents/act-of-canonical-communion/> (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.
5. Аникин Д. А. Стратегии политики памяти на постимперском пространстве // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. – 2012. – №2. – С. 34-38.
6. Аникин Д.А. Коллективная память религиозных сообществ в эпоху глобализации [Электронный ресурс] // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2015. – №1. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kollektivnaya-pamyat-religioznyh-soobshchestv-v-epokhu-globalizatsii> (дата обращения: 05.04.2020). – Название с экрана.
7. Батищев Р.Ю. Русская Православная Церковь как актор современной политики памяти: дискурс канонизации [Электронный ресурс]/ Р.Ю. Батищев,

- Е.В. Беляев, А.А. Линченко //Сетевое издание «Studia Humanitatis». – №1 – 2018. – Режим доступа : <http://st-hum.ru/content/batishchev-ryu-belyaev-ev-linchenko-aa-russkaya-pravoslavnaya-cerkov-kak-aktor-sovremennoy> (дата обращения 05.04.2020). – Название с экрана.
8. Ботухов А. Патриарх Кирилл посетил центр помощи бездомным «Ангар спасения» [Электронный ресурс] / Александр Ботухов // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-01-07/339069-patriarh_kirill_posetil_tsentr_pomoschi_bezdomnym_angar_spaseniya (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.
9. Браинин К. В Киеве прошли грандиозные торжества по случаю годовщины Крещения Руси [Электронный ресурс] / Кирилл Браинин // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-07-27/369384-v_kieve_proshli_grandioznye_torzhestva_po_sluchayu_godovschiny_krescheniya_rusi (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.
10. Буранов Н. День народного единства [Электронный ресурс] / Никита Буранов // История.РФ – Режим доступа: <https://histrf.ru/biblioteka/b/kratkii-kurs-istorii-dien-narodnogho-iedinstva> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.
11. Бурковський П. «Кто не понял, тот поймет...»: російська пропаганда в українському телепросторі [Электронный ресурс] / Петро Бурковський // MediaSapiens. – 2018. – Режим доступа: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/21715/2018-08-30-kto-ne-ponyal-tot-poimet-rosiiska-propaganda-v-ukrainskomu-teleprostori/> (дата звернення: 10.05.2020). – Назва з екрана.
12. В Великий четверг завершена робота над центральною іконою головного храму ВС Росії [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-04-25/364208-v_velikiy_chetverg_zavershena_rabota_nad_tsentralnoy_ikonoy_glavnogo_hrama_vs_rossii (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.

13. В день 65-летия Святейшего Патриарха Кирилла на телеканале «Россия 1» состоится премьера фильма «Путь пастыря» [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2011. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1675349.html> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.
14. В Донбассе в полночь вступает в силу «пасхальное перемирие», о котором договорилась Контактная группа [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-03-29/343184-v_donbasse_v_polnoch_vstupayet_v_silu_pashalnoe_peremirie_o_kotorom_dogovoril_as_kontaktnaya_gruppa (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.
15. В канун Дня Победы Святейший Патриарх Кирилл возложил венок к могиле Неизвестного солдата у Кремлевской стены [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2018. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5191883.html> (дата обращения: 05.04.2020). – Название с экрана.
16. В канун Дня Победы Святейший Патриарх Кирилл возложил венок к могиле Неизвестного солдата у Кремлевской стены [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2019. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5433096.html> (дата обращения: 05.04.2020). – Название с экрана.
17. В России и еще десятках государств за две недели до Дня Победы стартует акция «Георгиевская ленточка» [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-04-25/364150-v_rossii_i_esche_desyatkah_gosudarstv_za_dve_nedeli_do_dnya_pobedy_startuet_aktsiya_georgievskaya_lentochka (дата обращения: 05.05.2020) – Название с экрана.
18. В России священник совершил богослужение с иконой Сталина [Электронный ресурс] // Интернет-газета Знак. – 28.05.2015. – Режим доступа: <https://www.znak.com/2015-05->

28/v_rossii_svyachennik_rovershil_bogosluzhenie_s_ikonoy_iosifa_stalina (дата обращения: 15.01.2020) – Название с экрана.

19. Владимир Путин поздравил всех православных христиан со светлым праздником Пасхи [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-04-28/364326-vladimir-putin-pozdravil-vseh-pravoslavnyh-hristian-so-svetlym-prazdnikom-pasхи> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

20. Владимир Путин приехал в один из детских хосписов Петербурга, чтобы поздравить пациентов с Рождеством [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-01-06/358335-vladimir-putin-priehal-v-odin-iz-detskih-hospisov-peterburga-htoby-pozdravit-patsientov-s-rozhdestvom> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

21. Владимир Путин приехал в один из детских хосписов Петербурга, чтобы поздравить пациентов с Рождеством [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-01-06/358335-vladimir-putin-priehal-v-odin-iz-detskih-hospisov-peterburga-htoby-pozdravit-patsientov-s-rozhdestvom> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

22. Владимир Путин: Русская церковь — главная духовная опора народа и государственности [Электронный ресурс] // Православие.Ru. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.pravoslavie.ru/98868.html> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.

23. Влияние РПЦ на общественную жизнь, политику, культуру [Электронный ресурс] // Фонд Общественное Мнение. – 2019. – Режим доступа: <https://fom.ru/TSennosti/14179> (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

24. Выставку «Православная Русь. Романовы» посетили более 300 тысяч человек [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2013. – Режим доступа: <https://lenta.ru/news/2013/11/25/pravoslavnaya/> (дата обращения 08.04.2020). – Название с экрана.

25. Главный храм Вооруженных сил Российской Федерации [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа: <https://hram.mil.ru/> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.
26. Головашина О. В. Неожиданные издержки победы: 4 ноября в контексте политики памяти и массового исторического сознания / О. В. Головашина, Д. А. Аникин. // Вестник Томского государственного университета. – 2018. – №429. – С. 66–73.
27. Горевой Д. Не благословил. Почему патриарх Кирилл ни разу за пять лет не был в аннексированном Крыму [Электронный ресурс] / Дмитрий Горевой // Настоящее время. – 2019. – Режим доступа: <https://www.currenttime.tv/a/patriarch-and-crimea/30181753.html> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.
28. Деяние Юбилейного Освященного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви о соборном прославлении новомучеников и исповедников Российских XX века [Электронный ресурс] // Архив официального сайта Московского Патриархата 1997-2009. – 2000. – Режим доступа: <https://mospat.ru/archive/2000/08/s2000r09/> (дата обращения: 15.05.2020). – Название с экрана.
29. Документальный фильм «Патриарх» [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2016. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4697102.html> (дата обращения: 15.05.2020). – Название с экрана.
30. Донцев С.П. Политика памяти в контексте институциональных взаимодействий русской православной церкви и государства в современной России / С.П. Донцев // Политическая наука. – 2018. – № 3. – С. 91–105.
31. Донцев С. П. Религиозный фактор политики памяти в современных России и Беларуси: сравнительный анализ / С. П. Донцев, С. И. Бойко. // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. – 2019. – №4. – С. 25–35.

32. Дружина Д. Более полутора миллионов россиян окунулись в крещенские проруби, отметив таким образом один из главных церковных праздников [Электронный ресурс] / Дарья Дружина // Первый канал. – 19.01.2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-01-19/339734-bolee_polutora_millionov_rossiyan_okunulis_v_kreschenskie_prorubi_otmetiv_taki_m_obrazom_odin_iz_glavnyh_tserkovnyh_prazdnikov (дата обращения: 04.04.2020). – Название с экрана.
33. Дружина Д. Владимир Путин принял участие в традиционных крещенских купаниях в проруби в Тверской области [Электронный ресурс] / Дарья Дружина // Первый канал. – 19.01.2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-01-19/339704-vladimir_putin_prinyal_uchastie_v_traditsionnyh_kreschenskih_kupaniyah_v_prorubi_v_tverskoy_oblasti (дата обращения: 04.04.2020). – Название с экрана.
34. Ефремова В. Н. Символическая политика государства в отношении российских праздников после 2012 г. / Валентина Николаевна Ефремова // Символическая политика: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед.; Отд. полит. науки; Ред. кол.: Малинова О.Ю., гл. ред., и др. – М., 2017. – Вып. 5: Политика идентичности. – С. 294-307. – (Сер.: Политология).
35. Жданов Д. Цезаропапизм и папоцезаризм [Электронный ресурс] / Денис Жданов – Режим доступа: <http://www.lourdes-orthodox.com/90-categoryslovo/94-articleslovo-zhdanov-cesaropapism.html> (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.
36. Закон города Москвы № 39 от 11 июня 2003 года «О гербе города Москвы» [Электронный ресурс]// Интернет-портал «MosOpen.ru — Электронная Москва». – Режим доступа: http://mosopen.ru/document/39_zk_2003-06-11 (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.
37. Закон Российской Федерации о поправке к Конституции Российской Федерации от 14.03.2020 № 1-ФКЗ «О совершенствовании регулирования

отдельных вопросов организации и функционирования публичной власти»[Электронный ресурс] // Официальный интернет-портал правовой информации. – 14.03.2020. – 68с. – Режим доступа: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202003140001?index=0&rangeSize=1#print> (дата обращения: 10.05.2020). – Название с экрана.

38. Императорский Военный Орден Св. Великомученика и Победоносца Георгия [Электронный ресурс] // Георгиевская страница. – 2000. – Режим доступа: <http://george-orden.narod.ru/ordgrg.html> (дата обращения: 13.05.2020). – Название с экрана.

39. История проекта [Электронный ресурс] // «Выставочное объединение «РЕСТЭК»». – 2020. – Режим доступа: <http://www.pravoslav-expo.ru/index/history/>. – (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.

40. К 10-летию интронизации Святейшего Патриарха Кирилла: документальный фильм «Человек» [Электронный ресурс] // Журнал Фома – 2019. – Режим доступа: <https://foma.ru/telekanal-rossiya-1-predstavil-film-o-patriarhe-kirille-chelovek.html> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.

41. Карельська Х. Українська автокефалія як джерело примирення та протистояння у православному світі [Електронний ресурс] / Х. Карельська, А. Умланд // VoxUkraine. – 2020. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/ukrayinska-avtokefaliya-yak-dzherelo-primirennnya-ta-protistoyannya-u-pravoslavnomu-sviti/> (дата звернення: 05.05.2020). – Назва з екрана.

42. Картелев Г. В День народного единства по всей России проходят праздничные мероприятия [Электронный ресурс] / Геннадий Картелев // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-11-04/375101-v_den_narodnogo_edinstva_po_vsey_rossii_prohodyat_prazdnichnye_meropriyatiya (дата обращения: 27.04.2020). – Название с экрана.

43. Кіпіані В. Огляд «Русская Православная церковь в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.» [Электронный ресурс] / Вахтанг Кіпіані // Исторична правда. – 2011. – Режим доступа: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/05/20/39339/> (дата звернення: 10.05.2020). – Назва з екрана.
44. Кнорре Б. Российское православие. Постсекулярная институционализация в пространстве власти, политики и права// Монтаж и демонтаж секулярного мира/Ред: А. Малащенко, С. Филатов. – Москва, 2014. – С. 42-102.
45. Компендіум соціальної доктрини церкви/Папська Рада «Справедливість і Мир». – Київ: Кайрос, 2008. – 549 с.
46. Конкурсная комиссия выбрала проект памятника Святому равноапостольному Великому князю Владимиру – Крестителю Руси [Электронный ресурс] // Российское военно-историческое общество. – 2015. – Режим доступа: <https://rvio.histrf.ru/activities/news/item-1461>. – (дата обращения: 25.04.2020). - Название с экрана.
47. Костина Е. В РПЦ объяснили ситуацию с мозаикой с Путиным в храме Вооруженных сил [Электронный ресурс] / Е. Костина, Г. Тадтаев // РБК. – 2020. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/society/01/05/2020/5eabbe8d9a794735101c78c4> (дата обращения: 19.05.2020) – Название с экрана.
48. Красильникова Е. И. Практики политики памяти: Парк-музей «Россия – Моя история» в системе институциональных противоречий [Электронный ресурс] / Красильникова Екатерина Ивановна, Вальдман Игорь Александрович // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2019. – №444. – С. 77. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/praktiki-politiki-pamyati-park-muzey-rossiya-moya-istoriya-v-sisteme-institutsionalnyh-protivorechiy> (дата обращения: 08.04.2020). – Название с экрана.

49. Кривенко Г. Л. Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи / Г. Л. Кривенко // Вісник КНЛУ / Г. Л. Кривенко., 2017. – (20). – (Серія Філологія; т. 1). – С. 51–63.
50. Кугель М. Золотые купола. Как Россия потянулась к церкви и зачем это нужно власти [Электронный ресурс] / Мария Кугель // Радио Свобода. – 2019. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/29802279.html> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.
51. Лазарев А. В Музее Победы на Поклонной горе президент дал старт всероссийской акции «Вахта памяти» [Электронный ресурс] / Анатолий Лазарев // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-04-04/363056-v_muzee_pobedy_na_poklonnoy_gore_prezident_dal_start_vserossiyskoy_aktsii_vah_ta_ram_yati (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.
52. Малаховская Е. Без Путина и Сталина, но с алтарём по задумке Шойгу: как выглядит достроенный храм Вооружённых сил в Кубинке [Электронный ресурс] / Елена Малаховская // Открытые медиа. – 2020. – Режим доступа: <https://openmedia.io/news/n2/bez-putina-i-stalina-no-s-altaryom-po-zadumke-shojgu-kak-vyglyadit-dostroennyj-xram-vooruzhyonnyx-sil-v-kubinke/> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.
53. Малинова О. Официальная риторика и конструирование национального прошлого: анализ тематического репертуара памятных речей президентов РФ (2000-2013 гг.) [Электронный ресурс] / Малинова Ольга Юрьевна // Власть и элиты. – 2014. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ofitsialnaya-ritorika-i-konstruirovanie-natsionalnogo-proshlogo-analiz-tematicheskogo-repertuara-ramyatnyh-rechey-prezidentov-rf-2000> (дата обращения: 27.05.2020). – Название с экрана.
54. Медведев С. Битва за Воробьевы горы: о памятнике князю Владимиру [Электронный ресурс] / Сергей Медведев // Радио Свобода. – 2015. – Режим

- доступа: <https://www.svoboda.org/a/27052167.html> (дата обращения: 27.04.2020). – Название с экрана.
55. Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // «Pro et Contra». 2009. № 3-4. – С. 6-23.
56. Мосин А.Г. «Моя история» или «Моя мифология»? // Историческая экспертиза. – 2018. – № 1(14). – С. 82-92.
57. На главных телеканалах России и Украины в день 65-летия Святейшего Патриарха Кирилла состоятся премьеры фильмов о Предстоятеле Русской Церкви [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2011. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1679152.html> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.
58. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 190 с.
59. Олисашвили Г. Владимир Путин встретил Рождество вместе с прихожанами Спасо-Преображенского собора в Петербурге [Электронный ресурс] / Георгий Олисашвили // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2019-01-07/358358-vladimir-putin_vstretil_rozhdestvo_vmeste_s_prihozhanami_spaso_preobrazhenskogo_sobora_v_peterburge (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.
60. Олисашвили Г. Миллионы православных верующих отмечают Пасху [Электронный ресурс] / Георгий Олисашвили // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-04-28/364314-millionypravoslavnyhveruyuschihotmechayutpashu> (дата обращения 04.05.2020). – Название с экрана.
61. Они живы, пока жива память. Праздничный канал. Фрагмент выпуска от 09.05.2018 [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <http://1tv.ru/shows/den-pobedy/syuzhety/oni-zhivy-poka-zhiva-pamyat->

prazdnichnyy-kanal-fragment-vypuska-ot-09-05-2018 (дата обращения: 05.05.2020)

– Название с экрана.

62. Онищук С. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аналіз / С. Онищук. // Публічне адміністрування: теорія та практика. - Вип. 2. - 2014. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_4. – Назва з екрана.

63. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2008. – 62с. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/print/419128.html>. . – (дата обращения: 20.04.2020). – Название с экрана.

64. Палінчак М. М. Моделі державно-церковних відносин у сучасній правовій практиці: конституційно-правовий аспект [Електронний ресурс] / М. М. Палінчак, М. В. Громовчук. // Конституційно-правові академічні студії. – 2015. – №1. – С. 25–34. Режим доступу: <http://constlegalstudies.in.ua/archive/1-2015/5.pdf> (дата звернення: 05.05.2020). – Назва з екрана.

65. Памяти павших. Праздничный канал. Фрагмент выпуска от 09.05.2019 [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/shows/den-pobedy/syuzhety/pamyati-pavshih-prazdnichnyy-kanal-fragment-vypuska-ot-09-05-2019> (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

66. Панюшкин К. Президент России 4 ноября вручил премии за вклад в укрепление единства нации и ордена Дружбы [Электронный ресурс] / Константин Панюшкин // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-11-04/375112->

prezident_rossii_4_noyabrya_vruchil_premii_za_vklad_v_ukreplenie_edinstva_natsii_i_ordena_druzhby. – (дата обращения: 25.04.2020). - Название с экрана.

67. Парфентьева И. ВТБ купил долю Абрамовича в «Первом канале» [Электронный ресурс] / И. Парфентьева, С. Соболев // РБК. – 2019. – Режим

доступа: <https://www.rbc.ru/business/07/03/2019/5c80cc3c9a7947125d24a97e> (дата обращения 13.04.2020). – Название с экрана.

68. Патриарх Кирилл в полном одиночестве возложил цветы к огню Памяти и Славы у монумента Победы на Поклонной горе. [Электронный ресурс] // Церквач. – 2020. – Режим доступа: <https://t.me/cerkvach/2546> (дата обращения 16.05.2020). – Название с экрана.

69. Патриарший совет по культуре [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2010. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141942.html> (дата обращения: 19.05.2020) – Название с экрана.

70. Пахалюк К.А. Историческое прошлое как основание российской политики (на примере выступлений Владимира Путина в 2012-2018 гг.) [Электронный ресурс] // Политика. 2018. №4 (91). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskoe-proshloe-kak-osnovanie-rossiyskoj-politii-na-primere-vystupleniy-vladimira-putina-v-2012-2018-gg> (дата обращения: 06.03.2020). – Название с экрана.

71. Последователи неканонического украинского православия провели свой праздник в честь Крещения Руси [Электронный ресурс] // Первый канал. – 28.07.2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-07-28/349423-posledovateli-nekanonicheskogo-ukrainskogo-pravoslaviya-proveli-svoy-prazdnik-v-chest-krescheniya-rusi>. – Название с экрана.

72. Православные кресты: как разобраться в значениях? [Электронный ресурс] // Правмир. – 2011. – Режим доступа: <https://www.pravmir.ru/kak-razobratsya-v-izobrazheniyax-kresta/>– (дата обращения 04.05.2020) – Название с экрана.

73. Прозоров И. В парке «Патриот» заложили первый камень в основание главного храма Вооруженных сил [Электронный ресурс] / Иван Прозоров // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-09-19/352564->

v_parke_patriot_zalozhili_pervyy_kamen_v_osnovanie_glavnogo_hrama_vooruzhen_nyh_sil. (дата обращения: 05.05.2020) – Название с экрана.

74. Путин В. В. Послание Президента Федеральному Собранию [Электронный ресурс] / Владимир Владимирович Путин // Президент России. – 2014. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>. (дата обращения: 05.05.2020) – Название с экрана.

75. Пушкарская, А. Конституционный суд подтвердил законность обнуления сроков Путина. На это ушло два дня [Электронный ресурс] / А. Пушкарская,, Е. Фохт // Би-би-си. – 2020. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/news-51912485>. (дата обращения: 08.03.2020). – Название с экрана.

76. Пчелкин П. Новая Концепция миграционной политики принята в России для защиты прав соотечественников за рубежом [Электронный ресурс] / Павел Пчелкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-11-04/355118->

[novaya_kontseptsiya_migratsionnoy_politiki_prinyata_v_rossii_dlya_zaschity_prav_sootechestvennikov_za_rubezhom.](#) – (дата обращения: 25.04.2020). - Название с экрана.

77. Пчелкин П. Церковно-политическая церемония на Украине — в Софийском соборе выставили привезенный томос [Электронный ресурс] / Павел Пчелкин // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2019-01-07/358372->

[tserkovno_politicheskaya_tseremoniya_na_ukraine_v_sofiyskom_sobore_vystavili_privезенный_tomos.](#) – (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

78. Раскол в православной церкви [Электронный ресурс] // Фонд Общественное Мнение. – 2019. – Режим доступа: <https://fom.ru/TSennosti/14128> (дата обращения: 20.01.2020). – Название с экрана.

79. Расследование РБК: на что живет церковь [Электронный ресурс] // РБК. – 2016. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/investigation/society/24/02/2016/56c84fd49a7947ecbff1473d>.
80. Святейший Патриарх Кирилл освятил памятник святому равноапостольному князю Владимиру на Боровицкой площади в Москве [Электронный ресурс] // Патриархия.ru. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4660396.html> (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.
81. Смирнов С. ФСО подтвердила, что охраняет патриарха по указу президента [Электронный ресурс] / Сергей Смирнов // Ведомости. – 28.01.2011. – Режим доступа: https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/01/28/fso_podtverdila_chno_ohranya_et_patriarha_po_ukazu_prezidenta (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.
82. Соловьева В. В Крестном ходе в Киеве по случаю 1030-летия Крещения Руси приняли участие 250 тысяч человек [Электронный ресурс] / Валентина Соловьева // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-07-27/349391-v_krestnom_hode_v_kieve_po_sluchayu_1030_letiya_krescheniya_rusi_prinyali_uchastie_250_tysyach_chelovek (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.
83. Статья 112 ТК РФ. Нерабочие праздничные дни [Электронный ресурс] // Трудовой Кодекс Российской Федерации с Комментариями к статьям – Режим доступа: <http://tkodeksrf.ru/ch-3/rzd-5/gl-18/st-112-tk-rf> (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.
84. Сурков: Бог послал России Путина, а Чечне - Кадырова [Электронный ресурс] // Би-би-си. – 2011. – Режим доступа: https://www.bbc.com/russian/russia/2011/07/110703_surkov_putin_god (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.

85. Толстой П. Толстой. Воскресенье. Выпуск от 28.04.2019 [Электронный ресурс] / Петр Толстой // Первый канал. – 2019. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/shows/tolstoy-voskresene/vypuski/tolstoy-voskresene-vypusk-ot-28-04-2019> (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.
86. Указ Президента України Про День хрещення Київської Русі - України від 25.07.2008 № 668/2008 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2008. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=668%2F2008> (дата звернення: 10.05.2020). – Назва з екрана.
87. Украинские националисты угрожают сжигать автобусы, которые повезут паломников на крестный ход в Киев [Электронный ресурс] // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-07-26/349330-ukrainskie_natsionalisty_ugrozhayut_szhigat_avtobusy_kotorye_povezut_palomnikov_na_krestnyy_hod_v_kiev (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.
88. Усманова М. Написать «Большой этнографический диктант» можно из любой точки мира онлайн [Электронный ресурс] / Муниса Усманова // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2018-11-02/355031-napisat_bolshoy_etnograficheskiy_diktant_mozhno_iz_lyuboy_tochki_mira_onlayn (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.
89. Федеральный закон от 13.03.1995 г. № 32-ФЗ «О днях воинской славы и памятных датах России» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7640> (дата обращения: 12.05.2020). – Название с экрана.
90. Федеральный конституционный закон от 25.12.2000 N 2-ФКЗ (ред. от 20.12.2017) «О Государственном гербе Российской Федерации» [Электронный ресурс]// Законы Российской Федерации: Систематическое собрание действующего законодательства. – Режим доступа: <https://fzakon.ru/laws/federalnyy-konstitutsionnyy-zakon-ot-25.12.2000-n-2-fkz/> (дата обращения: 20.05.2020). – Название с экрана.

91. Хазов-Кассиа С. «Россия – моя история». Дилетанты обратились к ученым, победила идеология [Электронный ресурс] / Сергей Хазов-Кассиа // Радио Свобода. – 2019. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/30201813.html> (дата обращения: 19.05.2020). – Название с экрана.
92. Цыганов В.И. Взаимоотношения государства и Церкви: от симфонии властей к цезарепапизму [Электронный ресурс] / В.И. Цыганов, Е.Е. Мезина // Вестник ННГУ. 2012. №6-1. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimootnosheniya-gosudarstva-i-tserkvi-ot-simfonii-vlastey-k-tsezarepapizmu> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.
93. Чумакова К. В. Религиозный дискурс в массмедиа [Электронный ресурс] / Кристина Викторовна Чумакова. // Современный дискурс-анализ. – 2011. – №6. – Режим доступа: <http://www.discourseanalysis.org/ada6/st47.shtml> (дата обращения: 06.05.2020). – Название с экрана.
94. Шишкин О. Божественной литургией на Соборной площади встретила Москва праздник 1030-летия Крещения Руси [Электронный ресурс] / Олег Шишкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-07-28/349420-bozhestvennoy-liturgiey-na-sobornoj-ploschadi-vstretila-moskva-prazdnik-1030-letiya-krescheniya-rusi> (дата обращения 09.05.2020). – Название с экрана.
95. Шишкин О. Тысячи верующих приняли участие в торжествах в честь 1030-летия Крещения Руси [Электронный ресурс] / Олег Шишкин // Первый канал. – 2018. – Режим доступа: <https://www.1tv.ru/news/2018-07-29/349470-tysyachi-veruyuschih-prinyali-uchastie-v-torzhestvah-v-chest-1030-letiya-krescheniya-rusi> (дата обращения: 05.05.2020). – Название с экрана.
96. Щукин С. Краткая история Русской Православной Церкви за границей 1922-1972 [Электронный ресурс] / Сергей Щукин // Официальная страница Архиерейского Синода Русской Православной Церкви за границей – Режим

- доступа: http://www.synod.com/synod/history/his_rocorshukin.html (дата обращения: 25.04.2020). – Название с экрана.
97. Agadjanian A. Tradition, morality and community: elaborating Orthodox identity in Putin's Russia/ Alexander Agadjanian // Religion, State and Society. – 2017. – 22 p.
98. Fairclough N. Discourse and Social Change / Norman Fairclough. – Oxford: Marston Book Services Limited, 2006. – 259 p.
99. Freedom in the World 2020 Country Report: Russia [Electronic source] // Freedom House. – 2020. – Mode of access: <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2020> (date of access 13.04.2020). – Title from the screen.
100. Gill A. State Building and Religious Resources: An Institutional Theory of Church-State Relations in Iran and Mexico/ Anthony Gill, Arang Keshavarzian//Politics & Society. – 1999. – № 27. – PP. 431-465.
101. Knorre B. Political Language of the Church in the Post-Soviet Period / B. Knorre, T. Kharish. // Convention 2017 «Modernization and Multiple Modernities», KnE Social Sciences. – 2018. – PP. 365–383.
102. Knorre B. The Culture of War and Militarization within Political Orthodoxy in the Post-soviet Region / Boris Knorre. // Transcultural studies. – 2016. – №12. – PP. 15–38.
103. Köllner, T. On 'Entangled Authorities': Orthodox Religion and Politics in Postsocialist Russia [Electronic source]/ Tobias Köllner//ResearchGate. – 2019. Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/325477112_On_%27Entangled_Authorities_%27_Orthodox_Religion_and_Politics_in_Postsocialist_Russia (date of access: 20.05.2020). – Title from the screen.

104. Köllner, T. Patriotism, Orthodox Religion, and Education: Empirical Findings from contemporary Russia/ T. Köllner //Journal of Religion, State and Society. – №44 (4). – 2016. – PP. 366–386.
105. Kolstø P. Symbol of the War — But Which One? The St George Ribbon in Russian Nation-Building / Pål Kolstø. // The Slavonic and East European Review. – 2016. – Vol. 94. – № 4. - PP. 660–701.
106. Laine V. Spirituality as a Political Instrument. The Church, the Kremlin, and the Creation of the ‘Russian World’/ V. Laine, I. Saarelainen. // The Finnish Institute of International Affairs Working Paper. – 2017.
107. Malinova O. Constructing the «Usable Past»: the Evolution of the Official Historical Narrative in Post-Soviet Russia / Olga Malinova // Cultural and Political Imaginaries in Putin’s Russia / Olga Malinova., 2018. – PP. 85–104.
108. Mitrofanova A. The politicization of Russian Orthodoxy: actors and ideas [Electronic source] / Anastasia Mitrofanova. – 2005. – 240 p. – Mode of access: https://www.academia.edu/623450/The_politicization_of_Russian_Orthodoxy_actors_and_ideas (date of access 13.04.2020). – Title from the screen.
109. Nations in Transit 2020 Report: Russia [Electronic source] // Freedom House. – 2020. – Mode of access: <https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2020> (date of access 13.04.2020). – Title from the screen.
110. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire / Pierre Nora. // Representations. – 1989. – №26. (Special Issue: Memory and Counter-Memory). – PP. 7–24.
111. Ognjenović G. Politicization of Religion, the Power of Symbolism The Case of Former Yugoslavia and its Successor States / G. Ognjenović, J. Jozelić., 2014. – 223 p. – (1). – (Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy).
112. Sketch Engine [Electronic source] // Sketch Engine. - Mode of access: <https://app.sketchengine.eu/>(date of access 13.04.2020). – Title from the screen.

113. Solodovnik S. Russia: The Official Church Chooses the State / Svetlana Solodovnik// Russian Politics and Law. – 2014. – №52. – PP. 38-66.
114. Soroka G. Putin's Patriarch: Does the Kremlin Control the Church? [Electronic source] /G. Soroka // Foreign Affairs (Council on Foreign Relations). – 2016. – Mode of access: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2016-02-11/putins-patriarch> (date of access 13.04.2020). – Title from the screen.
115. Stepanova E. 'The Spiritual and Moral Foundation of Civilization in Every Nation for Thousands of Years': The Traditional Values Discourse in Russia/ Elena Stepanova // Politics, Religion & Ideology. – 2015. – №16, 2-3. – PP. 119-136.
116. Suslov M. Digital Orthodoxy in the Post-Soviet World: The Russian Orthodox Church and Web 2.0 / Mikhail Suslov. – Stuttgart: Ibidem Verlag, 2016.
117. The Constitution of Greece [Electronic source] // Hellenic Parliament. – Mode of access: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/gr/gr220en.pdf> (date of access 13.04.2020). – Title from the screen.
118. Turner C. Nation and Commemoration / Charles Turner // The SAGE Handbook of Nations and Nationalism /Gerard Delanty, Krishan Kumar., 2006. – PP. 205–213.
119. Wang, J. Criticising images: critical discourse analysis of visual semiosis in picture news/Jiayu Wang//Critical Arts. – 2014. – № 28(2). – PP. 264–286.

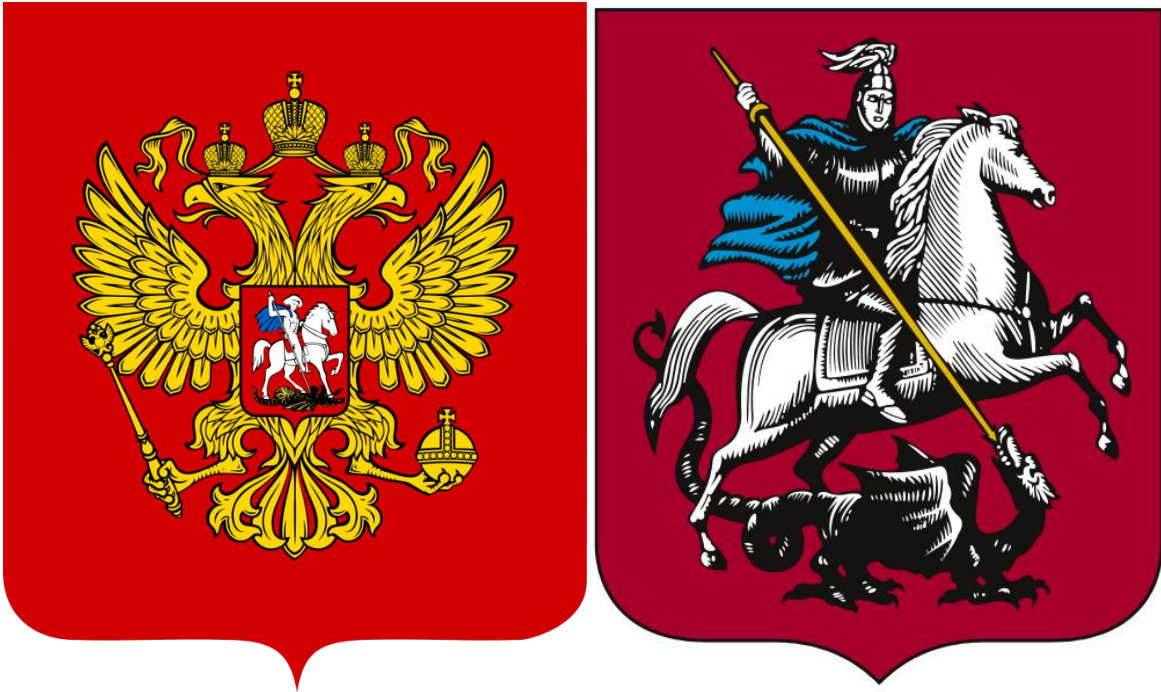
ДОДАТКИ

Додаток 1

*Кількість релевантних публікацій на сайті «Первого канала» за 2018-2019рр.,
взятих у корпус дослідження*

№	Свято/пам'ятна дата	Кількість релевантних публікацій на сайті «Первого канала» за 2018-2019рр.
1	День перемоги	615
2	День народної єдності (День Казанської ікони Божої Матері)	55
3	Різдво	162
4	Водохреще	30
5	Великдень	98
6	День Хрещення Русі	40
	Всього	1000

Додаток 2
Державна символіка РФ

Герб Росії¹⁹⁴ (зліва) зображенням срібного вершника у блакитному плащі на срібному коні. Вершник проштрикує списом чорного дракона. Герб Москви¹⁹⁵ (справа) зображенням святого Георгія Переможця

¹⁹⁴ Ухналёв Е. Герб Российской Федерации/ Е. Ухналёв // Федеральный конституционный закон от 25.12.2000 г. № 2-ФКЗ «О Государственном гербе Российской Федерации» . - Режим доступа: <http://flag.kremlin.ru/emblem/> – (дата обращения 24.05.2020) – Название с экрана.

¹⁹⁵ Москва, герб - векторное изображение [Электронный ресурс]//Режим доступа: <http://vector-images.com/image.php?epsid=14> – (дата обращения 24.05.2020) – Название с экрана.

Додаток 3

Список ключових слів (іменників) за кількістю згадувань у текстах Первого каналу (2018-2019рр.) про День перемоги

Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency
1 победа	950	35 шествие	148	69 салют	91
2 год	733	36 фрагмент	148	70 вертолет	90
3 день	649	37 портрет	147	71 центр	89
4 парад	622	38 годовщина	142	72 тренировка	87
5 война	580	39 столица	140	73 десяток	85
6 человек	436	40 часть	138	74 оборона	84
7 май	384	41 фронт	132	75 войско	84
8 площадь	365	42 праздник	129	76 число	83
9 москва	347	43 жизнь	128	77 фотография	82
10 полк	331	44 небо	125	78 концерт	81
11 страна	303	45 армия	124	79 земля	79
12 тысяча	299	46 ребенок	123	80 памятник	79
13 город	285	47 место	121	81 летчик	77
14 россия	278	48 путин	119	82 километр	77
15 ветеран	261	49 подвиг	118	83 огонь	74
16 техника	259	50 строй	117	84 сергей	71
17 время	257	51 мир	113	85 семья	71
18 герой	246	52 утро	113	86 эфир	70
19 выпуск	240	53 президент	112	87 берлин	70
20 машина	240	54 бой	111	88 глава	70
21 честь	237	55 украина	108	89 дело	70
22 репетиция	236	56 расчет	108	90 житель	69
23 акция	235	57 миллион	107	91 военнослужащий	69
24 память	225	58 зритель	107	92 авиация	69
25 канал	217	59 александр	103	93 документ	68
26 колонна	211	60 имя	99	94 проект	68
27 история	199	61 поколение	99	95 песня	68
28 танк	194	62 движение	99	96 час	68
29 улица	182	63 освобождение	98	97 отец	67
30 солдат	177	64 комплекс	98	98 сила	67
31 владимир	175	65 слово	96	99 знамя	67
32 самолет	168	66 фильм	94	100 истребитель	67
33 участник	162	67 дед	94		
34 участие	153	68 раз	92		

Рисунок 1. Зліва — проєкт панно з Й. Сталіним. Справа — готова фреска, на якій зображення Й. Сталіна замінили на плакат «Водрузим над Берлином знамя победы». Фото: «Открытые медиа»¹⁹⁶

¹⁹⁶ Малаховская Е. Без Путина и Сталина, но с алтарём по задумке Шойгу: как выглядит достроенный храм Вооружённых сил в Кубинке/ Е. Малаховская// Открытые медиа. — 13.05.2020. — Режим доступа: <https://openmedia.io/news/n2/bez-putina-i-stalina-no-s-altaryom-po-zadumke-shojgu-kak-vyglyadit-dostroennyj-xram-vooruzhyonnyx-sil-v-kubinke/> (дата обращения: 24.05.2020). — Название с экрана.

Рисунок 1. Зліва - проєкт фрески з В. Путіним та С. Шойгу. Справа — готова фреска, з зображенням Корсунської ікони Божої Матері, замість В Путіна і колег. Фото: Открытые медиа¹⁹⁷

Рисунок 2. Збільшений фрагмент готової фрески «Воз'єднання Криму з Росією». Фото: Открытые медиа¹⁹⁸

¹⁹⁷ Там само.

¹⁹⁸ Там само.

Додаток 5.1

Список ключевых слов (іменників) за кількістю згадувань у текстах Первого канала (2018-2019рр.) про День народної єдності

Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency
1 день	125	26 мир	20	51 соотечественник	12	76 поколение	9
2 россия	111	27 культура	20	52 мероприятие	12	77 награда	9
3 единство	97	28 история	19	53 место	12	78 победа	9
4 страна	68	29 концерт	19	54 язык	12	79 любовь	9
5 праздник	64	30 кирилл	18	55 век	12	80 петр	9
6 год	58	31 собор	18	56 храм	11	81 святыня	9
7 народ	55	32 честь	17	57 национальность	11	82 песня	9
8 москва	48	33 война	17	58 ход	11	83 русь	9
9 икона	46	34 зал	17	59 центр	11	84 сотня	9
10 мать	32	35 картина	17	60 часть	11	85 новость	9
11 человек	30	36 президент	16	61 государство	11	86 площадка	9
12 диктант	28	37 литургия	16	62 улица	11	87 музыка	9
13 выставка	27	38 площадь	16	63 ополчение	11	88 утро	9
14 традиция	27	39 музей	15	64 слово	10	89 Пожарского	9
15 работа	26	40 фестиваль	15	65 родина	10	90 Минина	9
16 выпуск	26	41 участник	14	66 область	10	91 николай	8
17 ноябрь	26	42 вопрос	14	67 верующий	10	92 манеж	8
18 патриарх	24	43 событие	14	68 возможность	10	93 прием	8
19 владимир	23	44 память	14	69 торжество	10	94 экспозиция	8
20 время	23	45 образ	14	70 художник	10	95 шедевр	8
21 путин	22	46 участие	13	71 искусство	10	96 восток	8
22 город	22	47 программа	13	72 сокровище	10	97 мастер	8
23 регион	22	48 церковь	12	73 путешествие	10	98 гость	8
24 кремль	20	49 глава	12	74 житель	10	99 россиянин	8
25 столица	20	50 памятник	12	75 интервент	10	100 конкурс	7

Додаток 6.1

Список ключових слів (іменників) за кількістю згадувань у текстах Первого каналу (2018-2019рр.) про Різдво

Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency
1 рождество	395	26 христос	75	51 утро	40	76 звезда	25
2 год	260	27 путешествие	75	52 богослужение	40	77 стамбул	24
3 праздник	194	28 миллион	74	53 дело	40	78 декорация	24
4 церковь	159	29 елка	71	54 место	40	79 мама	24
5 храм	151	30 ночь	68	55 час	38	80 снег	24
6 москва	131	31 владимир	64	56 мороз	37	81 сказка	24
7 человек	129	32 путин	60	57 сочельник	34	82 @card@	23
8 служба	116	33 подарок	59	58 фрагмент	33	83 европа	23
9 время	111	34 россия	59	59 христианин	32	84 желание	23
10 мир	110	35 семья	58	60 Порошенко	31	85 дед	23
11 день	109	36 кирилл	57	61 государство	31	86 чудо	23
12 традиция	108	37 улица	56	62 русь	31	87 регион	23
13 ребенок	103	38 помощь	55	63 сотня	31	88 приход	22
14 страна	92	39 дом	54	64 ярмарка	30	89 мальчик	22
15 центр	91	40 гость	49	65 пост	30	90 рождественский	22
16 верующий	90	41 выпуск	46	66 погода	29	91 надежда	22
17 патриарх	89	42 прихожанин	46	67 власть	29	92 десяток	22
18 тысяча	89	43 январь	46	68 магазин	28	93 область	22
19 собор	88	44 жизнь	45	69 настроение	28	94 театр	22
20 столица	84	45 глава	43	70 символ	27	95 участие	22
21 фестиваль	84	46 раз	43	71 иисус	27	96 митрополит	21
22 город	81	47 вечер	43	72 петр	26	97 франция	21
23 украина	80	48 радость	42	73 век	26	98 шоу	21
24 президент	78	49 площадь	42	74 житель	26	99 огонь	21
25 спаситель	77	50 площадка	40	75 работа	25	100 фигура	21

Додаток 6.2

Список унікальних для корпусу ключових слів у текстах Первого канала (2018-2019pp) про Різдво

Word	Focus	Word	Focus	Word	Focus
1 Порошенко	31	18 Софийском	8	35 Елифанием	5
2 рождество	395	19 Вифлееме	9	36 Новопушкинском	5
3 сочельник	34	20 манежный	16	37 Страсбурга	6
4 томос	15	21 Страсбурге	12	38 Думенко	5
5 рождественский	181	22 Константинопольский	9	39 еповый	14
6 паллиативной	17	23 спаситель	77	40 кузьминки	6
7 святки	19	24 прихожанин	46	41 верующий	98
8 хосписа	13	25 селфи	6	42 Зарядье	5
9 вертеп	16	26 Голиково	6	43 Франциск	7
10 томоса	10	27 кутя	7	44 Клейменов	5
11 Парубий	10	28 елочный	14	45 гуляния	9
12 раскольник	20	29 кафедральный	26	46 патриархат	16
13 Григорианскому	9	30 елка	72	47 возвестить	9
14 святочный	12	31 всея	24	48 Варфоломей	6
15 автокефалия	10	32 Ложголово	5	49 патриарх	89
16 Ондрей	8	33 Вифлеемом	5	50 стамбул	24
17 предстоятель	9	34 гулянье	8		

Додаток 7

Список ключовых слів (іменників) за кількістю згадувань у текстах Первого канала про (2018-2019pp) Водохреще

Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency
1 крещение	56	26 собор	12	51 раз	8	76 помощь	6
2 человек	40	27 чин	12	52 программа	8	77 градус	6
3 прорубь	37	28 путин	12	53 берег	8	78 температура	6
4 купель	36	29 день	12	54 джон	8	79 отец	6
5 вода	34	30 традиция	12	55 русь	8	80 купелям	6
6 год	32	31 Якутии	12	56 Иордан	8	81 монастырь	6
7 праздник	30	32 служба	11	57 выпуск	8	82 государство	6
8 мороз	28	33 возможность	11	58 палатка	8	83 глава	6
9 купание	28	34 президент	11	59 площадка	8	84 Селигер	6
10 храм	27	35 литургия	11	60 Порошенко	7	85 озеро	6
11 церковь	20	36 чай	11	61 спаситель	7	86 житель	6
12 страна	20	37 спасатель	11	62 время	7	87 освещение	6
13 россия	19	38 тысяча	11	63 сочельник	7	88 холод	6
14 москва	18	39 чудо	10	64 безопасность	7	89 Иоанна	6
15 область	16	40 минус	10	65 вод	7	90 петербург	6
16 владимир	16	41 лед	10	66 Богоявлением	7	91 христианин	6
17 миллион	16	42 россиянин	10	67 семья	7	92 власть	5
18 украина	15	43 христос	10	68 столица	7	93 вопрос	5
19 патриарх	15	44 утро	10	69 медик	7	94 надежда	5
20 ночь	15	45 иордань	10	70 море	7	95 вечер	5
21 участие	15	46 освящение	9	71 регион	7	96 грех	5
22 река	14	47 душа	9	72 число	7	97 январь	5
23 кирилл	13	48 здоровье	9	73 опыт	6	98 богослужение	5
24 иисус	13	49 свойство	9	74 болезнь	6	99 сочи	5
25 верующий	13	50 прихожанин	8	75 канун	6	100 полицейский	5

Додаток 8

Список ключових слів (іменників) за кількістю згадувань у текстах Первого каналу (2018-2019pp) про Великдень

Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency
1 храм	142	26 суббота	34	51 место	17	76 Шри-Ланки	12
2 пасха	140	27 страна	34	52 путин	16	77 колокол	12
3 христос	104	28 традиция	34	53 владимир	16	78 смерть	12
4 день	96	29 россия	33	54 ход	16	79 момент	12
5 служба	77	30 пост	33	55 свет	16	80 рецепт	12
6 праздник	77	31 москва	31	56 частица	16	81 глава	12
7 человек	71	32 жизнь	30	57 благовещение	16	82 килограмм	12
8 яйцо	67	33 четверг	28	58 столица	16	83 часть	12
9 спаситель	65	34 христианин	28	59 русь	16	84 дом	12
10 время	60	35 город	26	60 священник	16	85 икона	12
11 воскресение	57	36 слово	25	61 Шри-Ланке	14	86 данные	11
12 верующий	53	37 собор	25	62 радость	14	87 событие	11
13 утро	53	38 тысяча	23	63 канал	14	88 апостол	11
14 кулич	52	39 угощение	22	64 вера	14	89 монастырь	11
15 церковь	50	40 ночь	22	65 любовь	14	90 сотня	11
16 патриарх	50	41 богослужение	22	66 трансляция	14	91 час	11
17 выпуск	49	42 земля	21	67 свеча	13	92 ситуация	10
18 год	46	43 литургия	21	68 цвет	13	93 атака	10
19 огонь	44	44 прихожанин	20	69 гроб	13	94 торжество	10
20 неделя	40	45 стол	20	70 душа	13	95 миллион	10
21 кирилл	38	46 апрель	20	71 хлеб	13	96 ученик	10
22 иисус	38	47 взрыв	19	72 вечер	13	97 ребенок	10
23 фрагмент	38	48 раз	19	73 седмица	13	98 символ	10
24 иерусалим	37	49 президент	19	74 путь	13	99 @card@	9
25 мир	35	50 начало	18	75 рука	13	100 посольство	9

Додаток 9.1

Список ключевых слов (іменників) за кількістю згадувань у текстах Первого канала (2018-2019рр) про День Хрещення Русі

Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency	Lemma	Frequency
1 русь	141	26 вера	27	51 сила	15	76 принятие	10
2 крещение	98	27 христианство	26	52 культура	15	77 лицензия	10
3 церковь	86	28 тысяча	25	53 фильм	15	78 юбилей	10
4 ход	74	29 прихожанин	25	54 июль	14	79 раз	10
5 киев	74	30 честь	25	55 молитва	13	80 государство	10
6 владимир	65	31 богослужение	23	56 прихожанка	12	81 олег	10
7 человек	60	32 православие	23	57 угроза	12	82 Рюрика	10
8 князь	59	33 представитель	22	58 единство	12	83 связь	10
9 верующий	58	34 священник	22	59 бог	12	84 раскольник	9
10 украина	57	35 столица	21	60 конец	12	85 горка	9
11 патриарх	46	36 кремль	20	61 серия	12	86 число	9
12 праздник	45	37 литургия	20	62 Феодор	11	87 религия	9
13 народ	44	38 мир	20	63 река	11	88 ольга	9
14 год	42	39 время	20	64 глава	11	89 территория	9
15 автобус	38	40 город	19	65 епархия	11	90 миллион	8
16 день	37	41 празднование	19	66 регион	11	91 радость	8
17 торжество	35	42 патриархат	19	67 развитие	11	92 дорога	8
18 страна	34	43 храм	18	68 компания	11	93 святой	8
19 паломник	32	44 националист	17	69 перевозчик	11	94 президент	8
20 россия	32	45 радикал	16	70 сторона	11	95 молдавия	8
21 власть	32	46 земля	16	71 век	11	96 белоруссия	8
22 площадь	31	47 памятник	15	72 событие	11	97 участие	8
23 история	31	48 путь	15	73 вид	10	98 центр	8
24 кирилл	30	49 область	15	74 митрополит	10	99 дата	8
25 москва	29	50 молебен	15	75 попытка	10	100 Херсонесе	8

Додаток 9.2

Графічне зображення граматичної поведінки слова «Україна» у словосполученнях текстів Первого каналу про День Хрещення Русі 2018. Згенероване програмою Sketch Engine

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема_ Інструменталізація православ'я сучасною російською владою в дискурсі політики пам'яті _____

Студентка _____ Берко Оксана Юріївна _____
(прізвище, ім'я та по-батькові)

Рік навчання, факультет _____ МП-2, ФСНСТ _____

Науковий керівник _____ канд.екон. наук, стар. викл. Мелих О. В. _____
(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____ канд. політ. наук, доц. Яковлев М. В. _____
(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Захищена "_____" _____ 2020 р.

Короткий зміст роботи

У першому розділі визначено поняття «інструменталізація православ'я», «політика пам'яті» та «комеморація», а також розроблено методологію критичного дискурс-аналізу для дослідження цих явищ. У другому розділі встановлено роль православ'я в Росії через призму теорії державно-церковних відносин та надано характеристику російській політиці пам'яті. У третьому розділі на основі критичного дискурс-аналізу висвітлення різних свят (Різдво, Водохреща, Великдень, День Перемоги, День хрещення Русі, День народної єдності) у російських ЗМІ виокремлені православні дискурсивні практики, за допомогою яких православ'я інструменталізується. До цих практик належать: духовна і народна єдність Росії; тисячолітня державність, що розпочинається зі «Святої Русі»; звеличення постатей Володимира Великого та В. Путіна.

Short summary:

The first chapter defines the concepts of 'instrumentalization of Orthodoxy', 'politics of memory' and 'commemoration', and develops a methodology for critical discourse analysis to study these phenomena. The second chapter sets out the role of Orthodoxy in Russia through the prism of the theory of state-church relations and describes Russian memory politics. In the third chapter, on the basis of a critical discourse analysis of the coverage of various holidays (Christmas, Epiphany, Easter, Victory Day, Baptism of Rus', Day of People's Unity) in the Russian media, Orthodox discursive practices through which Orthodoxy is instrumentalized are singled out. These practices include: the spiritual and national unity of Russia; millennial statehood that begins with 'Holy Rus'; exaltation of the figures of Volodymyr the Great and V. Putin.